

A black and white portrait of Ivan Vazov, a Bulgarian writer. He is shown from the chest up, wearing a dark suit jacket, a white shirt, and a patterned tie. He has a mustache and is looking slightly to the left of the camera. His right hand is raised to his chin in a thoughtful pose. The background is dark and textured.

ИВАН ВАЗОВ

**СЪБРАНИ
СЪЧИНЕНИЯ
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ**

7

ИВАН ВАЗОВ
РАЗКАЗИ 1881–1901

chitanka.info

ЧАСТ I

В ПИРИН

Хубава е нашата Пирин планина!

Какви високи върхове, покрити цяла година със сняг; какви зелени долини, какви страшни борови гори, какви дивни хубости!

Лете по ония ти широки пасбища пъплят вакли стада, мучат гойни крави, цвилят лъскаво-влакнести коне, пуснати на свобода; а овчарският кавал пищи някъде, та огла-щава долини и усои и весели цяла планина...

А бистри хладни поточета весело скачат от стръмните урви, лъкатушат из миризливите долини и сладко, сладко шумят, сякаш че пеят нещо... Качиш ли се, хе, там на снежния връх, дето се въвира в небето, то ще видиш надалеко и нашироко други долини и планини; и Струма, и Вардар, и красните картини на Македония; а на юг върховете светогорски, зад тях — Бяло море; а погледнеш ли нагоре — ще видиш бога!...

Хубава е, хубава е пустата Ирин-Пирин! Но ние ще ѝ идем на гости зимьска, когато са страшни нейните зимни веявици, нейните снежни бури и фъртуни. Те бучат като ад и засипват пътища и долове с дебели преспи. Тя тогава прилича на едно гробно царство. А гладни глутници вълци сноват по белия сняг и очите им светят в нощната тъмнота. Тежко на пътника, който се е изгубил ноще из тая планина при такава буря!

То го кажи през една такава нощ (беше тъкмо срещу Коледа), в планинското село Р... дядовата Лазкова челяд очакваше нетърпеливо Климе.

Защото Климе, Лазков син, беше отишъл през деня в Мелник да търгува и да накупи премени за майка, за млада булка и за двегодишното си дете, та трябваше да се завърне най-късно привечер, а ето вече мръкна хубаво, пада нощ, а него го няма.

А как грозно и страшно фучи навън фъртуната. Тя удря в прозореца, хлопа на вратата, раздигва ръжаницата от покрива... сякаш разбойници нападнали на хижата и искат да влязат вътре.

А на домашните се свиват сърцата от страх и безпокойство. Булката слухти при всяко удряне на прозорчето не ще ли бъде това Климе.

Но не, Климе не иде и все фъртуната пее навън. Но как е тъмно, боже!

Детето, положено при огъня, дето ври котлето с коледната гостба, се плаши от шума и заплаква от час на час.

— Мълчи, мама, мълчи. Тате ще дойде да ти донесе червени буйки — котка го майка му.

То млъква при тия думи, обръща към майка си очички пълни с щастие и сълзи, и пита:

— Тате? Буйки?...

— Буйки, буйки, Гачко, на, тате иде... И тя му посочва към вратата, която пращи от вятъра.

И въздиша.

Въздиша и дядо Лазко в къта, сгърбен под товара на годините и на тежки мисли. Мисли той за Климе и пъшка глухо, защото не на добро е това бавене. Планината е пълна с гад, нощта е страховита, халата не престая... Оная зима вълци нали изядоха Горановия ратай край самото село, а преспи засипаха трима души... Та и кръвопийци не липсват тъдява... пусто турско!... И Лазко преглъща страховете си и не смее да охне извисоко да не уплаши снахата и детето, които плачат.

— Какво хленчите вий там? — съди ги той намусено, а в гърдите му се задънил камък, и хъ-хъ... да заплаче и той с глас...

Вратата се бутна и се отвори.

Всички трепнаха.

Влезе баба Лазковица; тя се връщаше от църква; ходила бе да запали свещица пред свети Мина да покрие Климе.

— Няма ли го още? — попита тя плахо, като изгледа стаята.

Вместо отговор булката заплака.

— Боже мили, къде остана това момче? — пъшка бабата и отива пред щампицата, дето гори кандилце.

И се кръсти пак.

А котлето с коледната гостба ври на огъня весело. Но го забравили. Полунощ приближи. Никой не мигнува.

Огънят хвана да гасне; котлето млъкна.

Вратникът стои все отворен към полето, защото къщата е на края.

Фъртуната навън вие и сякаш и вълците вият там. И студени тръпки пълзят по кожата на всички.

Боже, боже, какъв бъдни вечер!

Климе е изгубил пътя, веявиците засипали всичко: и долове, и рътлини, и пътища, и поля. Вчера остави селото по хубаво време, а сега?... Цели часове той се скита из Пирин планина и не знае къде се намира, накъде отива, какво ще срещне. Разбрал е той само едно: че далеко, далеко е сега от селото си, в непознати планински пущинаци, в царството на лютите зверове и на гибелта. Нощта е видела от снега, но окото му нищо питомно, нищо, което да наумява за човека, за живота, не види: ни колиба, ни село, ни егрек да се светне, дете да се подслони. Селото му е в падина: и да бъде близко, той няма да го види. Планината навред пуста, бяла, страшна. Сякаш мъртвец, покрит с бяла плащаница. Но къде отива? Той върви напосока, само да не замръзне... Фъртуната го бие в гърба и плаче зад него, и пищи, и фучи, като юди на самодивско хорище. И Климе върви напред, напред, напред, и пущинакът става все по-безкраен и по-гибелен. Той знае, че домашните му сега го чакат и се кахърят... Боже, дали ще бъда пак жив да ги видя? Но кой излазя жив из такава пропаст? Той чувства, че вкочанясва, че скоро ще затъне и остане в ня коя пряспа и никой не ще да знае де е неговият гроб. А булката и Гачко!... Фъртуната изпищя страшно и прекъсна размишленията му.

Внезапно той зърна в полумрака много черни сенки, които вървяха безшумно по снега. Какво е това? Вълци! Те са цяла сган и идат към дясната му страна, вият... Той хукна, гладната глутница бързишката го подири с диви вияния... Колко време търча, той не помни... Пред него беше все голо, все пусто, все снежна поляна. Веднага Климе видя, че отпреде му се замярка нещо, светли точки лъскаха и го присрещаха: дружината беше пратила един отряд да му затвори пътя... Климе видя страшна, неминуема смърт... Тогава хукна пак, като обезумял, наляво, по нова посока, из някакво стръмнище надолу, и вълците след него... Той се дважд сплита в пояса си, който се влечеше, и пада. Кога се озова в дола, Климе видя с радост, че влазя в някакво село... Кое е, помашко ли е, християнско ли е — той не мисли,

защото глутницата го погна и там. Тя иде по петите му... Той се мръдна в една вратня, която, види се, фъртуната бе отворила, и се затече към прозорчето, що още светеше. И вълците след него. Климе бутна грубо вратата и влезе в непозната къща. Той въздъхна: видя българска, християнска къща и куностаса, и пред него кандилце... Огънят едвам блещукаше и тлееше още. Из сянката скокнаха някакви хора... Той се озърна учуден. Къде се намира той?

Изведнаж Климе позна, че е у дома си.

Привидението бе напътило лутанията му към тяхното село, към тяхната къща, когато той мислеше, че съвсем на друга посока ударил.

— Тате! Булка! Ставайте! — викаше той, като сваляше торбата с коледните премени.

Те изкрещяха всички като луди и го прегърнаха.

— Синко, къде се губи в тая голяма буря? — шъпне старецът несъзнателно и плаче като дете.

— Бурята голяма, но господ е още по-голям, тате... Хай стегнете се, да вървим на черква. Не чувате ли? Клепалото бие.

В същия миг, при едно утихване на вятъра, чу се клепалото. Христос се беше родил.

Скоро щастливата челяд излезе и се запъти към божия храм.

А котлето с кървавицата пак весело закъкра на огъня!...

1889 г.

ВЪЛКО НА ВОЙНА

Когато го подириха за войската, той се скри на потона (тавана) в сламника, а старият му баща отиде в града да подаде молба на царщината да не взема Вълка, защото му е рамо той, та няма кой да пасе воловете и да засее зимнината. Остана само бабичката в къщи да отправя ония, които питаха за Вълка.

— Бабо Видо, повикай Вълка да върви за града, той е резервист. Нека си вземе и пушката — казва й кметът. — Че няма Вълка дома, синко.

— Бабо Видо, да не би да се крие Вълко? — питат резервистите, като минават край вратнята.

— Не, синко, къде ще го крия? От завчера се е дянал някъде... Незлобливо е, на-ли го знайте?

Но ето иде Иван Морисвинята, предводителят на резервистите, въоръжен от глава до пети. Той е лют челяк и всички треперят от него в селото.

— Бабичко! Ако се не яви Вълко до утре заран, когато тръгваме, ще му ударя сто дряновици, щом го намеря. Хубаво да знаеш.

— А бре, баби, мен пребийте, ако го намерите: незлобливо е, нали знаеш? То грях няма — бърби разтреперана баба Вида и мисли за Вълка, дето е горе на потона.

— Сто дряновици! Ни една по-малко — повтори Иван и отмина.

А Вълко от стряхата над пътя поглежда през дупка и цял трепери като от треска. Той чу заканата на страшния Морисвиня и още повече се уплаши. Пропъпла по-навътре по потона, спусна се в сламата, изрови дупка и се намъкна до шията в нея. Така той стоя до вечерта.

Утринта Вълко надникна из отзаявка. На мегдания пред тях куп резервисти, все негова дружина. Всички пременени и весели; на шапките им златни левчета, светят на слънцето; на главите им китки от есенни цветя втъкнати, на устата на пушките им росен чимшир стърчи; наниз, патрони кръстосват гърдите; а как хубаво им стоят тенекиевите бъркета за вода, дето им висят на хълбока! Слънцето се

огледва в тях. Ето млъкнаха, наредиха се, обърнати право срещу тяхната къща.

Дойде из кръчмата и Иван Морисвинята с висока гугла като техния комин, с някакво бяло перо, боднато отгоре ѝ, застана пред войниците, приказва им нещо, направи знак и те закрачиха полека, редовно, стройно към края, и той пред тях. А зад тях куп изпращачи. Раздаде се пак песен, висока, гласовита, а Вълко все слуша и не може да се наслади: песента пълни цялото село, небето и горите. Ето отминаха, изгубиха се; а песента сегиз-тогиз вятърът я донесе по-ясно до ухото му и пак я развява. Красно нещо било войната! На глупавия Вълка се разигра сърцето... Той се огледа: цял опрашен, облепен със слама и с паяжини, около му задуха и тъмница, и мишини; тук-там из резките прониква зарица от слънчице, като крадена. А навън полето е тъй широко, небето е ведро и хубаво, слънцето свети, реката в долината шурти, птичките хвъркат по воля и другарите му вървят по зазеленялото поле и пеят.

И без да мисли много-много, Вълко се провеси из дупката на потона, скокна долу в стаята, откачи от стената пушката, мина през обора, погали шарения вол и го целуна по каносаното чело, после прескокна плета, за да го не види майка му, и фукна към полето, като че го гонеше някой.

Резервистите все вървят и пеят по полето. Щиковете им лъскат на слъпце като светкавица по бял ден; знамето се ветрее и прилича на голяма птица, кога плющи крилата. Сам Иван Морисвинята храбро крачи напред, обръща се сегиз-тогиз, прави команда и пак върви големливо с великата си шапка на главата.

Когато Вълко ги застигна, песента млъкна и дисциплината се развали: всички се развикаха весело, защото Вълко беше пристигнал и имаха с кого да се закачат.

— Папурчикът! Папурчикът! Добре дошел!... Какъв си юнак! Къде остана? — викаха едни.

— Папурчикът дойде! — крещяха други. — Сега се не боим от нищо — и султана ще хванем роб: „Марш, марш, Цариград е наш!...“

И всички резервисти се смеят и изглеждат любопитно Вълка Папурчика, по когото още висят тук-там парцали паяжина.

Вълко се изчервил и не казва нищо.

Иван Морисвинята се усмихна, но пак се намуси и каза строго:

— Стига, стига. Какво сте се разкикотили? И рашето сърце има. Браво, Вълко! Марш!

Резервистите пак тръгнаха стройно.

Но когато направиха първия превал, Вълко беше прекръстен вече подпоручик — от Папурчик.

В Пловдив стигнаха вечерта. Настаниха ги в новата казарма при Гладно поле. Заранта дойде офицерин, прегледа ги, изслуша доклада на Иван Морисвинята и си отиде. На Вълка му беше харно тука: и чорба с месо, и нова солдатска шинела, и другари, и песни, и игри войнишки, и какво не щеш! Той се свикна с тоя нов живот и придоби войнишки нрави и език: не беше първият Вълко.

Вземат да проверяват списъка.

— Я — извика из цяло гърло той, изпъчи се като стълб и право гледа в очите на началника си. А около него се подсмиват.

— Вълко — извика Иван Морисвинята, който вече е произведен офицер, — ти си пришил наопаки левчето на шапката! Дивак цял!

— Точно, ваше благородие! — И Вълко гледа началника си с почитание.

Всеки час довеждаха новобранци, които раздаваха на старите резервисти да ги учат. На Вълка се паднаха десетина селяни и пет-шест граждани.

Иван Морисвинята имаше отдавна зъб против одного от последните и страшно го мразеше.

Сега намери сгода да си отмъсти.

— Вълко! — вика той подчинения си настрана.

Вълко отиде.

— Слушат ли те? — И му показва с очи наредените там ученици.

— Слушат, ваше благородие.

— Оногова високия, видиш ли го?

— Виждам, ваше благородие.

— Той е един мечи син, тоест разбираш!... Отваряй си очите, не му давай да мръдне; ако не стъпва добре, ритай в краката; ако не гледа право, удрай в мордата с юмрук! Хем не го жали... хай да те видя!

— Слушам.

И Вълко се върна към учениците си, а подпоручикът се упъти за в града.

Вълко не разбра защо подпоручикът му заповяда само високия да бие; някои селянчета — същи мечки, кога ги учи, а високият най-хубаво стъпа по командата: дали господин подпоручик не е сбъркал? Главата му не можеше да проумее. Но Вълко от тоя час, кой знае защо, взе да се свенява от високия.

Вечерта Морисвинята го вика в канцеларията на казармата.

— Вълко, е, как, онова магаре?

— Слушам, ваше благородие.

— Погали ли му мордата?

— Никак не, ваше благородие; добре кара.

Подпоручикът се навъси.

— Слушай! Ти си едно животно. Утре ще дода, като учиш: как да е, оногова да го изругаеш пред мене; ще те вземат чортовете!

Вълко излезе разтреперан. Той съгледа, че господин подпоручикът стана по-лош, откогато го подигнаха, кой знае, може да е тъй обичаят.

Сутринта подпоручикът дойде на учението. Челото му е набърчено, брадата щръкнала.

Вълко е в пот.

Още на първото изкомандуване: „раз, делай два!“ — Вълко се приближи при високия, дръпна го грубо за сетрето и извика глухо с глас отслабнал, като под земята:

— Молим, господине!

Той не можа да издума повече, а само погледна умолително високия. Неколцината войници граждани се ухилиха неволно, като видяха жалкото лице на Вълка, който не помнеше на небето ли е, на земята ли е.

Морисвинята си стисна зъбите от ярост, побледня, спусна се и удари Вълко по лицето: из носа му рукна кръв.

Това още повече разлюти офицерина и той извика с висок и разтреперан глас:

— Вол! Двайсет и четири часа арест, без хляб.

Тежко пренесе Вълко това наказание. През нощта той много плака. Нажали му се изведнаж! Той си докара на ум за майка си, как се тюхка сега зарад него; тейка си, комуто краката не държат да върши кърската работа; шарения вол в обора, който сега все поглежда да види

Вълка, да го погали. Дълго той мисли. Трети петли пропяха; през прозорчето влезна първата сутринна дрезгавина; скоро казармата ще се разбуди, войниците ще се разшават и срокът на затвора му ще се свърши, и той пак ще иде на учение — и пак ще види начумереното лице на лютия подпоручик.

Не, той ще бяга, хем тая вечер, като мръкне... па какво стане — да стане.

Случи се причина, та Вълко не пожела да извърши намерението си. Иван Морисвинев го пратиха някъде, а на мястото му дойде друг офицер, момък разбран и човеколюбив.

И Вълко пак остана.

Капитан И. скоро забеляза Вълковата пьргавина, войнишка послушност и сърдечна простота. Един ден той го похвали явно пред взвода за някоя добре изпълнена поръчка.

— Браво, Вълко, ти си маладец. Желая всички да бъдете такива солдати.

На Вълка се чинеше, че порасна до небето. Той сега беше готов сто пъти да умре, стига да му заповяда началникът. Той се въодушеви и хвана да запитва другарите си ще ли скоро да стане война с турците: дойде му охота да набоде няколко души на щика си и той от ден на ден ставаше по-военнолюбив.

— Вълко, наистина ли ще избиеш много турци, като се захване боят? — питаха го лукаво дяволити войници.

— Майките им ще разплача!

— Е, как ще ги избиеш? Ти не си видял бой.

— Аз ли? — отговори троснато Вълко; отстъпи настрана, стисна здраво пушката с две ръце, развъртя се и мушкаше с щика въздуха.

Всички се подръпнаха, защото Вълко си не поплюва на ръцете; той е разлютен и наздравата иска да натикне нещо на щика си, чийто връх святкаше на слънцето. Ненадейно го потупаха по гърба.

Той се обърна.

Пред него стоеше офицеринът му и го гледаше половина усмихнато, половина строго.

Вълко застана във фронт, посрамен и занемял.

— Искам и пред живи врагове да те видя такъв юнак — каза началникът му.

— Слушаим, ваше благородие.

* * *

На 2 ноември изкараха на Гладно поле целия полк и го наредиха в строй; скоро изтопурка с коня си полковият командир и обади с висок глас, че сръбският крал Милан е обявил несправедна война на България и че довечера ще тръгнат към бойното поле да бранят границите на отечеството!

Подир първата неволна радост, че ще има бой със сърбите (общата радост зарази и Вълка), във Вълковата глава стана мъгла; той не можеше да разбере две неща: първо, защо сърбите не отиват да се бият с турците, които са лоши и не са християни; и после — страшно нещо ли е морето, ако би да го минуват, кога отиват за Сърбия... Но той няма време да се научи това: всички шетаха, тичаха насам-нататък, стягаха се, за да идат да се накачат на железницата. А на станцията навалило се свят, майки плачат и се целуват със солдатите, моми турят венци въз шапките им, а други забучват борикови китки в пушките им; само него никой не изпраща и не жали. Понатъжи му се, но той няма време: занахълтаха във вагоните, музиката засвири, навалищата извика: „Ура!“ — и... дръх-дръх, брух-брух... потегли железницата.

* * *

Два дни вече как Софийско равно поле ехти от гърмове и трясъци; кънти и трепери висока Витоша, с гъсти облаци забулила сърдито чело. Уплашила се е стара София, бъл-гарска столица: из улиците смутня и бяг, на лицата жалост, иа сърцата тежко. Бели пряпорци с червени кръстове висят, накъдето погледнеш; градът се преобърнал на болница; кола с ранени на всеки час пристигат и слухове от черни по-черни идат от бойното поле; а гърмежите все по-близо и все по-страшни ехтят, въздухът се цепи и стъклата на прозорците треперят. А навън от София, на посока към Сливница, целият друм почернял от войски; те отиват там, дето куршумите пицят, топовете гърмят и смъртта коси. А не отблизо идат те: от дъното на родопските усои, от бреговете на Черно море и белия Дунав

идат юнаците: нощите са на дни правила, вървешком са спали, троха в уста не са турили и по-здрави станали! Ще ги чуеш още, че и пеят, като в отговор на гърмежа, до уста в кал опръскани; само пушките им лъскави и сърцата весели; те знаят всички, че България на тях гледа, от тях чака, за тях бога моли. Додето ти хващат очите на запад, друмът покрит с гъсти редове пеши войници с щикове нагоре; тряскат железни колелета и влачат тежки лени топове и ковчези с джепане или препускат и клюскат уморени конници. Но каква чудна конница! По трима на кон яхнали, както солдатите на Радецки, кога тичаха в боя над Шипка да помогнат на опълченците. Сега при Сливница е друга Шипка; и един повече войник, един повече куршум там — може да спаси от гибел отечеството, и нашите юнаци знаят това, и ето защо бог им даде железни сили и невидими крила...

Лют бой става половина час отвъд Сливница, по цялата наша линия. От вчера и завчера непрекъснато гърмят топовете и свирят милиони куршуми. Гъста сива мъгла от дима виси над бойното поле и не се разсява вече. Големи могили са разорани от гранатите, а по върховете им, дето се извиват черни окопи, трупове се ваят, червени локви юнашка кръв обагрят тревицата. Неприятелски табори отвсякъде притискат и навсякъде отстъпват. Завчера бяха три пъти повече от нас, вчера два пъти, днес сме равни. Бой на дясното крило, бой в центъра, бой на лявото наше крило, дето е турната и ротата, в която наш Вълко се бие за десет души и прави чудеса. Могилата, от която сега гърми българската войска, вчера беше сръбска. Два пъти се хвърлиха на атака нашите дружини, доде изместят сърбите, и ето сега неприятелят, отбягнал на отсрещния връх, окопал се здраво нощеска... Той гърми неспирно все в задружен залп и засипва с дъжд куршуми нашата позиция, която е по-ниска от сръбската. Самите сърби се не видят. Сегиз-тогиз през дима на височината се мярнат върхове от черни шапки, като накацали врани, и пак се изгубват.

Часове минават и боят следва. Страшният огън из сръбските окопи се засилва на всяка минута. Нашата рота пести патроните и залудо не хвърля: тя чака да ѝ кажат „марш!“, да отговори с щикове; а сега момчетата слушат как пищят куршуми над главите им или се забиват с тъп и неприятен звук в пръстта; а кога бълва нашата артилерия, те следят с очи де пада гранатата и викат „ура“, като видят,

че сгоди. Един Вълко не преставаше да стреля; той един от всичките отговаряше най-редовно неприятелю, та и затова към негова страна идат повечето куршуми. Това го ядосваше много; той не беше закусил от вчера заран залък хляб: от непрестанната стрелба хляб не можеше да дойде до окопа; червата му се бърчеха като наранена змия и той псуваше със зъбите си и пак пушкеше. Но „глад град превзема“: Вълко стана прав и затършува по торбите на другарите си, дано намери барем залък. Той не даваше ухо на писъка на куршумите, които сега заваляха повече. „Долу лягай, подпоручик!“-викат му всички, настръхнали от Вълковото безумие. Но Вълко мълчешком навожда се, изправя се и изрежда всичките торби; най-последе напипа един плесенясал сухар и както стоеше прав, го заглосга напук на сърбите. Един куршум писна край устата му и отнесе далеко сухаря.

Това беше една погрешка на сърбите: те разсърдиха страшно Вълка. За да ги накаже, той замаха ръце нагоре и завика, колкото му глас държеше: „Урра! урра! урра!“ Стотини куршуми изпищяха около този хубав нишан. Но Вълко не мърда. Незлобивото ангел го пази, казва една пословица. Момчетата помислиха, че Вълко полудя, но не се одържача и лежешком завикаха „ура“ по командата на Вълковата „ура“. Ротният командир прехласнато гледаше тази безстрашливост Вълкова, но на всеки миг комедията можеше да се обърне на трагедия, а Вълко беше отбор войник.

— Вълко, долу! — командува офицеринът. Но Вълко, като оглушал, следваше да маха с ръце на сърбите и да вика: „Ура, ура! ура!“

А момчетата от земята подземат и те: „Ура, ура, ура!“

Чудно нещо! Полудата на храбростта е прилепчива и Вълковият вик запали всичките сърца; няколко момчета вече станаха до половина, за да последват Вълка; сега той сгана истински командант.

Ротният командир се начумери и извика повелително:

— Папурчиков, заповядам ти: долу! Всички на земята, безполезни жертви не ща.

Вълко се извърна запъхтян и само махаше с ръце на началника си, без да каже гък.

— Що има? — пита ротният зачуден. — Ранен ли си?

— Ваше благородие — издума Вълко, — бягат! „Ура!“

— Как бягат? Кой бяга?

И ротният се изправи и насочи бинокъла към сръбските позиции.
И наистина сърбите бягаха нататък, като заключаваха по „урата“, че българите ги атакуват.

След двацет минути българската войска завземаше високите сръбски позиции, без да пукне пушка.

* * *

Вълко пролежа в болницата три месеца поради получената при Цариброд рана на лявата ръка, която завинаги остана негодна за работа. Той продължаваше да работи нивята и да бъде все Вълко Папурчикът. Другарите му продължаваха да го наричат на присмех „подпоручик“, макар и да не можаха да забравят, че превзе едно укрепление на Сливница. Не забравяше и той това и разказваше своите военни възпоминания при всеки случай. Походът беше поизострил ума му и разширил областта на неговите понятия. Ако казармата е училище за войника, походът е академия. Да, Вълко знаеше и разбираше вече много работи.

Пловдив, 1886 г.

ИДЕ ЛИ?

Каква мъгла, какъв гъстък думан беше паднал оная есен във Ветрен! Влажно, мокро; ситен дъжд пръска, небето се разтопило на студена пара и премазало ниските къщици на селото. А из разкаляната улица глъчка, шум, върволяк. Файтони, запрегнати с дръгливи коне, волски кола, натоварени с военни потреби, селяни, возачи, добитък — заприщят улицата между двете ханчета. Из тая бъркотия промушва се войска от новобранци, едни облечени в солдатски шинели, други — в кожуси с кожи, обърнати отвън, повечето наметнати с дрипави черги, преправени на ямурлуци, с подгизнали цървули, препасани с редове патрони, с пушки на рамо, окичени със стръкове чимшир, на които висят натъпкани торби... Студено, кал до колене, лапавица, поразия, а те пеят ли — пеят... Весели „печенеги“! — Тъй наричаха румелийската милиция.

На вратата на едната кръчма куп офицери, пътници и зачудени селяни зяпат любопитно на измокрените юнаци.

Пред средното ханче наредили се купове-купове жени, девойки, деца, дрипави, разтреперани, зачервени от студ. Те сега срещат и изпращат за сетен път ветренските войници, които идат с полка от Харманли, дето бяха отишли с турци да се бият, и бързо минуват за София, а оттам — за бойното поле — със сърби да се бият.

— Ето го Гергевия син! Добър час, Цвятко!

— У, я го виж, Рангел минува.

— У, ето и Неделкиния! Брей, Иване, ето тука майка ти!

И китки се подават бързешката, и сълзи се ронят по бузите, и думи се изговарят наполовина... и войската все отива, отива.

— Мамо? Ето батя! — извика там червенобузо русо момиче.

— Бачо Стоене! — крещи осемгодишното дете до момичето и простира ръце към войската.

— Синко! Синко! — вика плачливо майката.

Зададе се черноок, напет, здрав юнак, отби се от строя, целуна на майка си ръката, сестричето и братчето си по челото, забодде една китка

на гърди, друга — над лявото ухо, които му подаде една там мома, рипна тичешката да стигне войската и песента.

— Синко, добър час! — пици майката.

— Стоене! — вика премаляла девойката.

Но гласът им заглъхва в шумотевицата, Стоян се изгуби във войската, а войската в мъглата.

Майката гледа все нататък и нищо не види.

Девойката дигна пъстрата пола на престилката си и си закри лицето...

Кога влезе у дома си, Стояновата майка се разхълца, отвори вехтата попукана ракла, подигна ризи и сукмани и взема от дъното и вощеница, залепя я пред куностаса и зачини ниски метани.

А в това време топовете при Драгоман ехтяха. Беше 4 ноември 1885 година.

* * *

Тая нощ баба Цена сънува сън.

Голям облак, а войската отива в облака и Стоян там. Света Богородичке! Каква страхотия! Облакът бучи, небето треци, земята се търси — ето какво било битката. Стоян се изгуби в облака, няма го вече, ами сега!... Тя се сепна, разбуди се. Вътре тъмно, чер мрак. Само вятърът пици навън. Това е битката. Боже господи Исусе Христе, закрилай го!... Света Богородичке, помилувай го Стоенча!

Тя не заспа до зори.

— Чичо Петре, какво казва облак? — попита тя заранта.

— Облаци, Цено, има два: има облак, дето става на дъжд, има облак, дето се разнася. Ти какъв облак сънува?

Тя му разказа съня си. Дядо Петър помисли. Той не помнеше да има в съновника му досуц такъв облак. Но като видя уплашеното лице на Цена, която го гледаше запъхтяна, той от милост и каза:

— Не грижи се, Цено, сънят е добър. Облакът показва и хабер: ще имаш книга от Стоенча.

Лицето на бабичката светна.

Подир шест деня тя прие писмо по един доброволец, Стоенчов приятел, който караше пленени сръбски войници. Писмото беше от

Стоенча и тя се затече при попа да ѝ го прочете.

Ето що казваше писмото: „Мале, пиша ти това писмо, че съм живо и здраво и че победихме сърбите. Слава, да живеј България! Аз съм здрав и Рангел Стойнов е здрав, и вуйчов Димитър е здрав и праща много здраве на майка си. Сърбите все стрелят в плутон и в залпове, ама се плашат много от «ура». Прибери ми от Цветанови новия ремик, дето го забравих, че може да го поразят децата. Утре ще гоним през драгоманските проходи и като се върна, ще донеса на Кина армаган от Ниш; а тебе пращам един лев, да си го харчиш, а Радулча ще науча как свирят гранатите. И те поздравлявам. Твой покорен син Стоян Добров. Много здраве и на дяда Петра. Щях да му пратя една сръбска пушка, ама сега нямаше как. Много надалеч бият, но не мерят добре. Мамо, па много здраве и на Стоянка.“

Зарадва се Цениното тъжно сърце, завтече се със старите си кокали у Стоенкини, с писмото. Радост голяма. Но най-много се радва Радулчо за новата свирня, на която бачому ще го научи.

Току-що излезе на улицата, баба Цена видя нов куп пленници и зад тях един български войник. Стори и се, че това е сам Стоенчо, тъй приличаше на него. Не, не е той. Тя зина и него да попита не носи ли много здраве от сина и; но вниманието и отвлякоха пленниците, които за първи път виждаше.

— Боже мили — пришушна си тя, — та тия ли са сърбите? Та те добри хора... Клетите им майки... дали ги знаят. Момчета бре, я почакайте!

И тя се втурна у тях си и тозчас излезе пак със стъкло ракийца в ръка и викна към сръбските войници да почакаат, за да ги почерпи. Солдатинът, който ги пазеше, се усмихна добродушно и ги спря.

— Фалим, фалим — отговориха признателно уморените пленници, съгрени от благодатната глътка ракийца.

— И за мене капчица остая, наздраве, бабо! — извика весело българският войник и гаврътна последната капка в стъклото.

— Все божи христиени... Ама защо ли се биха?... — чуди се баба Цена, като гледа подир дружината, която отмина.

* * *

Примирието стана.

Наближи Коледа и войниците взеха да си идат в отпуск. И във Ветрен се завърнаха вече неколцина. Само Стоенча няма — ни него, ни хабер какъв-годе. Загрижи се баба Цена, разкахъри се тя, нехубави мисли ѝ идат... Минуват дните, тя все по-глежда към вратнята няма ли да се хлопне. Ето дойде си Рангел Стойнов, ето и Петър, Динковият син, си дойде, ето и Стаматовите братя си дойдоха. Става тя, иде, пита — нищо не знаят. До едно време виждали Стояна, после го изгубили. Примира ѝ сърцето, тя се щура като несвястна из къщи и Стоенча мисли.

— Мамо, дошел си вуйчов Димитър! — вика дъщеря ѝ Кина, като припна запъхтяна от вратнята.

Стана пак, отива при Димитра.

— Добре дошел, Димитре, ами Стоян де остана?

Но и Димитър нищо не знае...

— Може да са го пратили къде Видин — добавя Димитър, защото му е мило за майката; — може да си иде отнякъде, от друг път — бъбре смутено войникът.

— Боже господи, къде ще е останало момчето ми! — въздиша тя.

Излиза и отива у Стоенкини. Още от вратнята сърцето и затреперва. На, сега ще ѝ каже Стоянка, че приела много здраве от Стоенча, че за Коледа си иде. А Стоянка баре да каже една добра. Не, мълчи. Само очите ѝ се зачервили.

Селото цяло се разшавало. Посреща първия полк, който се връща. Ето наред улицата, тъкмо срещу бабини Ценини, забиха две греди, една срещу друга; горните им краеве свързаха с криво дърво, като дъга. Донесоха миризливи борикови вейки от планината и обвиха с тях гредите и дъгата, на която прилепиха надпис, донесен нарочно от Пазарджик: „Добре дошли, храбри войници!“ После окичиха всичко това с народни трицветни знамена. Триумфалната арка стана!

Дойде и мина победоносната войска.

„Може да иде отдире, може да иска да стигне тъкмо вечерта срещу празника; той няма защо да прави Коледа на чуждо място; ето и сега идат войници един по един, до вечерта, край не е, ще си дойде. Той знае, че го чакат с поболени сърца толкова души тука.“

Така си мисли горката майка...

* * *

Заранта баба Цена отиде рано в черква. Тя развали лева, пратен от Стоенча, купи вощеници и запали пред всичките икони на олтара. Тя се върна у тях си с прояснено лице.

— Как-как, днес е тука, утре Коледа... не е край — шушне си тя. — Света Богородичке, доведи ми го ангелчето... Исусе Христе, зарадвай ме.

Дотърча Кина и обади, че се завърнали и други селяни.

Баба Цена се намръщи.

— Стига си ми носила мюждета, ами иди, та посрещни бача си, както чинят другите хора — избъбра тя сърдито.

— Мамо, и аз искам да ида с кака! — извика Радулчо.

И двете деца се затекоха нагоре из снежната улица, излязоха на шосето, на къра.

А баба Цена остана извън вратнята, да посреща.

Вятърът вее студено из планината. Върховете, доловете, равнината, побелели от сняг. Небето навъсено. Черни орляци гарвани прехвъркват над пътя или кацат по оголелите върхове на дърветата. Тук и там по шосето, което се издига към ихтиманската клисура, чернеят се купове посрещачи: девойки, деца, бабички... Защото войниците още се връщат, кое сами, кое с дружини. Кина и Радулчо отминаха първия куп, отминаха втория, отминаха третия и отиват все по-далеко. Те искат първи да видят и да посрещнат Стоенча. Те ще го познаят из един път, макар че снегът, който прехвърква вече, им замрежва очите.

Пътят се издига и губи зад бърдото. Нищо се не види. Кина и Радулчо излязоха на върха, там вятърът е по-силен и ги пронизва. Двама войници се зададоха от завоя, цели засипани със сняг. Не е той.

— Брей, иде ли война отгоре? — попите Кина войниците.

— Не знаем, девойко; кого чакате?

— Батя! — отговори Радулчо.

Морните пътници заминаха.

Кина пак гледа нататък. Студено им — и тя трепери, и Радулчо зъзне, но бабя иде — ще го чакат, че мама може да се кара или да плаче, ако го не доведат.

Показва се файтон с двама души, закачулени и обвити в топли кожуси. Когато колата стигна до тях, Кина препречи пътя на конете.

— Господине, иде ли война отгоре?

— Не знаем, гълъбче — отговори единият от пътниците, като подигна качулчето си и погледна учудено почервенялата и посиняла от мраз девойка. И каляската хукна надолу.

Двете деца останаха като приковани. Часовете минават. Планинският вятър се усили, брули по лицата, развява им дрехите, снегът хвърчи и се върти на кълбуци, но те не бягат. Вперили очи все към завоя и гледат да се зачернее нещо живо. Изведнаж Кининото сърце трепна. Подаде се конница и затопурка насам. Толкова войници! Навярно бачо ѝ е там. Тя чака, без да мигне. Конницата навали, после се изкачи шумно при тях — и мина. Кина махна с ръка на двамата офицери, които яхаха малко отзад.

— Капитане, бачо иде ли? — попита тя просълзено.

Офицерите спряха и погледаха учудено.

— Кой ти е бачо? — попита единият.

— Бачо Стоян! Наш бачо Стоян! — изкрещя нетърпеливо Радулчо, учуден как може тоя пременен капитанин да не знае, че Стоян им е бачо.

— Кой Стоян? — повтори офицеринът слисан.

— Стоянчо из Ветрен! — отговори убедително Кина.

Офицеринът погълча нещо с другаря си и попита пак с участие:

— Бачо ви кавалерист ли е?

— Той, той — отговори бедното момиче, което не разбра.

— Няма го при нас, момиче.

— Хай върнете се в село, че ще измръзнете — каза другият.

И офицерите тупнаха конете и последваха ескадрона си.

Кина плачеше и Радулчо се разплака. Ръцете им и краката им се вкочанясаха, бузите посиняха. Цялото шосе до селото се видеше пред тях; то беше пусто вече. Посрещачите се бяха прибрали, защото приближаваше да мръкне, вятърът режеше все по-остро. Само конницата се още чернееше и отдалечаваше и вятърът донесе до слуха на децата веселата песен на войниците. Тогава и Кина, и Радулчо потеглиха към село.

Нощта падаше. С ръце, мушнати в пазви, те вървяха и хленчеха тихо и мислеха за майка си, която ги чака на вратнята. Един нов

файтон с три коня изгърмя зад тях из стръмнината.

— Господине, война иде ли още?

Файтонът се стрелна край тях и се не чу, не видя из мрачината.

А снежната виявица страшно вееше. Сякаш че тя отговаряше на децата. Тя идеше от запад, откъде бойното поле, там, дето в лозята при Пирот сега засипваше гроба на Стояна.

САЛОМОНОВСКИЯТ ЦИРК

От два месеца по зидовете на всичките одески улици се мяркаха от голям размер обявления, розов цвят, пред които винаги имаше натрупани любопитни. Тия обявления се пръскаха от дирекцията на Саломоновския цирк на Соболевска улица. Те се отличаваха от предишните обявления на цирка по това, че на тях стоеше изображението на един великан, с ръце голи до лакътя, от шията до коленете облечен в нещо като ризница, добре залепена до месата му. Тоя великан имаше гордата поза и самоуверения вид на герой, който очаква да го предизвикат.

И действително, това беше фигурата на един герой от Саломоновския цирк — един площаден борец с рядка сила и стоманени мускули, който досега не беше още надвит, както казваше и обявлението. Там се прибавяше, че тоя ден се уголемява от триста на хилядо рубли наградата за оня, който сполучи да събори великана.

Дирекцията на цирка имаше своята сметка в това: първо, тя знаеше че няма да даде тая сума, понеже и тазвечершните охотници, които би помислили да мерят силите си с пехливана, бездруго щяха да бъдат повалени и смачкани в пясъка на арената, както трийсетина души други досега; второ, с това увеличаваше нахлувът на посетителите и дохода си. Тя разчиташе на грамаден успех и затова още, че тая съща вечер даваше блистателната историческа феерия „Мазепа“.

Присъствието на тоя непобедим борец възбуждаше сега толкоз повече интерес, че той беше престанал да бъде предмет само на едно банално любопитство, а вече възбуждаше до висока степен просташките национални вражди и зависти в стохилядната разнородна тълпа на Одеса. Именно, той беше не русин, а нещо немец, нещо евреин и нещо поляк, ако съдим по името му: Давид Цингер Войцховски. И трите народности си го присвояваха и се пъчеха с него. На арената те му правеха овации с шумни ръкопляскания, когато се появяваше, като на някой гениален маестро. В тия ръкопляскания се криеше и едно явно враждебно дразнене към останалата публика в

цирка, която не принадлежеше на горните три народности — русите. И колчим се явеше някой от тия последните — явяваха се преимуществено малоруси — било по доверие в своите сили или по лудешка смелост, или най-после от проста алчност за придобиване триста рубли, неруската публика го заливаше с презрителни смехове и груби подигравки. Посрещнат по тоя начин, бедният юнак губеше в самото начало нужното спокойствие и самообладание. Неколцина се повърнаха обезсърчени; повечето, като истински питомци на Тарас Булба, решаваха се да делят мегданя с Давида Войцховски, но само да умножават лаврите му. Така страстите се неусетно разпаляха и руснаците, тихи и търпеливи от най-напред, фанаха често да отговарят на ликуванията за тържеството на Давида с енергически попръжни в цирка и дори с юмруци във врата при излазянето из него. Това постави и полицията нащрек.

„Хилядо рубли награда на победителя на Давида Цингера Войцховски!“ — гласяха победително безчислените розови обявления, които бодяха очите днес по всички площади, улици, переулки и улични стълпове за обявления!

Ежедневният печат от своя страна способствуваше на успеха, като даде най-широка гласност на довчерашното представление; то щеше да бъде едно истинско събитие. При тия приложи се и мълвата, че от една приуралска губерния е дошел нарочно някой прочут пехливанин великорус, в когото „нахалният жидок“ ще намери майстора си. Любопитството на публиката по тоя начин беше раздухано до апогеята си и от рано още вечерта ложите, трибуните, столовете, галериите на Саломоновския цирк бяха почернели от свят.

Подир волтижорските препускания, конски кадрили на амазонките, игри, гимнастики, смешки на клоуните, по програмата на цирка идеше феерията „Мазепа“, а след нея — борецът. Очевидно тая феерия беше извадена от Байроновата поема „Мазепа“. Представи се най-напред в богато постланата и окичена арена балът, който един полски магнат от XVII век дава в двореца си. Националните живописни и цветни полски облекла възхищават очите; сцената пренася душата в романтическата епоха на полския живот, в средата на ясновелможните рицари и панове и величествените госпожи кастелянки. Всичко това в най-богата и разкошна обстановка.

Следуещият акт представлява гнева на полския велможа против младия Мазепа, който завързал любов с жена му, и наказанието на това престъпление... Мазепа събличат гол, привързват го за един див кон и го пушат из степите... Следват останалите приключения и успехи на знаменития казак авантюрист. Феерията е във висока степен увлекателна, но тоя път публиката нетърпеливо очаква края ѝ. Той дохожда. Всички тогава впиват очи към вътрешния вход на арената, отдето ще се покаже Давид. Това трае няколко минути, додето слугите оглаждат арената. Тия минути са дълги. Тревожното ожидание расте, мълчанието става почти гробно. Най-после двата реда лакеи във фракове със златни копчета застават почтително при входа, завесата се разтваря по средата и пуца бореца.

Циркът гърми от заглушителни ръкопляскания и викове „браво“. Триумфаторът прави многократни щастливи поклони с глава на възторжените си обожатели и както всеки път, той прави бавно кръг из арената и очаква противник. Всички могат да видят сега една херкулесовска снага, със съразмерни и пълни форми, глава валчеста, силна, къдрокоса, крепко поддържана от дебел жилест врат въз широки равни рамена, и гърди и кръст, и бедра мощно развити и ясно очертани под тънкото, добре прилепнало до месата фанелено трико; то блещи като сребърно, цяло покрито с лъскави люспи, и се прелива на талози при всяко движение на бореца. Мускулестите ръце, голи до рамото, красиво висят и се махат, уверени в страшната си мощ; и краката, от бедрата до долу, тясно обути в трико, телесен цвят, отговарят хармонически на всичките остали части на тая силно сложена и развита снага. Ласкателен шепот обикаля по целия амфитеатър; силните форми на бореца възбуждат удивление, както един благороден арабски кон; госпожите лакомо впиват очи в тия мъжествени контури... Давид е фокусът, който сбира всичките погледи.

Се с бавен вървеж той направи и втората си забиколка, без да се яви някой. Недоумението неприятно обфаща зрителите: де е уралския юнак? Очите бягат по трибуните, по галериите, търсят да видят не ще ли се изправи някой и слезе към арената. Но никой не прави това. Или това е било само една пусната басня? Навярно така е. Това най-силно огорчава русите: надеждата им да получат най-после едно удовлетворение излазя ялова; ядосват се и нерусите, които изгубват повод за едно ново тържество и буйна демонстрация и тая вечер.

— Уралецът, уралецът! — раздават се присмехливи викове.

И Давид се спира и изглежда насмешливо амфитеатра, той очаква самоуверено, вика с ням и горделив поглед противника си. Но напук на всичките ожидания той противник не се явява.

Раздават се пак викове към невидимия уралец и после — смехове.

Войцховски зафаца и третята си бавна обиколка. Подир нея ще се оттегли, ако му не излезе някой. В тоя върховен момент всичките очи са устремени вече не към него, който спокойно и с тържествуващо лице дохожда до средата на кръга си, а към местата на зрителите. Изведнъж шепотът пораста като една вълна и залива целия амфитеатър. На лява страна на галерията няколко души сбутваха един станал човек, който се готвеше да слезе, но се колебаеше. Тутакси той се реши и заслазя неловко по стъпалата на един от проходите, които съединяват арената с редовете на амфитеатра до самия потон.

Появлението на това възделено и многожелано лице извика възторг и у руси, и у неруси — по разни и лесно понятни причини. И едно всеобщо ръкопляскание, в което се смесяше симпатията с иронията, посрещна съперника на цирковия борец.

Той беше човек около трийсет години с мършаво кокалесто лице, с твърде влакнести вежди и мустаци и с брада бръсната. Погледът му беше простодушен, невнушителен, а още и смутен, като на човек, ненавикнал да излазя пред голяма публика. Тялото му имаше обикновен размер, добре развито и набито, доколкото можеше да се съди под дрехите му, но нищо особено не предвещаваеше у него сила, каквато се предполагаше за борба с такъв един Сампсон.

Още по-малко представително беше облеклото му; то съвсем не напомняше селските носии в приуралските губернии: то беше такава, каквото носят селяните в Одеската околия. Това откритие причини едно разочарование за руската публика. Значи: никакъв великан юнак уралец нямаше! Значи и сега щяха да присъствуват на една борба, която щеше да е повторение на прежните и щеше да свърши позорно за руската чест!

— Уралецът искаме! — извикаха гневно неколцина руси.

— Уралецът, уралецът! — отзоваха се и другите редове на русите, които още хранеха малка надеждица за присъствието на легендарния уралски юнак в цирка.

Селякът не разбра тоя смесен вик; помисли, че нему викаха нещо, и дигна въпросителни очи към зрителите с едно наивно и очудено лице.

Това му комическо положение причини хохот из публиката. Като видя, че всичките се смеят, и той се усмихна. Смехът порасте.

— Шут гороховий!

— Дурак! — бърбра с досада русите.

— Нарочно са го допратили „жидовете“ — подозираха други.

Давид беше се спрял неподвижен, гърбом към вътрешния вход на цирка, с опрени ръце на хълбоците и с поглед безстрастен, устремен на селяка. Само той се не смееше. Той измеряше с очи смешния си противник и сякаш търсеше в него по-друго нещо, отколкото причина за смях. Подир тоя оглед лицето му остана спокойно, но сдоби едно нескриваемо изражение на сериозност. Изведнъж селякът фана да се съблича. Циркът загърмя от нова веселост. Селякът се не смути вече, а положи една по една дрехите си на пясъка на арената. Когато дойде до ризата, публиката с викове и тропане му възпрети да я съблича, като счете това за неприличие. Но русите протестуваха. Остана само с гащи, които пристегна хубаво, а от пояса нагоре — гол. Тая част от снагата му представляваше широковълнести гърди и як кръст в мургава кожа, каквато имаше и лицето му, и със средня дебелина; само ръцете му, хубаво излени, дълги, но месести от рамото до гривнята, особено се препоръчваха с удивително развита мускулатура, която привлече вниманието и на великана. Сега циркът занемя; явно бе, че селякът не е мислил само да разсмее зрителите. В миг приказният уралец биде забравен. Всичката душа на цирка се съсредоточи в селяка, който бърже се приближи до Давида, поиска му дясната ръка, стисна я със своята десница и пак се отдалечи от него.

Това ръкуване доста зачуди великана и зрителите, но те нямаха време да се дочудят: една нова маневра на селяка ги приведе в друго изумление: той се поразкрачи, понаведе глава, плесна с ръцете по бедрата, после ги плесна една с друга и това повтаряше няколко пъти, като се приближаваше с лявата страна на тялото си към Давида Войцховски. Давид от своя страна пристъпи към него, като зимаше отбранително положение и готвеше железните си ръце за движението, което щеше да свали в краката му и тоя противник. Но той слисан видя, че селякът отбягна назад на първото разстояние, постоя и пак

фана да пляска равномерно ту бедрата си, ту ръцете си една с друга. Тоя плясък цепеше затихналия въздух на цирка. Шепотът пак фана да расте, и смеховете. Чуха се извиквания: — Тоз е клоун на цирка, предрешен. Безобразие!

— Мълчание! — викаха други.

В същия миг селякът и Войцховски се словиха и преплетоха ръцете си, като държаха назад по един крак. В мрътвата тишина, що се въцари, чуваше се само плещене, което правеха ръцете им, като се фащаха за разни места по снагата, и шумът на ровения пясък от краката им. Една дълга минута измина и Давид Войцховски още не беше повалил противника си. Това ставаше пръв път. Съпротивлението на селяка се отзова различно в редовете на зрителите: едни стреляха безпокойни и озлобени погледи към борбата, други с неудържима радост гледаха продължението ѝ. Двамата борци бяха сега тясно оплели горните половици на телата си, те съставляваха така един неразвезаем възел от ръце, лакти, рамена, плещи, глави, които се обръщаха на посоките, които им даваше постоянното движение на краката, се здраво опирани о земята. Лъскавото трико на Давида, крайно обтегнато по равните му меса, пукаше под пръстите на селяка, които като железни куки се забиваха в тялото му, както и той забиваше своите в разкъравените меса на селяка. Веднага тоз последният направи някакво сръчно движение, което никой не забележи, преграбчи през врата и под кръста някак великана, подигна го като едно дете, което се опира да го прегърнат, и се засили да го тръшне на земята при зверските и безплодни усилия, които правеше великанът да стъпи с един крак на нея. В тоя момент циркът се беше преобърнал на ад. Двата противни лагера, всичките станали на крака, изпущаха дивашки викове към борците, ревяха, махаха с ръце като побеснели, готови да се фърлят на арената да подкрепят всеки своя герой. Това не стана, но стана обаче друго нещо: лакеите на цирка заедно с директора се намесиха и се спуснаха да отърват Давида от критическото положение и с огромни усилия го изтръгнаха из ръцете на селяка, който се беше преобърнал на една жива скала. — Наш победил! — Наш, наш, наш победил! — викаха неистово русите и пращаха дъжд псувни въз дирекцията; но неруската публика одобряваше с яростни викове намясата и крещеше, че селякът не се е борил по приетия ред, че той се е правил на луд най-напред, че той се е поставил в по-

благоприятни условия, като е бил гол и пр. Но в тия резове звучеше горко отчаяние и неизтърпим срам на победени хора. Гръмотевични „ура“ и „браво“, които заглушаваха всички други викове, поздравляваха победителя, който поседна да си отдъхне на заградата на цирка. На всеобщите приветствия той отговаряше с долепяне десницата си към челото и с кротка усмивка, разляна по треперещото му като лист лице. Той едва успя да се облече, притиснат от една гъста тълпа руси, и рискуваше да бъде удушен от прегръщания и целувки.

Ентузиазмът на победителите и освирепяването на победените достигнаха до крайните си предели, когато се навалиха всичките в изхода и се смесиха. Заиграха бастуни и юмруци по главите, които продължаваха да се раздават и когато излязоха на улицата. Неколцина от най-буйните побойници бидоха отведени в участъците.

На заранта непобедимият борец на Соломоновския цирк Давид Цингер Войцховски не осъмна в Одеса: той бе тръгнал с полунощния влак.

На другия ден в един от първите дневни вестници се четеше подобно антрефиле:

„Вчера разправихме подробно знаменитото завсегда в анализите на Одеса и многошумното двуборство в Соломоновския цирк, което се свърши с поражение на считания непобедим досега атлет Давид Цингер Войцховски. Съставената арбитражна комисия определи размера на възнаграждението на победителя в 300 рубли вместо хилядо, пред вид на това, че окончателна победа не е последвала, понеже Войцховски не е бил прострян на земята.

Кстати, по по-точни сведения, които добихме, щастливият победител е жител из село Копаня, Одеска околия, по име Костадин Ганчев (? види се, братушка).“

Очевидно тоя последният термин беше иронически.

* * *

След три дена една кола с четворица души българи, между които и описателят — свидетел на това двуборство, отиваха за село Копаня. Това село отстои един час и половина на север от Одеса и се долепя до

северния край на езерото Лиман. Гостите слезнаха в дома на дядо К., предизвестен вече за идването им; там ги посрещна и Костадин Ганчев (за когото идеха) със сърдечното и родно българско:

— Добре дошле, добре дошле, братя!

Подир първите топли излияния на сънародници разговорът мина на борбата в Саломоновския цирк и по това бай Костадин Ганчев даде някои подробности за себе си: той е родом от Одринско и преселянето на семейството им е станало в 1862 година. Баща му е бил прочут пехливанин и от него е възприел телесната сила и турските пехливански приеми, с които очудваше в цирка.

Той ги е съхранил и досега благодарение на борбите, които е често правил с бабаити в Копаня — традиция от далекото отечество. Той нарочно бил дошъл в Одеса, за да се бори с Давида, и няколко вечери преди това е присъствувал в цирка, за да изучи добре силите му и усулите му в боренето. Вероятно, че това се е позачуло и е дало рождение на мъвата за някакъв си уралец.

На трапезата разговорите ставаха се за далечната родина, както и закуските наумяваха за нея: имахме кисело зеле, посипано с червен пипер и с дървено масло, гроздова ракия, домашна българска луканка с бахар, и вълча охота.

Шеташе ни снахата на домовладиката — една хубавица, снажна, горделива, с важен поглед селянка-рускиня. Тя наумяваше възпетия от Некрасова тип на „величавата славянка“, „с ход и поглед на царица“. Но тя не умееше да говори български. Тя беше едничката рускиня, оженена за българин в това село. Копаня, доста едра и цветуща българска колония, останала е и до днес почти чиста от всяка инородна смес. Въобще нашите колонисти в Бесарабия се сватуват само помежду си; в много редки случаи колонист се решава да земе рускиня (рускините са спечелили славата на много леконравни), и то само за голямата ѝ хубост и зестра, както беше случая със снахата на дядо К. Но българката никога не е приела да се ожени за русин! Колонистите се отнасят с пренебрежение към мъжиците, които и нъравствено, и материално стоят много по-долу. Един прост поглед въз селата им е доста да уловиш голямата разлика в културния ход на двете народности. Подир немските колонии най-ревниво устроени и богати са колониите на българите. Благодарение на техния трезен ум и неуморимо трудолюбие бесарабските степи, най-напред голи пустини,

са се опитомили с чисти и весели села, потънали в зеленина, признак на труда и охолността. Както всъде, благословеното българско рало и на тия пустявали места е дало своя неизгладим печат — спора.

Постояхме в Копаня до вечерта.

Когато да си тръгваме, почти цялото село беше се събрало пред кръчмата, що е срещу вратнята на дяда К., за да ни изпрати. Откак са се преселили тук, пръв път приемаха гости съотечественици от България; те знаеха хубаво, че тая чест дължат на подвига на бай Костадина Ганчев, който светеше от гордост и щастие.

На прощаване аз попитах на шега победителя на прочутия борец от Саломоновския цирк: — какво ще си купи от тристате рубли, за да му служи за спомен на неговата славна победа?

— Аз ли?... Купих си една нивица, господине!

Ах ти, Българйо!...

1888

ХАДЖИ АХИЛ ПОРТРЕТ

Кой не е слушал за знаменития бръснар от град Сопот?

Всякой, който е минал оттам или просто се е разговарял в празните си часове при весело настроение с някой жител от Сопот, непременно трябва да е чул нещо за хаджи Ахила (аз тъй ще го наричам).

Вред, отдето е минавал слепият песнопоец и артист Колчо, трябва да е оставил някаква приказка или анекдот за моя герой.

А Колчо е пътувал навсякъде.

Колко весели събрания е занимавала личността и странностите на хаджи Ахила!

Колко духовити изречения на хаджи Ахила обикалят из обществото!

Обикалят и се изгубват без следа.

Защото хаджи Ахил е един беден бръснар, един вид полуграмотен *Фигаро*, който е чел само сънотълкувателя, Мартин Задека и библията, не записва това, което ражда главата му, и не чувствава силно желание за безсмъртност при всичкото си убеждение, че е голям човек.

Не. Той е безпечен в живота.

Всичкото му славолубие се заключава в приобретението на повече бради за обръсване и в сваряването повече кафенца по пет пари.

Да, обича още страстно достойната си жена „баба Ева“. Булгарйята си обича повече от баба Ева.

А виното обича повече от булгарйята.

Както видите, малки слабости...

Та кой няма някоя слабост?

Наполеон обичаше без мярка емфието.

Александър Велики — питието.

Суворов имаше слабост да кукурика като петел.

Ное, праотецът, и той споделяше страстта на Александра Велики и на хаджи Ахила.

А хаджи Ахил, както казах и ще докажа, е забележителна, необикновена личност.

Всичките, които го познават лично, имат впрочем разни мнения в това отношение.

Едни го считат луд.

Други го считат пияница.

Трети — философ.

Читателите могат да кажат и те своето мнение, когато изчетат това, което сега захващам.

* * *

Пристъпям към портрета на героя.

Хаджи Ахил днес е на 66 години; ръст повече висок, отколкото среден; очи тъмносиви, пронизателни, в постоянно движение и често с поглед иронически; лицето му е широко и почти четвъртито по причина, че двете бузи малко по-горе от линията на брадата увисват и придават някаква приятна симетрия на образа, който без подстриганите мустаци, що го украсяват, много би приличал по формата си на образа на Горчакова. Челото му е широко и е набраздено успоредно с черните големи вежди с дълбоки бръчки и дипли, каквито се виждат по челото на статуята, която представлява Сократа. Хаджи Ахил преди войната носеше черен фес, форма от епохата на покойния султан Махмуда, който фес вероятно най-напред е бил съвършено ален, а после, от безчислените превапсувания, на които се е подхвърлял, се е преобразил и изменил постепенно шара си: от ален е станал ясночервен, после тъмночервен, после ясноморав, после тъмноморав, после възчерен, после черникав и най-после чер. В делнични дни хаджи Ахил ходеше с безкрайните си гащи — карвани, с безчислени стереотипически и неунищожими дипли, — а в големи празници обуваше сукнените си кафяви шалвари, нашарени отпреде, отзади, под пояса, над крачолите с тънък чер свилен шийрит, изобразяващ разни своенравни пера, шарки и арабески от доволно съмнителен артистически вкус.

Но тия шалвари, ако и да се гледат и днес съвършено нови, са твърде от отколешна дата и са играли важна роля в съществуването на

героя ни.

С тях той се е ергенеял и е пленявал красния пол вред, отдето е минавал; с тях сполучи да очаровае първата си съпруга и да се венчее с достойната „баба Ева“. С тях е ходил по света. Те са пътешествували по Мора, по Босна, в Цариград, в Букурещ, на Божигроб: възкачвали са се на гора Тавор, видели са нура, посетили са далечни земи, присъствували са на чудни събития. Те крият в себе си толкова старинни, мили възпоминания! Те се свързват с далечните епохи на младостта и пътешествията на хаджи Ахила. Затова и днес, когато ги обуе и се препаше с дамаскиния тараболуз, той приема извънредно тържествен вид; погледът му е важен и много знаменателен и вървежът му е тежък и процесионален. Чибукът му, и той има своето блестяще минало; той му е бил подарен преди 35 години от йерусалимския игумен Никита във време на поклонението. Булгарията му, и тя има почтена възраст. Тя е купена преди много години на някой панаир в Македония за стойността на едно ножче, но той често уверяваше, че тя е рядкост.

— Тя не свири, а хоратува — казваше той с гордост.

За да довърша портрета му, ще прибавя, че хаджи Ахил се запещваше винаги, когато трябваше да произнесе гласната „а“. Но тоя недостатък повдигаше още повече красноречието му.

Но най-чудна беше къщата на хаджи Ахила. Казват, че той горния й кат го преправял двайсет пъти и се успокоил само когато го видял в такъв вид, какъвто беше създала фантазията му.

И наистина, това беше една фантастическа постройка, неподчинена на никаква известна архитектура, на никакъв приет план. Гражданите й даваха име кулата. Стълбите, които водеха към тоя кат, се извиваха витлообразно и капризно и излизаха на едно тясно коридорче; то от лява страна даваше вход в полукръгъл балкон, обграден с дървени коническовръхи пречки и висящ открит въз двора; отдясно беше вратата, половината от стъкло, половината от дъска, изработена марангоз, която ввождаше в единствената стая на тоя горен етаж. Таз стая беше окичена, наредена по един причудлив и странен начин. До самата врата имаше ракла с дървена решетка. През нея се виждаше в естествена големина статуята от гипс на едно дете, което пишеше на книга, подпряно с лявото си коляно. В целия град това беше единствената и първата гипсова статуя. Отде беше я донесъл? Но

това гипсово дете беше най-привлекателното зрелище. Мъже, жени, деца идеха да гледат и да се чудят! А хаджи Ахил ги побутваше и им казваше да не говорят, за да не смутят мислите на пишущото дете. Насред потона, изработен, напъстрен с разни резни, вапсан със сини и червени краски, блещеше прилепено голямо околчато огледало, неизвестно за каква служба турено там. Надясно до разноцветния прозорец въз една масичка стоеше закована панорама, на която всеки посетител беше обязан да погледа, щом влезне. Хаджи Ахил важно и тържествено хващаше да върти ръчката и отвреме на време извикваше поучително:

— Севастопол! — Боят на Московеца с Ингилизина... Виж харно московците: шапките им приличат на кубето на „Света София“... Бил съм и там... — Ето, Горчаков и Менчиков! Тия са генералите руски... Капитанът ги познава... Виждал съм ги на Божигроб... Кога? Преди години... Гледай хубаво!... Венеция! Тя е при морето... Видиш ли каиците? — Стамбул? Това е Стамбул... Деветдесет и девет вери има там... френци, ингилизи, московци, италианци, аджеми, турци, арапи, гърци, арменци, яхудии, сиреч евреи, българи и прочее, и прочее... Видял съм Дикилиташ, „СветаСофия“, Сарайбурну, Атмегдан, дете султан Махмуд изби еничерите; ходил съм на Юскюдар и на Индия... Познавам Бяло и Черно море... Мама! Ходил съм много... Стар човек съм... много зная... Учете се, дядца! — Москва, като гори! Там московците изгориха жив Бонапарта. — Видиш ли сега черковата... то е Рома... Там е Рим папа... Знаеш ли кой е Рим папа? Не знаеш... не си чел писанието... а аз съм бил там... Познавам Влашко и Букурещ — Омер паша! Заплуй го, гледай друго. — Везувия!... Видиш, видиш ли пламъците? Видиш, ама не отбираш, нали? Везувия е планина близо до Мъртвото море при Витлеем като нашата планина... само представи си из Остро бърдо да изскача огън и пушек из сине небе... а? Тия работи ги зная на пръсти... питай ме... всичко зная. Учен човек!

По стените и между прозорците бяха изобразени със светли багри различни местности и градове. На лявата стена беше изобразено с дебелашка живопис нещо по-добно на град с много натрупани къщи, тополи, сводове, минарета, кръстове, с мачти и платна от кораби, с мостове, прострени над една яркосиня поляна, която трябваше да е море. Отдолу се прочиташе надпис с полегати слова: Цариград или Константинопол (Маргарит Европейски).

На противоположната стена беше изобразен почти в същия вкус друг един град и отдолу му се четяха тия слова: Граде! Граде! Великий Вавилоне! Между прозорците се чернееха изписани тополи на зелен фон. Прозорците, които гледаха към пътя, на горнята си част бяха извъртени в полукръг, по мавритански стил. Долнята им част я обличаше решетка, която можеше да се изважда. Извън, към пътя, под прозорците беше изобразено едно голямо клонесто дърво и от двете му страни стояха вързани с вериги два жълти лева с изплезени езици и с дигнати опашки. Това изображение, види се, да ласкаеше най-много славолюбието на хаджи Ахила и той с неизразимо приятно изражение на лицето гледаше на селяните, дошли на пазаря, като се запираха на пътя и изглеждаха зяпнали и с удивление тие жълти чудовища по стената.

Тогава, като изважда чибука из устата си, изпущаше нагоре един стълп от дим и покровителствено издумваше:

— Не се бойте! Гледайте ги, колкото щете. Те са вързани.

И пак захапваше кехлибаря на чибука. Или пък продумваше им просто:

— От Индия съм ги докарал.

И лицето му приемаше сериозно изражение, което отнимаше всякаква възможност на простодушния селянин да се усети, че хаджи Ахил се вшутяваше или лъжеше.

Ако видеше, че купът от любопитни се увеличава, той тогава намираше особено удоволствие да им дава урок от зоологията, да им описва качествата и нравите на докараните от Индия аслани, в който случай даваше пълна свобода и богатата си фантазия; разправяше с интерес кога ги е купил и за колко; как викали продавача, в кой град на Индия това е станало например: в Джендемташ.

А селяните зяпаха в устата му.

А хаджи Ахил все сериозен.

Но когато забележваше, че го слушаха отстрана някои граждани и хващаха да го безпокоят с нескромния си смях, той прекъсваше курса си по зоологията, оставяше слушателите си и отиваше към вратата на лавката си и като смигаше лукаво към присмехулиците, удряше с пръст върху на червеникавия си нос и избърборваше полека и протегнато, като че пее черковна песен:

— То не е така, но на прости хора тъй се казва. Не смейте се, дядца... Простите хора обичат да ги лъжат, а пък аз съм учен човек!

* * *

Нещо от миналото на хаджи Ахила.

Единствен представител, останал жив от многобройно домородство, той най-напред, по време на всемирните си пътувания и построяването на вавилонската си кула, е бил доволно богат търговец с ножове и сабли, които разнасял по всичките панаири на Турция. Но когато това изделие на родния му град хванало да губи покупателите си, той се отчаял и като събрал всичките си сечива и смъртоносни оръдия, струпал ги в един кът на избата си, заковал вратата и обрекъл любимите си жезла на вечен плен и ръжда. От него ден той престанал да бъде вече търговец на сабли. Когато го питали някои защо е зарязал тая търговия, той отговарял философски:

— Който продава смърт, може ли да прокопса?

По-после нови несполуки връхлетяха хаджи Ахила. Той има злополучието да ожени едничката си осиновена дъщеря за един лукав човек, чер в лицето и в душата; той упражняваше званието на адвокатин в турските кадийници и съдилища. Не се знай що прави, що чини: но зетът успя след една година да продаде къщата на дяда си, който остана на улицата. Новият владетел на къщата има милост да построи до зида ѝ едно тясно продълговато кафене с една врата и едно прозорче, със стени, измазани само с черна кал, снабди го с няколко кайвеничета, чашки, бричове и други дреболии и остави вътре да живее и да се препитава от работата си бедния хаджи Ахил със стопанката му; а самата къща заедно с вавилонската кула строполи, за да изгради ново здание.

Хаджи Ахил плака като Еремия пред вавилонските развалини.

Оттогава хвана да пие. Друго утешение нямаше.

Но хаджи Ахил беше философ. Той каза: божия промисъл, и скоро се примири с новото си положение и с клетката си.

Той се не отчая в нещастията и не си разби главата, както Тамерлана в железните пречки, нито свърши дните си чрез отрова, както Темистокъл. Той нема зверовитостта на първия, нито

чувствителността на втория, за да даде край на едно мъчително съществуване. Ако Тамерлан да знаеше да свири с българйя и Темистокъл да бръсне глави, те навярно биха намерили, че има още един модус вивенди на тоя свят; че човек не умира от жалост — с българйята, нито от глад — с брича.

Напротив. Ако биха извадили хаджи Ахила из тясното му кафене-клетка, той пак би намерил едно кътче на земята, за да се доизвършат съдбините му, или поне — една излупена бъчва да живее в нея като Диогена и да се радва на слънцето.

Прочее той остана жив, но в душата му се породил и разви неумолима омраза към адвокатите. Адвокатите според него загрозяваха света.

— Едно нещо господ сбърка: дето даде адвокатите — казваше той с въздишка.

И си изпиваше добросъвестно чашата.

* * *

Хаджи Ахил си нареди кафенето. Както той сам, както покойната му кула, така и кафенето му биеше в очи със своята оригиналност и чудат вид. Понеже не беше измазано с вар, а черните от груба глина стени раздражаваха погледа му и събуждаха злъчката му, той реши да ги поукраси колко-годе и се захвана за тая работа с голяма решителност и с умение на познавача... Подир година посетителят, като влизаше в кафенето, оставаше поразен от необикновеното зрелище, което му се лъсваше. Всичките стени бяха облепени с шарени книги, изображения, картини, фигури, образи, библейски, исторически, комически, и всевъзможни чертежи и животни, които нямаха ни род, ни име. Да не бяха кайвениците, които висеха грациозно на стената до коминя, а до тях бричовете, забодени симетрически с тъпия си край в тясна дъсчица, чужденецът-турист, който пръв път влизаше тука, би помислил, че това е една обширна галерия на картини, едно всемирно изложение на изящните произведения на живописиста по възточен вкус!

И действително това беше една любопитна и удивителна сбирка от разновидни, странни, невъображаеми рисувания и картини, които

само оригиналният артистически вкус на хаджи Ахила е умял да изнамери, сгрупира, разположи и хармонизира. Тук нямаше никакви категории, никакъв условен ред, никакъв рутинен план. Всичко беше налепено с едно философическо небрежение. Високото с ниското, изящното с де-белашкото, благочестивото с нечестивото, благородното с комическото; всичките противоположности и контрасти стояха тука едни до други, без претенции, без предразсъдки, равни... До историята седеше ботаниката, до богословието се смееше карикатурата; всичко се досягаше тука: до кадрото на Максимилиана, когото застрелят, стоеше фигурата на явския тигър; до главата на Александра Македонски, покрита с фригийска каска, добросъвестно висеше портрета на хаджи Ахила със заветния му султанмахмудов фес и с божигробския му чибук в ръката; до малката карта на двете полукълба, откъсната от някой Данов атлас, бе залепена коричка от цигареви книжки с името УОВ; в непосредствено съседство с щамбата на свети Панталеймона, изобразен как изменява закона на природата и залепя на магарето конска глава, беше залепена фигурата, одрана от някой илюстриран вестник, на някоя актриса, играюща канкан; до образа на Франца Йосифа и на царствената муу съпруга стоеше ръкописният образ на Крали Марка, като се биеше на боздуган с Муса Кеседжия; или пък до щамбата на новия свети Георги с моралийския фес и с арнаутска ризница виждаше се бомбардирането на Севастопол. Разнообразието на изкуството се надпреваряше с контрастите на съдържанието на това безкрайно разстилане от всякакви чертежи и от всякакви краски!

Но дотука не се свършваше изумлението на зрителя. По полиците се трупаха нови съкровища от произведенията на човеческия ум! Нови чудеса смайваха погледа. Там бяха натуряни, прикрепени, изправени, сложени, пак в същия хармоничен безпорядък, хиляди изделия и вещи от метал, от дърво, от гипс, от камък, от Картон, от кост-цял един музей, представляющ във всевъзможни форми трите царства от природата в естествен или изкуствен вид. Тук се смесваха едно с друго дърводелието, ваятелството, литейството, железарството, грънчарството, техниката, изкуствата, похватността, вещината в разни видове и форми и възрасти блещяха тука: свещници цинкови, кутийки вети, табакерки изхабени, тръкалца разни, тенекиени чакръчета, брусове, статуйки гипсови, гърненца карловски, ножлета сопотски и габровски с червени ножници, губерки троянски, дървени

уломки от женеvски часовници, копчета черни и металически, пловдивски позлатени лулички, късове от роговете на средногорски елен, части от слонова кост, зъби чeловечески, петала конски, кратунки за вода, една котка, габровски захлупци, една Венера без ръка, липовански икони, счупени огледала, цигарета, чибуци, чибучета, чибученца, наргиле с прекъснат маркуч, стъкленца главучести с балсама — фабрика сопотска — и празни флакончета с етикетите на парижки или лионски фабрики, чашки, зарфове, таблички, панички фарфорови, паласки, капъни, кафез, един маждрак, няколко саби, пицов с развален крак, карти за игра, гвоздейчета, драмове, вети календарчета, един сънотълкувател от Найдена Йовановича, една библия, пачи пера за писане, павунови пера из калоферския женски метох и безчислено множество дреболийки, нищожности и разни разности се мяркаха по тия прашни полици и свидетелствуваха за великото търпение и настойчивост на хаджи Ахила!

Но при всичко това хаджи Ахил съзнаваше стойността на своите колекции и с неописуемо удоволствие поглеждаше на посетителите, които имаха добрината да се интересуват от съкровищата му и да ги изглеждат с внимание.

Тoгaвa една самoдoвoлнa усмивкa озаряваше всичкoтo му лице и тoй, кaтo изпущаше един oблaк дим из устaтa си, зaхвaщаше, кaктo някoгa нa сeлянитe, дa рaзкaзвa нa любoпитнитe истoриитe нa всичкитe тия издeлия: кoe купил oт Букурeщ, кoe дoнeсъл oт Бoжигрoб, кoe му счупилa кoткaтa, кaтo скoкнaлa нeблaгoрaзумнo пoдир някoя мишкa, кoe пoврeдилa с глупoсттa си бaбa Eвa и тъй нaтaтък, бeзкрaй!... И всякoгa свършвaшe нeскoнчaeмитe си рaзкaзи и oбяснeния със слeдующитe думи:

— Акъл — морe, ум — бръснач, змия — чoвeк!

С тия думи тoй пoдрaзбирaшe сeбe си.

Но кoгaтo сьглeждашe, чe някoи му сe присмивaхa или сe пoдигрaвaхa с нeгo, или нe вeрeхa, кaктo трябвa, ськрoвищaтa му, тoй сe мръщeшe зaстрaшитeлнo и нaмирaшe тoзчaс някoя oстрa eпигрaмa, някoй приличeн и пoрaзитeлeн oтгoвoр.

Еднaж eдин млaд руски възпитаник пoсрeд eднo мнoгoбрoйнo събрaниe, зa дa му сe присмee, стoри нeлoвкoсттa дa гo пoпитa:

— Дядo хaджи, чудя ти сe нa умa: зaщo си нaрeдил тия бeздeлицитe тукa?

— За да се чудят гламавите — отговори спокойно хаджи Ахил.

Момъкът остана като гръмнат.

Общи смях.

Отношенията на хаджи Ахила към съгражданите му имаха двоен характер. Той мразеше сопотненци за тяхната гордост, за тяхното лукавство и притворна набожност. Той не взимаше участие в техните междуособни разпри, в техните вечни гонения. Той не държеше партия ни на младежите, ни на чорбаджиите, които с ожесточение се бореха с всякакви оръжия: младежите с нападения и със сатири, които той намираще всяка заран залепени на вратата на кафенето си, чорбаджиите — с интриги пред турците и с жандарите. Борбата на идеята с насилието не му беше по вкуса, не му се виждаше съвременна и той стоеше чужд от партиите и по-горе от вълнението на разпалените страсти.

Той печално каза веднаж на водителите на партиите, събрани в кафенето му:

— С такива умове преди петстотин години изпуснахме пилето... („Пилето“ беше българското царство.)

И той смукна бързо чибука, доволен, че каза една опасна истина.

Той осъждаше открито пороците на съгражданите си. Той се възмущаваше страшно от набожността на някои личности, в душевната чистота на които той нямаше голямо доверие. Той със саркастическа усмивка ги гледаше из прозореца на кафенето си, като отиваха всяка заран полека и важно на черкова.

— Богу се молят, на дявола слугуват — казваше той. Той им беше дал особени имена.

На едного викаше Лукавий рабе, на другия Фарисей, на друг Анания, на други Кайфа, а на други Ирод и пр.

Без да бъде чел Волтера или Ренана, или поне Бюхнера, той беше изгубил всяко благочестиво чувство и никога не посещаваше черковата, защото вярваше, че най-лукавите са най-набожните. Той не пропускаше никой случай, за да не изкаже протеста си против тая съблазън. Той протестуваше против материализма, който преобладава днес във всичките класове и звания. Когато минуваше поп покрай кафенето му, той казваше:

— Когато умре сиромашът, онова, което се пее, поповете го четат; а когато умре богатият, онова, което се чете, те го пеят!

И плюноваше.

— Дядо хаджи, защо не ходиш на Великден на черква? — питаше го един богаташ.

— Който има пари — „Христос воскресе“; който няма пари — „Смертию смерть!“ — отговори философът.

Хаджи Ахил желаше горещо да доде някакво наказание въз сопотненци, за да се поправят от гибелните пороци, и когато един път падна силен град и уби всичко, той нагази сред пороя и дебелия пласт от градушка, която покриваше мегданя, запрях се на средата и като вдигна ръцете към небето, със страшния тон на един древен пророк извика:

— Господи! Сега видях, че си бил прав човек! Като Езекиила той предсказваше големи нещастия на град Сопот.

— Ще дойде време — казваше, — когато на тоя мегдан ще порасте бучиниш, висок колкото Голиата, и ще пълзят жаби колкото Рачка Балът!

Това лице беше един лакът високо и един лакът ши-роко.

И когато подир пет години, т.е. в 1877 г., град Сопот стана на пепел и грамади, той посети родното си място и с една горчива ирония попита развалините мегдански:

— Вавилоне! Де ти хората?

Но неговите отношения към град Сопот, както казах по-горе, бяха двояки.

Като роптаеше против съгражданите си и изобличаваше високо техните грехове, той не се срамеше, че е член от същото общество, и с гордост прогласяваше себе си, че е от капитанското село. Той имаше високо понятие за ума и за достойнствата на съгражданите си и във всякой случай се стараше да докаже това в ущърб на близкия град Карлово, който по неизвестни исторически причини смяташе за нищожен, и никога не щадеше жителите му от отровните си сарказми.

— Кажи се, че си карловец, да ти платя данъка! — рече с досада на един свой съгражданин, който беше казал някоя глупост.

А обичаше да хвали славата на сопотненци, без да се грижи за истината — сопотненци са всичките големи хора!... Ако са хайдуци, стават воеводи; ако са калугери, стават игумени; ако са гемиджии, стават капитани; ако са даскали, стават... учители!

И разбуденото му патриотическо тщеславие нямаше граници тогава.

Понякогаж той от патриотизъм жертвуваше даже собственото си самолюбие, за да изкаже удивлението си към сопотненци.

— Роден съм за скеля, а тука двама души ме смутяват!

Когато на 1877 г. той избягна от Сопот, който нападнаха и разграбиха башибозуците — като разказваше на неколцина търговци в Букурещ уннщожението на родния си град, един от слушателите, букурещки българин, богаташ и дипломат, внезапно го пресече и му каза високомерно:

— Как? Сопот да дадете на башибозуците? Аз знам Сопот. Той има такава стратегическа позиция, щото вие можяхте да се браните цели месеци: да бяхте завардили кисилерския път, да захванете ахиевския друм... После... дръжете се, бийте се... аз позицията ви знам!

— И като тебе имаше там — отговори самолюбивият сопотски хаджи Ахил.

„Дипломатът“ остана като попарен от тоя ответ! Той не познаваше на какъв човек дава съвети.

* * *

Винаги кафенето му беше пълно с посетители, дошли да му слушат приказките и смешките. Те му се не сърдеха за тънките и ядовити присмивки, които от време на време сипеше въз тях. Чорбаджиите, които най-много кльцнуваше и на които беше дал имена, заети от библията, непременно идеха да си пият утринното кафе у него. Те се смеяха гърлесто и весело за всеки нов епитет, за всяко остро наименование, което им прикачаше духовитият хаджи Ахил и които не биха простили никому другиму. Но той сам никога се не смееше и пазеше всичката си сериозност и равнодушие, като че на тия хора действително бяха такива имената; като че другояче не можеше да им се хоратува.

— Лукавий рабе! — казваше той на стария И. Б., който, като вървеше по пътя, пееше все черковни песни, а най-паче Всякое дихание да хвалит господата и беше дал два пъти фалит. — На бога се

молиш, на дявола слугуваш. — Ха, ето влиза и Гордий фарисей — извика хаджи Ахил към Г. Х., който влезна високомерно, облечен с дълъг сукнен кожух с червени самурови кожи. — Ако да бях цар, щях да те обеса с броеницата ти — прибави хаджи Ахил, като показваше на безкрайно дългата му кехлибарева броеница. — Добро утро, Пилате — каза на едно новопоявивше се лице, което и заран, и вечер ходеше на черкова и беше се заклело пред кадията за 22 гроша на лъжа. — Ти трябва да идеш или от черкова, или от мехкемето... — Оо, ето и Кайафа, ето и Анания!... „и сотвориша совет нечестивий“... Книжници и фарисеи! Горе вам! — Добре дошел, Поклонниче на Мамона! — извика пак хаджи Ахил, като влезна един други дълъг кожух, който още припознаваше гръцкия патриарх. — Ей го, подава се и старият Ирод. Истина ли е, че ти крадеш от пангаря парите? — попита той едни неизмерими шалвари, които напълниха кафенето. — Ето ви всичките... Сега остая да направите совет и да разпнете Христа!... Буна диминяца, домнуле докатор Йосю — извика хаджи Ахил по влашки и отвори почтително вратата на едно деликатно човеческо същество, което мязаше да има едвам шестнайсет години, — вратът ти е тънък като на моето коте, краката ти са като на ингилизин! Ти, байно, ядеш само скакалци като Харалампия чудотвореца.

— Като Иван Кръстителя — поправи го деликатното човече...

— Ах, я виж там Ходжоолу! Чака да си купи месо там. Зинал да лапне касапницата цяла! Горко тебе, чревоугодниче!... Корем имаш като голямата возилница на Неча Мангачът; мъчно ще да минеш през иглените уши, (а да влезеш в рая, не ми се вярва. Ами ти, Бедний Йове! — обърна се хаджи Ахил към един милионер, който седеше в един ъгъл с подгънати крака и си сърбаше с голям шум кафето. — Феса ти не могат го изпра всичките букурещки перачки... Ти храниш децата си само с черва; от теб не мога да се вредя да купя чревце... ще береш греха на котката ми.

Подигравките бяха ядовити, но прави.

Смеяха се всички посетители; смеяха се и подиграните и с необикновено самоотвержение гълтаха ведно с кафето си и горчивия пелин на сарказмите, с които домакинът черпеше благосъвестно своите гости.

Но освен богатите той приемаше и друг род гости, които се събираха в кафенето му, когато отсъствуваха първите. Тия други гости той особено обичаше и покрорителствуваше за техните симпатични качества и безвредност. Той и тям беше дал библейски имена... На едного казваше Сиромах Лазар. Той беше човек мирничък, гледаше все жално десния си ръкав и си вечно смучеше чибучето, макар че в циганската луличка нямаше ни огън, ни тютюнец. Той изпълняваше почтеното художество на кърпач и зимно време, когато пекнеше слънчице, изнасяше работния си стол под открито небе; в останалото време той се грееше на мангалите по кръчмите. Алексей Божий човек наричаше едно старо човече с окърпени гащици, с прозобана от молците шапка, което никога не пиеше ни вино, ни тютюн и при всичката си почтена възраст спрепаше се, когато срещнеше млада жена. Многострадалний Йов беше кръстил друга една личност, на която хлътналите очи гледаха все към небето и с благодарение приемаше всяка заран и всяка вечер по няколко юмрука от съпругата си. Види се, затова хаджи Ахил беше нарекъл този Йов многострадалний за отличие от милионерина Бедний Йов. Прокажений викаше на друга една фигура, на която лявата страна на лицето беше покрита с лисича кожа, а дясната страна беше нацапана с безчислени черни големи петна от баба шарка и приличаше на една масбата, на която стотина селяни са ударили пръстите си... Матусале — викаше на едно човеческо кълбо, състояще се от едни гащи и от една шапка, в които се криеше всичко и което седеше безгласно все в кътчето до баджата и мъркаше като котка. — Голиате — обръщаше се към едно друго интересно лице, на което светското име беше Ганчу Заякът или „прескокнизелката“. Това интересно лице имаше глава колкото един юмрук и стан висок един аршин и три рупа (хаджи Ахил беше го мерил), тъй щото, когато кафенето беше пълно и нямаше къде да седне, хаджи Ахил го намещаваше под тандъра, въз който простираше пешкирите да съхнат. Той обичаше, когато нямаше други гости в кафенето, да ги нарежда един до други и ги поглеждаше с отеческо благоволение, като бърбеше между две смуквания от божигробския чибук:

— Блажени нищи духом... Тия хора не могат уби една муха, не знаят да рекат „копче“... За тях само господ крепи света... Мисля, мисля, па ще стана един ден да ги натоваря в кош на един кон, да ги

закарам на Цариград пред султана... Па ще кажа: „Царю честити! На такива хора данък взима ли се?!“

Тия ласкателни думи докарваха в умиление библейските личности. Сиромаш Лазар се ухилваше от умиление, като че пекваше на него зимното слънце; Прокаженият почесваше с чибук врата си; Алексей Божи човек измърморваше: „Бог да прости“; Многострадалният Йов свалеше очите си от небето на хаджи Ахила, усмихваше се и си поклащаше главата, което означаваше: „Да, да!“ Человеческото кълбо минутно преставаше да мърка при мисълта, че ще излезе пред султана; а Голиат — от благодарение засукваше си чекинястия мустак — другият му мустак не беше оц израсъл.

* * *

Но в празничен ден, когато посърбваше, той беше просто чудесен. Гологлав, по ентерия, с възпретнати ръкави, с божигробския чибук в ръката, той застанваше на улицата пред врагата си и захващаше нескончаемите си филипики и проповеди към купа любопитни, който растеше на всяка минута. Целият мегдан се изпълняше от гласа му, гърлест, силен и неизтощим: всичките слушатели напругаха уши, за да схванат смисъла на думите и предложенията му, които се следваха с възрастающа бързина, сливаха се, пръскаха се, губеха се! Той хулеше, съдеше, протестираше, сипеше въз разни лица сарказми, издумваше недоизказани подигравки, тънки загатвания, раздаваше наляво и надясно ловко стрелнати епиграми; ръсеше вред смях и отрова. За всекиго имаше дума, за да го охарактеризира; на всекиго познаваше миналото, слабостите, смешните страни; не оставяше никой да замине из пътя, поп било, жена било, старец било, турчин било, докато му не прикачеше някой верен епитет, докато го не надареше с някоя ехидна забележка. Той изговаряше духовити фрази *bons-mots*, имровизираше стихове, произнасяше философски афоризми, разбира се, по своите отживели понятия и с простия си стил, но които често по правотата ви поразяваха и които, турени в устата на Волтера или на друга някоя знаменитост, щяха да се учат наизуст от всичките. После грабваше заветната си българйя и дрънкаше с неподражаемо изкуство, пееше,

оставяше я, говореше пак, взимаше я пак, дрънкаше, тъй щото, когато той почиваше, булгарийта говореше; после тя почиваше, за да говори той, и звукът, шумът беше нескончаем.

— Дяца... слушайте! Стар човек съм, ще умра! Тия златни пръсти в земята ще гният... — Помнете ми думата: вие сте гемията и аз съм капитанът гемии чевирен капитандър. — Не ще правда, ами иска разправия! — Простаците, дето мълчат, приличат на сандъци заключени, в които няма нищо. — Яж, Райко! — До хляб, майко! — Къща без жена и мъж без пари — огън да ги гори. — Едни казват онова, което вярват; други вярват онова, което казват! — Вятърът изкъртюва един бор, но не може да премине през една паяжина. — Хубост гюрджийска, ум чифутски, език ерменлийски, гръцки фудуллук, турска поразия, българска мъка! — Всичките живи животни хранят други живи животни: торът храни земята, земята храни жълъда, жълдът храни свинята, свинята храни нази, ние храним турците, турците хранят султана, той храни бълхите, бълхите и те може би хранят други бълхи. — Чудя се на ума на Х. Г., на парите на И. П., на лукавството на П. Р., на учението на Н. Л. и на ходенето на Н. И. — Когато стане пожар в Цариград, три тюрлии хора отиват там: едни отиват да гасят, други отиват да се пекаат, трети отиват да крадат! — Войска пруска, сила руска. — Московската войска яде хляб корав — кокал, чер — катран, кисел — оцет, солен — зехир! — Цара турчяска, цара хайдутяска. — Имаш ли пари — Христос воскрес; нямаш ли пари — смъртию смърт. — Която крава не пуца мляко, закалят я; което дърво не дава плод, отсичат го; който си не плаща кафето — пъдят го... — Умре ли сиромах — поповете: ъъъ! Умре ли богат — ооо — о о о! — В Индия едно камъче струва пет хиляди гроша, в Сопот една кола камъне струва един грош. — Московците казват на дявола чорт. — Съгласни овце балкан минуват; несъгласни вълци един по един ходят. — Кога взимаш жена, гледай да не бъде коминът ѝ от кош и веригата от дървена кука. — На Ганча Заякът казваше: — Хората търсят зайците в гората, а ти си слязъл в селото. — На троянците казваше: бръснати глави — ушите им навънка. — Поговорките му нямаха край, епиграмите му нямаха брой. Но най-после хаджи Ахил изведнаж спираше многоглаголанието си, влизаше си в кафенето, като казваше на зяпналата навалица: — Доста; ако на вас кажа всичко, за мене какво ще остане да зная?

Един път се разговаряха в кафенето му майсторите Христоско и Митко с роднината на един покоен богаташ с твърде ограничен ум относително надписа, който трябваше да издълбаят на мраморната гробна плоча, що им беше поръчана.

— Пишете на нея: добитък се роди, говедо умря — пробъбра хаджи Ахил.

В надвечерието на въстанието общото разпаление беше обладало и хаджи Ахила и той беше приготвил и лъснал маждрака си; той често пред гостите си го подмяташе, хващаше, подхвърляше и се обучаваше по всякакъв начин да го движи, върти, хвърля. С това оръжие, остало от времето на Троянската война, той искаше да усилва начинающата се борба. Той правеше разни тънки загатвания на турците, които заминаваха край вратата му или доходеха да ги бръсне, и с невъобразимо изкуство той ги подиграваше и заплашваше, без да се усетят, отиосително бъдащата беда, дете им се готвеше.

Като бръснеше един ден главата на един турчин селянин, той каза полугласно и пеешком:

— Писанието казва, че която катуна не дава плод, отсича се и се хвърля на кучетата... Мога и сега... но чакам деня... защото съм учен човек... да, да!

Друг един, онбашият, зъл турчин, като го завари в нетрезвено състояние, че викаше малко по-яката към минавачите, посочи го на един пандурин и каза:

— Алън шуну! (Закарай тогова в затвора.)

— „Алън шуну“ е лоша дума, онбаши! — каза хаджи Ахил, като се готвеше да тръгне към конака и пееше по черковно: — Покай се, грешний агарянецо! „Алън шуну“ е лоша дума!... Скоро ще да ти кажа и аз две думи... То е все божия промисъл! Все по същото време бяха го запрели за данъка. Бунбаширинът се разхождаше из конака. Хаджи Ахил гледаше из дупката с голямо увлечение на някои нежни сцени от домашния бит на петеля и кокошките. Не се знае какъв психологически процес се извърши в главата му, но той извика изведнаж:

— Ефенди! Пусни ме, лошо ще стане... Пара истерисен, пара чок... Вярвай бога, на, лошо ще стане... До три месеца всдчки ще си оберете крушите... Пара вар... Казал го е Мартин Задека!

— Що бърбе тоя керата? — свирепопита бунбаширинът.

— Пияница, ефенди... Казва, че имал пари... — измърмораха уплашено пандурите българи.

Когато по-после няколко казаци от отряда на генерала Гурка се появиха в Сопот, хаджи Ахил в ликуването си спусна се да дави един някогашен чорбаджия, вследствие на което председателят на привременния градски съвет каза на Михала пандурин:

— Михале! Затвори хаджията вътре (в тъмницата).

Хаджи Ахил погледна отчаяно към председателя и каза:

— Петстотин години вътре и сега ли вътре?

Хаджи Ахил беше видял някога на Пера европейските търговци как с една дума начеваха и свършваха тъкмежа в канторите си и не отстъпяха ни аспра от цената, която бяха обявили най-напред на купувача. Същото правеше и той.

— Дядо хаджи, колко взимаш да ме обръснеш? — питаше някой селачанин.

— Грош.

— Не може ли за двайсет пари?

— Не може нито за петдесет!

Понякога поискаше да се пошегува с желающия, който се пазаруваше.

— Може, може, седни!

Желающият сядаше. Хаджи Ахил му завързваше платно около врата, обръсваше му половината глава, избрисваше го и му подаваше огледалото.

— Честито ти!

Селянинът се виждаше с изумление обръснат само наполовина.

— Как! Че ти не си ми обръснал другата половина? — викаше той слисан.

— Половина цена, половина траш — отговаряше спокойно хаджи Ахил и си тъпчеше лулата.

Друг път сцената се видоизменяваше.

— Дядо хаджи, колко пари взимаш да ми обръснеш брадата? — питаше го някой.

— Грош.

— Не може ли трийсет пари?

— Може, но с условие да си сапунясаш самичък брадата там на барата; на ти сапун!

Както по-първият, така и този плащаше тозчас гроша.

Друг един път той направи съвсем друга проделка.

— Дядо хаджи, колко взимаш да ме обръснеш и умиеш? — питаше го един богаташ.

— На тебе взимам шейсет пари.

— Шейсет пари! Луд ли си? Грош плащат навсякъде... Вземи гроша.

Хаджията избъбра:

— Глава като на кон. Добре, седни.

Той му присла платното около врата, възпретна се, подаде му лиена, дръпна верижката над главата му, окачи менчето, завъртя чепа и захвана да сапунясва дълго главата „конска“. Когато главата заприлича на едно голямо снежно кълбо, което децата изтъркалят зимьска по снега, хаджи Ахил остави сапуня, избърса си ръцете и излезе тихичко из вратата, за да посети две-три кръчми по мегданя. Доста чака пациентът връщането на бръснаря с глава, обвита от дебел пласт непроницаема и лютивва пяна, която му не позволяваше нито уста да отвори, нито да погледне, нито пък да остави тежкия лиен, препълнен със сапунева вода, от тежестта на който ръцете му трепереха като листо. Подир доста време достойният Фигаро се върна във весело настроение, грабна булгарйята, седна срещу нещастния многотърпеливец и запя:

*Димитро ле, русокосо момиче,
я кажи на майка си, Димитро,
да не ражда друго чедо като теб!*

Когато снежното кълбо усети присъствието на хаджи Ахила, той направи отчаяно усилие и измърмора с полузадавен глух глас:

— Хаджи, хаджи, скоро!

А хаджията дрънкаше и пееше:

*Като имаш много пари, драгинко,
познаваш ли кой съм ази, драгинко!*

— Хаджи! Хаджи! — викаше отчаяно сапунясаната глава. — Полей ме!...

Хаджи Ахил спря свирнята.

— Почакай да свърша песнята, не е дълга.

— Поливай! Поливай! Умирам!

— Колко пари?

— Колкото щеш! Грош и пет, петдесет, вземи шейсет! Скоро!

Това беше същият quart d'heure на Рабеле.

Хаджи Ахил стана и преспокойно възпретна се пак и освободи главата и ръцете на многострадалеца, който има нужда от пет минути, за да си издиха и почива, като че беше се изкачил навръх Стара планина със сто оки камък на гърба.

При всичко това тези проказничества на стария герой не сърдеха ония, които ставаха жертва на тях, а, напротив, приятелството се затвърдяваше.

Но в четвъртъчни дни, когато идеха карловци на пазаря в Сопот, хаджи Ахил не можеше да се удържи, за да им не засвидетелствува силното предубеждение, което имаше против тях.

Дохождаше някой карловец да се обръсне и умие главата си.

— Дядо хаджи, да ме обръснеш и умиеш — колко пари?

Хаджи Ахил поглеждаше го внимателно в главата, замисляше се като пред една математическа задавка и отговаряше след едно значително покашлюване:

— Не мога ти каза колко пари струва твоята глава...

— Как не можеш?

— Вярвай бога, не мога сега...

— А защо? Колкото взимаш и на другите.

— Не е все то... Ти не си ли от Карлово?

— Как? Не знаеш ли ме? Тинко Куртето.

— Мъчна работа, мъчна работа — отговаряше замислено хаджи Ахил.

— Не се вшутявай... Обръсни ме и вземи си парите, че бързам... Колко пари?

— Чакай, сега ей ще ти кажа — извикваше хаджи Ахил, като осветен от някое внезапно вдъхновение, и се затичаше към одърчето и бъркаше под възглавницата.

Карловецът гледаше с удивление.

Скоро хаджи Ахил се завръщаше с едно кълбо на метро в ръката и приближаваше към смаяния посетител.

— По-напред да ти премеря главата...

И сваляше шапката му, развиваше около един лакът от метрото и увиваше набраздената ивица около главата му като екватора на земното кълбо.

— Трийсет пари! — викаше високо хаджи Ахил.

Карловецът го гледаше опулен.

— Да беше сопотненец или калоферец, щях да му взема гроша. Твоята глава едва има 48 сантиметра широчина, по-малка е и трудът е по-малък, не искам никого да горя — обясняваше хаджи Ахил на недосетливия си посетител, като се удряше по върха на носа.

Същите шеги обичаше да прави и с ония, които идеха да си вадят зъбите.

Защото хаджи Ахил беше прочут зъбоизваждач. Това деликатно изкуство беше наследил от праотците си заедно с цял арсенал клещи и инструменти, изработени в средата на XIII век от първия железар, който хванал да удря въз наковалнята в Сопот. Оттогава до днес тия първобитни клещи са се увирали в хиляди уста, вадели са хиляди зъбове: предни, кътници и кучешки... Новите усъвършенствувания, станали до тая част, никак не са дохождали до знанието на хаджи Ахила, което впрочем никак не му бърка и днес да минува за най-изкусен лечител на зъбите.

Явяваше се при него един селянин с отекла буза.

— Дядо хаджи, дойдох да ми извадиш кътника... Три ноци не съм спал.

— Добре, дай един бешлик да ти го извадя — продумваше хаджи Ахил, като смучеше чибука си тържествено.

— Един бешлик? Много искаш!

— Е добре, дай един грош — да ти ги извадя всичките — допълняше той и гледаше селянина право в двете очи.

Разказваха една друга странност на тоя неизчерпаем шутник.

От Одрин дошла един път една була из харема на някой си паша, за да си извади зъба при хаджи Ахила, на когото растящата слава достигнала дори дотам. Тя изтеглила страшни болести от зъба си и никому не се решавала да се повери да ѝ го извади. Сега тя дошла нарочно в Сопот при прочутия зъбоизваждач.

Хаджи Ахил я разпитал подробно за болния ѝ зъб, пипал ѝ бузата, кой знае защо, без да гледа на присъствието на ревнивата баба Ева, и най-после ѝ казва, че ще ѝ извади болния зъб без никаква boleжка. И после извадил изпод одърчето една копаня, пълна със стотина вадени зъби — еднокорнестии, двоекорнестии, тришипястии, някои цели, някои строшени, други с късове почерняло и изсъхнало месо, други скачени с кокалчета от челюсти; и всичко това сложил пред очите на слисаната була; после изважда и слага пред нея друга копаня, пълна с разновидни клещи, едни малки като онези, с които шивачите превиват копчета, други големи с тумчасти глави и със зъби, както онези, с които изтръгват дълги цигански гвоздеи; щипци, прилични на ония, с които ковачите държат нажеженото желязо върху наковалнята под ударите на чука; куки, шишове, стискалка с витла, даже ножчета!... Цяла една колекция от инструменти за дърпане и мъчене, които само инквизицията смяла би да употреби на човеческото тяло! Това страшно зрелище привело в ужас нещастната пациентка.

Хаджи Ахил спокойно хванал да избира между тия кръвожадни оръдия онова, което ще увре в розовите ѝ уста.

— Аман!!... Аман!!!... Не щъ, не щъ, не щъ!... Отворете ми вратата!... — И тя като вихрушка изскоква навън, качва се в талигата си и бяга право на Одрин при пашата.

Подир един месец жандарин повика хаджи Ахила при агата на конака.

Хаджи Ахил тръгна. Когато влезе в конашката порта, той видя в коритото на чешмата потопен един сноп дрянови пръчки. Изведнаж му хрумна на ума за пашовата булка: студен пот го обля.

Когато се изправи пред агата, той се питаше: дали сто, дали петдесет? Нямахше съмнение, че тоя път щеше да заплати скъпо задницата му за всичките лудости на мозъка му... В тая минута като светкавица му минаваха през ума хиляди мисли и съображения, хиляди начини и хитрости, за да отбегне дряновите тоеги или поне да се отложи получаването им за един неопределен срок... Но нищо не помагаше... На всяка комбинация, на всякой план резултатът излизаше все същият: сноп дрянови тоеги, натопени във водата!... Никога той не си бе помислил, че това невинно цветущо дърво било толкоз опасно за някои части от човеческото тяло... Тоя случай беше единственият в

пълния му с приключения живот. Всичко му беше минувало през главата. На неврокопския панаир например бяха му откраднали джубето ведно с плана на вавилонската кула; на Мора едно паликаре беше му ударил една плесница в една кръчма, на което хаджи Ахил от своя страна отговорил с думите: Божия промисъл; на гора Тавор беше намерил на мястото на вранястия си кон, купен от един арапин за 3000 гр., вързано едно сляпо бедуинско магаре; в Цариград бяха го строполили из стълбите на „Света София“, дето любознанието му го беше увлякло, без да иска от някого воля, в който случай той не изгуби освен два предни зъба; в Букурещ даже хаджи Ахил бил герой на голямото театро, дето, като видял на сцената, че един пада, прободен от нож, който убийцата изважда цял кървав из тялото му според ролята, той надал вик и фукнал да бяга напреки през столовете, като смачкал два цилиндъра и няколко малакофа. Тоя случай впрочем не му костувал освен пет жълтици глоба и десет дена затвор, в което време били подложени на медицинско освидетелствуване умствените му качества... Та и в Сопот даже е бил затварян повече от един път, но сегашният случай беше съвсем неочакван и нетърпим. Да украдат на човека джубето с един план на една кула; да му променят коня на магаре; да му дадат плесница, от която бузата не губи нищо, а, напротив, става по-румена; да го бутнат малко грубо из стълбите на „Св. София“-всичко това беше за човека дадено, всичко това можеше да се случи и изтърпи и веднаж, и дважд... Но един сноп дрянови тоеги, и то натопени! Това беше по-горе от усилията на неговия ум! В Апокалипсиса нийде не се споменуваше за такова произшествие, нито Мартин Задека, при всичкото си учение, не беше го предвидял!

Наистина, хаджи Ахил, както го беше казал еднажд, обичаше да страда, както са страдали всичките големи човеци, какъвто мислеше и себе си. Но той си предполагаше, и справедливо, че никой голям човек не би се съгласил да приеме сто, па било и петдесет само дрянови тоеги, натопени да киснат предварително във водата! Това беше просто невъзможно. Фантазията на хаджи Ахила, която си беше създала тъй внезапно тая ужасна перспектива, не можеше вече да се помири с мисълта за възможността на такова едно невероятно събитие.

Виктор Хюго в своите „Châtiments“ разказва, че Наполеон I пръв път потреперал, когато видял полковете си зарити или замръзнали прави сред руските снегове.

Хаджи Ахил, капитанинът, ученият човек, изобличителят на пороците на века, философът, който беше досега извадил хилядо зъба и обръснал безчет бради; който не клатеше шапка никому; който се не боеше от никое човеческо същество освен от кучето на Фачка Гущерът, и то когато беше отвързано само, и от лудия Христкая, който хвърляше камъне въз него; хаджи Ахил, казвам, който не се уплаши от нищо в живота си, да, освен от убийството, което произлезе в букурещкото театро-сега, пред тоя прост ага, пред снопа дрянови тоеги — о ужас! — потрепера, уплаши се! И великите хора понякога са осъдени да изпитат сред някои големи катастрофи чувството на страха!

Но нека додем до края на тая критическа минута.

И тъй, хаджи Ахил трепереше.

Агата го погледна усмихнато.

Хаджи Ахил се опули.

Агата му подаде емфието си.

Хаджи Ахил взе с два пръста.

Агата му скимна да седне и кихна.

Хаджи Ахил кихна и седна.

Агата му каза:

— Кузум, хаджи!

Хаджи Ахил отговори:

— Буюр, беим!

Агата отвори зеленото ковчежче, извади една лира и я подаде на хаджи Ахила.

— Това ти праща одринският паша... бакшиш.

— Бакшиш?!...

Хаджи Ахил мислеше, че бълнува.

— Бакшиш, задето си излекувал зъба на децата му — каза пак с усмивка достойният човек.

— Аз?

— Писал ми е още да ти поръчам да му проводиш от същия лек, да се намери, когато трябва...

— Не мога, ефендим.

— Как, свършил ли си го?

— С кола имам от него, но...

— А кажи защо?

— Ефенди, моят лек е: страх!

И той му разправи работата... Агата се много смя.

Подир тоя благополучен изход из страшните душевни безпокойствия и неизразими мъчения, в които го беше хвърлил видът на злочестите дрянови вейки, хаджи Ахил амаше право да се поразвесели със спокойна съвест. До вечерта той успя да унищожи с една кръгла разходка го кръчмите половината лира — и като човек, който цени всичката високост на признателността, не забрави да пие няколко пъти и за здравето на великодушния зъб... Тая вечер между другите приключения се ознаменува още с един бой, който хаджи Ахил даде на достойната баба Ева.

* * *

Няколко думи за другарката на нашия герой. Нейното име не беше Ева и тя не беше още баба. Хаджи Ахил ѝ беше дал тая титла вероятно по някои библейски възпоминания — нека и аз тъй да я наричам... При всичките удари, с които хаджи Ахил я надаряваше от време на време, това никак не им бъркаше да бъдат образцови съпрузи. Хаджи Ахил биеше баба Ева не че тя заслужаваше това или че той я мразеше, но само и само да ѝ наумява, че той е мъж, а тя е жена. Но баба Ева не мислеше за благоразумно още да повдига женския въпрос у нас и да дигне знамето на емансипацията на жените.

Прекрасна жена! Тя никога не му отвърщаше с лоша дума. Щом го видеше, че иде пиан, което впрочем, за честта на хаджи Ахила, ще призная, се случваше само в понеделник и в сряда и във всичките неделни празници, тя гледаше да вземе положение отбранително или недостъпно, като туряше между него и себе си дебелия зид, който делеше кафенето от съседния двор; там тя намираще прибежище, додето му минеше охотата да ѝ заяви своите привилегии на мъж. Но ако не успееше да стори това, тя снасяше с покорство тежките псувни и още по-тежките юмруци на хаджи Ахила. Както той, и тя имаше своята философия за отношенията на мъжа и жената в социалния и домашен бит. Тя имаше вече доволно опитност в съпружеския въпрос, забравих да ви кажа твreme, че баба Ева сега води втори мъж. Покойният Митрофан, бог да го прости, беше я привикнал вече да пренася безропотно господството и юмруците на мъжа... Тя нямаше

защо да жали Митрофанча; той към нея не беше разговорлив, освен когато ѝ говореше псувни; не беше щедър, освен когато ѝ даваше юмруци. Нямаше за какво да го сравнява с хаджи Ахила. Каквото оня, такъв и тоя. Тоя поне я биеше не от неразбранщина или от подлост, а за принцип, за да докаже една евангелска истина.

— Ех, да ги порази, такива са всичките мъже... — разсъждаваше философски достойната баба Ева.

Но тя го обичаше. Тя му беше предана. Помагаше му в кафенето, подаваше огън за чибуците, вареше кафе, когато той бръснеше, и понякога се намесваше в разговора на гостите и даваше мнението си например върху някое съвременно политическо събитие.

— Пулион, Пулион... па и той се оножда от царството... Цар било, какво било — всичко е тъй... Господюва работа — казваше дълбокомислено безценната другарка хаджи Ахилова.

— Това беше през Френско-пруската война.

Или пък запитваше:

— Ами тоя дядо Милхем папицаш ли е, или българин?

Тогава хаджи Ахил извърщаше се намусено към любознателната си половина и измърморваше полугласно:

— Пази боже от калпав брич и от неучена жена.

И баба Ева се оттегляше засрамена настрана след това внушително забележаване, като остана нерешен за нея въпросът за народността на пруския крал.

Едничката обида, едничкото оскърбление, което нанасяше хаджи Ахил на чувствителната си съпруга, беше думата повтория, с която той понякога заменяше библиейското ѝ название. (Забравих да ви кажа твеме, че хаджи Ахил сега води втора жена.) Тя тогава пламваше от негодувание, самолюбието ѝ, наранено ненадейно, изскачаше в жива червенина на лицето ѝ и тя сопнато му гълчеше:

— Невидяло ти се повторията! Чунки ти си първи младоженец... Пустата тая дума отде я изкова... Луда глава.

Но хаджи Ахил със стоическо спокойствие гледаше на бурята и нямаше ни най-малко желание да изличи в речника си тая дума. Напротив, той ѝ доказваше нейното филологическо значение и че само оня би измислил такава дума, който е чел Писанието.

— Бабо Ево, ти си глупава жена, не си чела Писанието... Аз съм пътувал на Мора и на Букурещ; виждал съм деветдесет и девет

народа... видял съм храма на Соломона... Соломон е бил и той учен човек; Соломон е имал седемстотин повтори... а аз имам една — и нея му давам.

— Ти най-после и гащите ще си дадеш на тоя пусти Соломона... убил го бог. Когато доде тука, и кафето си не плаща — казваше ядосано баба Ева.

— Неучена жена, яко древо неоделанное — богословски изгълчи й хаджи Ахил и оставяше сърдитата си съпруга в нейното дълбоко невежество в областта на Писанието.

Хаджи Ахил имаше твърде лошо понятие за жената. Било че не беше дотам блаженствувал с първата си съпруга, било че като син на века си и той споделяше общия предразсъдък против жените, той не казваше никога добра думица за красния пол и най-ядовитите му укори се отнасяха към тоя пол.

Понякогаж той наричаше жена си: Врази домашниего!

Един път младеж някой го попита:

— Дядо хаджи, ти си опитен и учен човек, кажи ми как да си избира жена?

Хаджи Ахил погледна присмехулно към баба Ева, която се намери там, и като тегли по-много чибука — пусна въз нея една вихрушка от дим и отговори на желающия да се жени:

— Вземи един полвяк с вода, напълни го със змии, скорпии и всякакъв гад, дето има отрова на езика... Замижи, бръкни в повляка и извади, каквото допипаш... Ти все ще хванеш змия, но моли бога да не бъде само усойница.

Баба Ева при тия думи се прекръсти разтреперана и каза:

— Тоя човек ще полудее.

Но хаджи Ахил не се разсърди от това загатване... То му причини още по-голямо удоволствие. Той видя, че бодна в сърцето баба Ева, и остана доволен от себе си, като пришушна на устата с чибука си:

— Акъл-море, ум-бръснач, змия-човек!

Но хаджи Ахил искрено любеше жена си.

При всичките присмивки, подигравки и юмруци той знаеше да цени благотворното влияние на жената върху човеческото щастие и като противопоставление на горното оскърбително сравнение той понякога казваше:

— Къща без жена и мъж без пари — огън да ги гори!

Тогава баба Ева се ухилваше тъй приятно, тъй ласкаво гледаше в очите на съпруга си, както прави котката, когато я галят по свилената опашка.

Хаджи Ахил обичаше страстно другарката си и това той доказва в една критическа минута.

Когато на 1877 г. пълчищата башибозуци, подигнати от близостта на Сюлеймановите войски, нападнаха Сопот, хаджи Ахил трябваше да бяга, както всичките, през Балкана.

Тогава той презря всичко: и имот, и бръснари, и кайвеничета, и живописната си галерия, и неоценимия си музей, дори и българйята, дори и божигробския чибук!

Две неща само съхрани и изнесе през Балкана: маждрака си и баба Ева!

* * *

Последните велики събития: войната, опустошенията, освобождението не слисаха никак хаджи Ахила. Те бяха предвидени и не изкараха из устата му други глас на удивление освен двете философски думи: божия промисъл, с които безразлично посрещаше всяко велико приключение в живота си — например: строполяването му из стълбите на славната „Света София“, получаването в Мора на знаменитата плесница, приимането в Сопот сто гроша златни вместо сто тоеги дрян timer и Освобождението на България.

Впрочем, да; появяването и стоенето на русите в България упражниха върху него неоспоримо влияние.

Сближението му с русите потикна духа му напред в областта на езиковедението: научи се на руски език. Да!

На последно време като минувах през Карлово, аз счетох за истинска длъжност да посетя стария съсед и познайник хаджи Ахила, преместил се в тоя град. Намерих го в новото му кафене.

Едничкото украшение се състоеше в прозорците. Те бяха облечени (съвпадение необикновено) с броевете на покойните вестници „Витоша“ и „Басирет“. На средата им обаче хартията заменяваха парченца джамове, троеъглени, окръгли, полукръгли и

многоъглени — форми, дадени тям от каприза на случая, които се поддържаха прилепени о изкусно рязаните краища на хартиите. В къта стоеше изправен преживевшия кораблекрушението маждрак. Той (хаджи Ахил) беше и сега сиромах. Баба Ева делеше съдбата му. Достойната жена! Той беше сега във весело настроение и удивяваше един куп любопитни със своето знаяне на руския език:

— Акъл-море, ум-бръснач, змия-човек! Учен човек съм, дядца... Чета Писанието и зная руски... Русите казват на жената марушка, на хлябът — хлеб, на виното — винт, на ракията — водка, насядайте — наседайте, дай — давай, да ядем — да кушаем.

— Дядо хаджи — пресече го един, — ами на отровата как викат?

— Зехир! — отговори с непоколебима сериозност хаджи Ахил.

Пловдив, 1881 г.

КАНДИДАТ ЗА „ХАМАМА“

I

— Чакаш ли ме?

— Готов съм.

— Да пием бари по едно пиво?

— Прекрасно.

И двамата приятели влязнаха у бирарията „Венети“.

По-възрастният от тях г. Хрисантов по една разсеяност, която му беше свойствена, колчем умът му беше силно зает с нещо, като съгледа отпреде си благодушното и тлъсто лице на съдържателя на заведението, извика гръмогласно:

— Гарсон!

Съдържателят на заведението погледна учуден към посетителя си, който се обръщаше към него с такова нелюбезно възклицание, възви лениво очите си към слугата и каза:

— Виж какво искат господарите.

Скоро двамата приятели, млади още хора, държеха в ръце пенясти чаши и се чукнаха:

— На добър час!

— Добра сполука!

Навън чакаше един файтон.

Хрисантов и Иванов се хвърлиха в колата.

— За станцията!

Файтонът тръгна и затрещя по калдъръма. Двамата другари разсеяно и спокойно гледаха на дюкяните и магазините по Станционната улица и даваха учтиви поздравления с шапки на срещаните познайници.

Когато излязоха на полето, един прохладен ветреца веина въз бледите лица на пътниците. Природата се разкри пред тях във всичката си хубост и младост. Широките полета, що се разстилаха до самите кичести поли на Родопите, се зеленееха и замайваха окото със своя лъскав шар. Едно чувство от мир и утешение вееше из ясения простор и двамата другари, виждаше се, че упоени от ласкавото дихание на пролетта, трябваше скоро да забравят бурния и пращен Пловдив с

неговите интереси и сътресения, с неговите пияци, пълни с глъчка и политика, с неговия лабиринт от улици, по-смадни и по-кални от паскви-лите на г. К.

Уви, но тая красна природа, но това животворно и лучезарно априлско слънце, но тоя омаятелен изглед на панорамата на безкрайния пловдивски хоризонт мтжаха да развълнуват и разчувствуват всекиго другото освен нашите двама пътници. Всичко живо можеше да се зарадва, макар минутно, на хубостта на божия свят, само един кандидат за депутат не би могъл да направи това.

А Хрисантов беше такъв. Другарят му, депутат вече, го придружаваше до Дермендере, село, в което имаше влияние. Там щеше да го препоръча. Те излязоха из Пловдив с вида на хора, които отиват да се разходят до станцията: не биваше да се усети истинската им цел в тоя горещ период на избирателни борби. И двамата сега бяха заети с важни мисли.

Спокойно и монотонно каляската се търкаляше по сухия и прохълмен път, който води за Дермендере.

Погледите на Хрисантова бяха постоянно устремени към една рътлина на Родопите, дето се криеше селото. С трепет в сърцето той съглеждаше белизневия димец, който леко се носеше над селото, в което стоеше една част от бъдещата му съдба. Никога не беше чувствувал такъв вид вълнение и тия скромни и мирни селца, които така приветно стърчеха по полите на Родопите, му внушаваха хиляди мисли и страхове. През ума му се мяркаше ту някой кмет с лукаво и неприветливо лице и чекинясти мустаци, ту някой див поп с ожулена калимявка и с брада, сплъстена и нечиста, ту някое селско учителче, с шаячно сетре и панталони, на което библиотеката съсстоеше само от няколко омазнени селски тефтера и от няколко прашни броеве от цариградския „Век“ и някой лански пловдивски лист... Тия важни лица сега го туряха в смущение и той доста се затрудняваше с мисълта как да се държи пред тях, за да може да им придобие симпатията и уви, благоволениято! Прежната нощ той беше сънувал, че се бори с попа от село С., дето щяха да наминат също, когато никога не беше виждал в лицето, и когато се събуди, той беше цял облян в пот... Чинеше му се, че попът беше един свиреп американец, с калимявка, обкована отпред с жълта тенекия и на която бяха изрязани словата: „Иди от мене, сатано!“ И Хрисантов с истинско потръпване си представяше, че по

неумолимата нужда той трябваше да стисне нежно ръката и да продума няколко любезни думи на американеца.

И той се намръщи.

Изведнаж, доста далеч от тях, зададе се един конник.

Той беше селянин и вероятно познат Иванову, защото той се поповдигна, вторачи се към него и рече:

— Тоя трябва да е кметът от Дермендере, трябва да го разпитаме каква е работата.

Хрисантов погледна тоже развълнувано към кмета. С едно необяснимо чувство от душевно стеснение Хрисантов си поправи вратовезката, тури си десния крак на левия и чака кмета.

Конникът все приближаваше.

Хрисантов го измеряше с очи.

Когато селянинът приближи доста наблизко, Иванов каза:

— Не е кметът.

Хрисантов си отдъхна.

Конникът беше млад момък — момче още — със сива коса и вежди и с мустаци едвам наболи; той гледаше кротко и весело: това предразположи Хрисантова към него.

— Трябва да е някой честен селянин — продума Хрисантов и се пригответи да го поздрави приятелски.

— Да поговорим с него — каза Иванов и като направи да спре колата, той се обърна към мирния избирател:

— Добра среща, байно!

— Дал бог добро, господине — отговори селянинът и възпря коня.

Иванов го изгледа, па каза:

— Какво има по вас ново-вехто?

— Всичко добро. Отивам в града. Ваша милост?

— Ний отиваме към ваше село.

— Харно, харно.

— Какво има ново-вехто по вас? — повтори пак Дванов.

— Всичко хубаво — какво ще има?

Иванов си побара брадата доволно дълбокомислено. Той кроеше как да залови разговор върху настроението на селяните по изборите. Това беше доста деликатна работа. За да внушиш повече доверие на селянина, нужно е да се представиш незаинтересован и благодушен.

Мамен много пъти, той е привикнал да се съмнява; лъган безпощадно от всички политически и обществени аферисти, той си позволява да крие мисълта си. И когато го счете полезно — да излъже. Ето защо само подир дълги забиколки и разпитвания за нивята, за тогова или оногова в Дермендере, за скъпотията, за времето той му каза:

— А кого сте си намислили да изберете за депутат?

Из един път благодушното и весело лице на селянина стана сериозно. Той погледна първо Иванова, после Хрисантова, комуто тупаше сърцето, плюна и поглади коня ло гривата. Би казал човек, че той не разбира добре думите на Иванова. Именно това си помислиха двамата другари и Иванов се готвеше да му разясни думите си, когато младият селяк отговори:

— За депутатин... още не сме нагласили кого ще си избираме депутатин.

— А така като за кого си мислите? Зер трябва да си мислите за някого... Не е ли така?

— А бе мислим... то се знае, че мислим... ами какво да ти кажа? И ний сами не знаем... Един доде днес, каже ти: изберете тогова; друг доде, рече: избирайте еди-кого си; трети — други пък сочи... Мислим, та какво да му мислим — разбърковат ни ума.

Очевидно селачето говореше предпазливо.

— Кметът ви в село ли си е?

— В село, аз съм му домощникът.

— Ха, още по-добре. Аз исках да ви видя... Ти ще се върнеш скоро, нали? Е, като се върнеш, да се разговорите с кмета, с попа и с учителя, та да си решите кого да си изберете. Аз ви съветвам като приятел; ти ме познаваш, нали? Да си отваряте хубаво очите и да изберете за ваш депутат човек, дето да пази вашите интереси и да познава нуждите ви, а не да иска чрез депутатството си да печели пари и да си докара по-големи доходи. Вам трябва достоен човек; ето аз отивах нарочно да ви препоръчам за такъв...

Иванов биде принуден да се прекъсне, защото Хрисантов люто го ущипа за лакътя, като разбра, че ще го посочи. Иванов усети предупреждението и продължи:

— ...Нарочно да ви препоръчам за кандидат... човек достоен и който да ви направи чест с името си...

— Е, то се знае я, нам трябва достоен човек... — отговори селянинът и погледна с малките си сиви очи на Хрисантова. Види се, догади се, дяволът.

Хрисантов се изчерви и погледна към земята с голямо смиреностудрие.

— Е сега, добър час. Па да помниш какво ти казувам.

— Ех, сбогом — каза селянчето и бутна коня си бързо, без да забележи грациозния поклон, който му правеше Хрисантов с шапката си.

II

Колата пак тръгнаха между зелените ечемици.

— Прекрасни хора са тия селяни — каза Хрисантов, — аз особено ги обичам за тяхното простодушие... Да, с изключение на някои селски попове — прибави той, като си науми за оназнощния американец.

— Прекрасни са, но трябва да се постъпва изкусно с тях и смело. Трябва да им придобиеш най-напред симпатията, трябва да им разправиш какво могат да очакват от тебе и какво ще работиш.

— То се знае, трябва да им се каже. Аз ще им изложа политическите си начала и поведението, което ще държа в камарата, ще им кажа, че ще имам за свота длъжност да браня във всеки случай интересите на страната и да се стремя за постигането народния идеал...

Иванов го пресече насмихнат:

— Късо... но продължавай... С какво още мислиш да се препоръчаш на населението?

— С нищо повече. В това, което казах, се съдържат всичките други задачи на един съвестен депутат. Това е доста, мисля.

Иванов се изсмя яката:

— Ти, братушка, по тоя начин няма да сдобиеш нито пет гласа: никой няма да разбере твоята песен. Хрисантов опули очи.

— Прави, както правят всички практични хора: обещавай, обещавай на населението, но не постигването на политически идеали, не защита на интересите на страната и на либералните ѝ учреждения — това са работи, които нито се ядат, нито се пият — а — направа на пътищата му, намалението на данъка му, изпъждането на всякой ненавистен нему чиновник; обещавай помощ за училищата му и спечелване на съдбата му, ако я има в съдилището. Тия са най-чувствителните струни и върху тях трябва да биеш, ако искаш сигурно да влезеш в „хамама“. Ти можеш да не изпълниш ни едно обещание, но доста е, че си ги дал. Това доказва на селянина, че ти си влезнал в положението му и се интересува за него. После от случая зависи да

поизмениш малко темата. Ти разбираш? Например, ако искаш да подействуваш въз някое чиновниче, кажи му само, че ще изработиш повишението му; говориш ли с попа — обещавай му, че ще му заемеш сумата или ще го гарантираш поне за нея, с която да изплати дълга си за нивите, що купил лани; говориш ли с кмета, изругай хубаво ланския кмет и кажи, че ти се жертвуваш за народа, и всичко, каквото щеш; намериш ли някой учител, който не трепери от инспектора си и не съчувствува на противната нам партия, то му изкарай вестник „Съединение“ и му разправи поверително, че ако изберат тебе за депутат, то съединението на Източна Румелия с България ще се осъществи в двайсет и четири часа, а ако се случат там и селяни, притури, че и данък твърде нищожен ще се плаща тогава: едната четвърт от сегашния; в тоя случай можеш отвори речника си и да назолиш противника. В смесените села на турците пък заявявай, че ако гласуват за тебе, ти ще издействуваш пред правителството да направи от тях префекти и капитани и че твоят противник кандидат има намерение да построи в селото им, в тяхната махала, една голяма черква, за която е заръчал в Московията три големи камбани, за да им бльскат над главите заран и вечер, та да ги принуди да се изселят...

Хрисантов се изсмя:

— Аз не мога да направя това.

— Но другите го правят.

— Добре. Но аз съм честен човек и не мога да лъжа, нито да клеветя. Аз имам принципи.

— Тогава хай да се върнем.

— Защо?

— Защото честността е монета, която не минува на всеки пазар, а принципите са хубави да пълнят само стълповете на вестниците, които никой не чете по селата. Няма да разберат. На, например видиш ли тая кръчма, дето ще се спрем? Заповядай да поприказваш на кръчмаря Кости за принципи... Навярно твоите приятели, които са минали оттука по делото ти, не са говорили за принципи, като са те препоръчвали. Постарай се да им не противоречиш.

Додето ставаше тоя доволно прозаически разговор, колата пристигнаха до кръчмата, що стои до шосето край село К.

Двамата другари слезнаха и влязоха в кръчмата.

Един човек в турски дрехи с овча шапка на глава и с възпретнати ръкави ги посрещна. Той беше Кости кръчмарят.

Самата кръчма не представляваше нищо особено от другите селски кръчми. Пак тия лавици и полици, въз които стърчаха, прави или похлупени, немити чаши и слъкла, пак тия стени, на които беше окачен кантар, няколко изсъхнали зайчи кожи, два-три замирисали и побелели суджук и разни други дрипели, пак тоя тезгях, въз който йерархически стояха наредени шулците за вино и за ракия, предвождани от едно грамадно нечисто гърне с език, в което почиваше по няколко дена виното, като чакаше охотници да го почетат. До тезгяха в едно срутено огнище беше увряно в топлата пепел едно кайвениче, за да има винаги топла водица за кафе на пътниците. Въз тезгяха на стената личаха картините на бойовете при Плевен и при Шипка, образите на руския император и императрицата и образът на българския княз Александър — с нещо попръскани; до тях висеше във вид на украсение един къс изсушена мая.

Докато Хрисантов се занимаваше да изглежда декорацията на кръчмата, Иванов беше почнал вече разговор Кости.

— Бай Кости — подкачи Иванов, като възсука замислено тъничките си мустаки и се намести хубаво на одърчето. — Как си? Добре ли си? Как отива кръчмата?

— Сполай богу, чорбаджи.

Хрисантов забележи, че другарят му има авторитет пред кръчмаря. Той прибра разсеяните си погледи от стените на кръчмата, за да слуша съсредоточено какво има да произлезе от разговора.

— Е, селяните, дето дохаждат тука, приказват ли за кого ще подават глас?

— А?

— Сиреч става ли дума кого ще изберат депутат?

Кръчмарят бързо дръпна щипците от огъня и се обърна вторачено към Иванова:

— Депутатин ли? Приказват, приказват.

— Е, за кого приказват, сиреч?

— Ех, чорбаджи, когото кажете вий... Вий няма ли да ни покажете кой?... Знайте, ний сме прости хора.

— То друга работа, но аз питам за кого селяните приказват?

Кости изгледа подозрително Хрисантова.

Хрисантов беше цял внимание.

— Приказват, че ще изберат... санким, завчера замина оттук Недьо Клисурецът, та им каза да изберат... какво го викаха, едно изги име беше...

Иванов му назова един от кандидатите.

— Не, не! Аз него зная... Три години съм купувал от баща му вино.

Иванов наименува друго.

— Цъ! Не.

— А кой е?

— А бе едно изги име.

— *Izgue, sa va dire: un nom bizarre* — каза Иванов на другаря си, като се замисли; после попита:

— Да не бъде Хрисантов?

— Хъ, хъ, Християнов! За него казваха.

— Хрисантов — поправи го Иванов; — е какво, одобриха ли го?

— За него ще пуцат книжка.

Хрисантов беше цял почервенял. Другарят му климна самодоволно, като че искаше да му каже: „Работата е опечена“, и после, като се обърна към Кости, прибави:

— Него, Хрисантова, да изберете, и аз него одобрявам... чуваш ли, Коста?

После, като взема решителен вид, посочи другаря си и каза:

— Ето господина Хрисантова! Кръчмарят, който в това време носеше кафето, смути се от това откритие и катурна на земята чашите.

— Господин Хрисантов! Благодарим, благодарим — каза Кости, като събираше с разсмяно лице разляните чаши отземята.

— Направи друго кафе. Па, чуваш ли, и ти да разправиш на всичките, че трябва да изберат господин Хрисантова.

— Че аз досега има да съм казал на сто души селяни за господина.

Кръчмарят излъга, защото краищата на ушите му завчас пламнаха. Хрисантов забележи това.

Иванов хвърли една рубла на одъра.

— Кости, прибери това... каквото остая — с него почерпи селяните... разбираш?

— Зная, зная си работата, чорбаджи — каза кръчмарят и смигна лукаво.

— Па ако се случи... то е моя работа, разбираш? Късо...

— Бъди спокойствен, от мене го имай господина. Нашият поп му е чел името някъде... Добър човек, по името се познава.

Когато колата пак потеглиха, Иванов каза приветливо на другаря си:

— Работата, видиш, добре се почва... Тоя Кости ще свърши работата. Той ми е предан.

Хрисантов не отговори. Той само поклати печално главата си, като си науми как пламнаха одевете ушите на кръчмаря.

Каляската продължи към Дермендере, което се приближаваше. Хрисантов почувствува, че сърцето му хваща силно да тупа. Едно смесено чувство от страх, ожидание, неизвестност го направи на минута да съжали, дето се е решил да си дава кандидатурата. Той си пак въобрази суровите лица на кметове, в които трябваше да чете благосклонни намерения и на които трябваше приветливо да се усмихва; въобрази си всичкото самопожертвуване, което трябваше да направи на своето самолюбие, дори на своето човешко достойнство; представи си фигурата на свирепия американец, която рано или късно трябваше да среща.

Внезапно той попита:

— Познаваш ли попа от С.?

— Поп Андона ли? Познавам... защо?

— Представи си, сънувах го оная нощ — каза усмихнато Хрисантов. — Каква птица е тоя поп?

— Играй на въже, дяволът... и води сганта... Да видим — каза Иванов.

Хрисантов се намръщи.

Иванов бързо бутна возача: той съгледа из пътеката, що прекосяваше нивите, че се зададе един човек с шаячени сиви панталони, с шапка с червено дъно и препасан с един широк червен пояс.

— Чакай, това е Иван Катрата. То много добре стана — каза Иванов и спря файтона. — Катра, добра среща!

Бай Иван направи военен поклон и се усмихна.

— Къде, по агитация ли? — каза той.

— Май по такива работи — избъбра Иванов и като хвана за ръката Катрата и се наведе над ухото му, пошепна, за да не слуша возача:

— Иване, аз исках да те търся...

— Зная, зная — каза Иван, като хвърли знаменателен поглед първо на Иванова, после на Хрисантова, който го гледаше наблюдателно.

— Ще обиколиш и трите села, разбираш? — шушнеше Иванов ниско. После се обърна към другаря си и му избъбра нещо по френски. Хрисантов сърдечно се ръкува с Катрата.

— Зная, зная — каза Катрата, като хвърли един знаменателен поглед.

Иванов помисли и продължи пак на ухото му:

— Господин Хрисантов, разбираш, ще ти благодари, както трябва. Ти само работи мъжки.

— Зная, зная — отговори Иван, като хвърли знаменателен поглед тоя път само към Хрисантова.

Хрисантов бръкна в пазвата си и каза на Ивана свенливо:

— На, за разноски...

— О, не трябва, не трябва — каза Иван, като пусна в джеба си веществото; — аз за ваша милост какво има, че ще се потрудя... О, не трябва, не трябва...

Тая скромност плени Хрисантова. Когато колата се поотдалечиха, Иванов се обърна, погледна назад към Катрата, който полекичка идеше подир тях, и каза на Хрисантова:

— Прекрасен човек е тоя Катра. Той е агитатор по професия... роден е за такъв... По моя избор лани той беше божествен... Голямо щастие, че се срещнахме. Жално, че забравихме да го качим при файтонджията, доде идем до селото.

— Прекрасен човек, наистина жално — каза Хрисантов, като и той се извърна назад.

А в това време Катрата си казваше:

— Сега аз скубя от две места. Дявол да го вземе, добра печалба. — Катрата беше агентин вече на Хрисантовия противник, уви!

Най-после приближиха до селото.

— Сега ний най-напред ще идем у дяда Стоила. Той ми е познат и много влиятелен в селото. Син му е кметът — каза Иванов, когато

колата влязоха в Дермендере.

III

Хрисантов с любопитство разглеждаше всичко наоколо си: градините, дворовете, дърветата, копните по дворищата, които характеризуват всяко едно село. Няколко селяни, които срещаха, приеха поздравленията му — защото Хрисантов, откак беше тръгнал от Пловдив, не пропускаше ни един приятен случай да поздравв всякой пътник селянин. Нещо добро и дори полезно! Кой знай дали някой от тия селяни с гласа си няма да реши участта му? Той поздравяваше и бабите, които любопитно седяха на праговете на вратните си. Дори поздравя грациозно един куп моми, що се трупаха при един кла-денец за вода. В отговор те се изкикотиха гръмогласно. Когато проникнаха сред селото, слезнаха и се отбиха в здна бакалница.

— Добър ден, дядо Стоиле!

— Добре дошле, добре дошле — отговори дядо Стоил, като подаде черната си напукана и нечиста ръка на другарите. После сне от една поличка една вета оръфана кожена шапка, в която имаше малко ситен тютюн, смесен с листи и жилки от елпезета, и подаде на Иванова.

Иванов направи на Хрисантова една кисела гримаса, доста изразителна, като приведе в движение мустаците си, мускулите на дясната си буза и двете си устни, и каза:

— Благодаря, дядо Стоиле. А де е син ти? Него искам да повидя.

— Беше на воденицата вчера, па току сега се завърна.

— Да ви запозная с господина Хрисантова.

— Оо, добре дошъл, господарю! — извика дядо Стоил и стисна крепко ръката на Хрисантова, който пламна до ушите. — Молим, молим!... За ваша милост ми приказва и син ми — нали господин Християнов? Та казвахме, барем да подойде да го повидим, да се запознаем... Името му чуваме много пъти, ама нали човека не знаем...

И дядо Стоил изглеждаше усмихнато-нежно Хрисантова.

— Той е вашият депутат, него да си харесате и за никого друго да не слушате... Аз ида нарочно да ви го препоръча... Мене както

имате, така и него... — каза авторитетно Иванов, комуто дядо Стоил освен приятелството държеше под лихва седемдесет лири.

После се прилепи до ухото му и взе да му шушне нещо, като сочеше с едно око на Хрисантова.

Хрисантов се изсули полека из лавката, за да остави другаря си свободно да го препоръчва; нему му идеше неловко това да става пред него. Хрисантов приличаше на един срамлив ерген, който иска да го годят за някоя харесана мома, но предпочиташе да ѝ изобразят достойнствата му в негово отсъствие и дори ако е възможно, друг да предприеме за негова сметка да „ухажува“ за нея. Срамежливостта не е агентинът, който може да ти отвори сърцето на жената, още по-малко — вратата на една българска камара.

Изведнаж един непознат човек се приближи бързо към него и извика му свободно:

— Добре дошел, господине! — хвана го за ръка силно и го гледаше втренчено.

Хрисантов отговори най-учтиво на приветствието на непознатия, който по полугражданското си облекло се виждаше, че е един от първенците, и от своя страна горещо стискаше ръката му.

— Как сте? — попита Хрисантов.

— Слава богу.

— Добре ли сте? Здраво ли сте?

— Молим бога. Че заповядайте у дома.

— Благодаря, но аз имам другар — каза Хрисантов, като се обърна, за да види Иванова.

Но като помисли, че е полезно да се покаже по-приказлив, продължи разговора.

— Много хубаво вашето село — рече той, като се чудеше какво да говори на непознатия.

Непознатият, който все стискаше за ръката Хрисантова и гледаше вторачено право в очите му, не отговори нищо. Той само се поусмихваше някак си чудновато.

Хрисантов си потегли ръката в знак, че желае да се свърши тоя мълчалив диалог.

Непознатият го не пущаше, гледаше го и му се усмихваше.

Хрисантов гледаше смаян и учуден. Той не знаеше как да се отърве от странната любезност на почтения избирател. Той не искаше

да сърди никой избирател.

Той помисли, че избирателят го стиска за ръката с цел непременно да го заведе дома си, и той, като се теглеше несъзнателно, каза:

— Благодаря, благодаря, ще дода...

Избирателят му не каза нищо, само се усмихваше и го стискаше.

Около тях се набраха куп хора, които с удоволствие се любуваха на Хрисантова и избирателя му. По лицата на публиката Хрисантов забележи някаква веселост, дори смехове се чуха. Положението ставаше неловко. Хрисантов хвана да излиза из търпение. Той настръхна, като си помисли какво ще е, ако всичките му избиратели изразяваха нежните си чувства по такъв начин.

— Господин Хрисантов! — извика Иванов.

Хрисантов се възползува от това благовремие и се откъсна от учтивия избирател.

— О, господине, о, господине! — завика избирателят и се спусна да се ръкува с Иванова.

Но Иванов отбягна чевръсто и се освободи от Хрисантовия познайник.

И като отидоха малко по-нататък, той пошушна Хрисантову:

— Какво правеше с негова милост?

— Ръкувахме се. Канеше ме да му идем на гости. Дявол го взел. Как ме стискаше и ме гледаше!

Иванов се усмихна горчиво и каза:

— Отпреди е бил добър човек. Но сега е луд. Полудял е преди две недели.

Хрисантов ускори крачките, понеже чувствуваше, че лудият иде подир тях.

В това време зададе се един човек в шаячеви панталони, с малко лице и черноок, твърде висок, твърде тънък, твърде сух, твърде мършав. Приблужи със страхопочитание към Иванова, поклони му се с усмихнато-учудено лице и му подаде ръката си.

Иванов го поздрави с покровителен тон и представи Хрисантову селския псалт и същевременно помощник на учителя, когото наименова с висок глас, а с нисък глас пошушна:

— Тоя ми е най-верен човек тука.

Псалтът свали шапката си, поклони се още по-ниско ѝ като се усмихваше щастливо, каза на Хрисантова:

— О, ваше благородие, познавам ви, познавам ви, толкова пъти съм слушал за ваше благородие, който се труди за доброто на нашия български народ и на цяла България!

Хрисантов погледна с изумление на него. Той помисли да не е налетял сега на някого, който се готви да подлудее.

А музикословесният се усмихваше твърде приятно и продължаваше да се кланя твърде учтиво.

— Как сте, господин псалте? Добре ли се поминувате тука? — попита Хрисантов.

Музикословесният се усмихна още по-учтиво.

— Слава богу... Познавам ви, ваше благородие, и във вестниците съм чел, и в „Марица“ — приемаме я редовно — за ваше благородие, и се трудите за отечество България с попечение и наставление, както е достойно — бърбеше музикословесният, като искаше да изрази удивлението си към Хрисантова, комуто името бе срещал във вестник „Марица“.

Хрисантов, който беше виден писател и името му попадеше често в печата, видя сега, че има горещ обожател в псалта. В друго време би се посмял на подобна адмирация, но сега той я прие със сериозно благодушие и самодоволство.

— Как ви отива училището? — попита той.

— Радвам се, радвам се, ваше благородие, дето имам чест да видя ваше благородие... Заповядайте да идем в училището, да поприказваме с ваше благородие върху народните работи, както е достойно според качеството ви, което имате като депутат на нашата деревня.

Хрисантов го погледна смаяно.

— Какъв депутат?

Музикословесният го погледна знаменателно, смигна му два пъти и каза:

— Зная аз, зная аз... ваше благородие. Всичко свършено... Аз, извинете покорно, ваше благородие, но за ваша милост... да, да, всичко е свършено и вази ще изберат.

В това време приближи Иванов, който се бе заприказвал с едного.

Псалтът се обърна към него.

— Ваше благородие, работата е свършена за негово благородие, нали?

— Зависи от това, как работите.

— Да, да. Аз приказвах с попа, който е човек весма любородний и е ваш едноотечественик, и желае много да ви види, ваше благородие, и той понякога чете „Марица“. Да идем, ако искате — каза псалтът на Хрисантов.

— Да идем в училището — каза Иванов, — а там ще викаме и попа, и кмета — той трябва сега да е у тях си — и другите по-първи.

Лудият избирател пак се яви и хвана Хрисантова жарко за ръката и втренчи поглед в него. Хрисантов я измъкна с онова потръпване, което усеща човек, когато настъпи жаба.

Но учтивият псалт пожела да ги запознае:

— Той е Стоян Марчов, наш брат почтен, от нашата деревня, ваше благородие, но сега невинен... Радва ви се много...

— Хайде, хайде, да вървим на училището — каза Иванов троснато и повлече Хрисантова нататък, за да избягнат по-голяма интимност с невинния.

— Сбогом, сбогом, сбогом! Хей, сбогом, братя — изпращаше ги гръмко учтивият луд.

Музикословесният, като видя, че тръгват към училището, затече се напред, после се спря, върна се към Хрисантова и му пошушна:

— На мене бъдете с уверение, всичкото аз ще свърша. Билетите мене оставете да ги напиша. Кметът е добър човек, а попът е ваш едноотечественик... молим покорно.

И пак тръгна напред.

В тоя миг срещу тях се зададе един поп. Той беше човек около четирийсет години, черноок, сух, с жълто лице и с жълти очи, като че има жълтеница. В лявото му ухо беше натъпкана голяма бучка памук, който доста стърчеше и навън, като че любопитствуваше да види какво има на улицата.

Музикословесният се спусна, хвана попа за ръка и го доведе насреща на Иванова и Хрисантова.

— Дядо попе, имам чест, негово високоблагородие български наставник и пожертвовател за своего рода, г-н Хрисантов, ваш едноотечественик.

Това значеше: имам чест да ви запозная с г-на Хрисантова.

Попът клюмна няколко пъти усърдно с главата и подаде ръката си.

— Как сте, дядо попе, здрави ли сте? — попита Хрисантов, като погледна бегом огромното бяло нещо, що украсяваше лявото ухо на знаменития поп.

Попът се усмихна.

— Благодаря, благодаря, господство ви. И той опули жълти очи, които пазеха изражение на някаква уплашеност.

— Господин псалтът ми 'каза, че сме съграждани, истина ли?

Псалтът се намеси:

— Да, ваше благородие, от две години без три месеца е тука и ви любя, ваше благородие.

Хрисантов чакаше друг отговор, затова гледаше въпросително на попа.

Но попът само клюмна с глава.

— От коя фамилия сте от наше село? — попита Хрисантов интересния поп. Той клюмна и рече:

— Да, да, тука, тука.

И натъкна памука в ухото си.

— Боли го ухото, ваше благородие... затова носи памук — обясни псалтът, па каза с нисък глас: — Много почтен поп.

— Mon cher, mais qu'ast ce que vous parlez avec ce bon homme le pretre — каза Иванов, като се смееше.

— Mais je n'en sais rien — каза Хрисантов, като подигна раменете си; — il me semble tres bete.

— Недочува — пошуцна му Иванов.

— Що?

— Глух е — прибави той по-ячката, — трябва да му говориш яката.

Хрисантов се намръщи.

— Одеве оня, лудият... Сега пък с глух?... А тоя твой псалт — комплиментаджия? — каза той с горчива усмивка, па прибави шепнешком: — Та тука само с идиоти имаме работа!

— Това е интелигенцията на Дермендере — пришушна му значително Иванов.

IV

Когато двамата другари заедно с попа и псалта влязоха в училищната стая, те намериха там още няколко души селяни, които, като видяха господари, дошли от Пловдив, насвалиха шапките и си подаваха ръцете.

Псалтът ги представи.

Единият беше кметът, рус момък с доволно умно лице, другият — учителят, господин с дълга нестригана коса; останалите бяха неофициални личности, но първи хора. Стаята беше съвсем гола, с разбити стъкла на прозорците и с единствено украшение — образът на Алека Богориди. В нея владееше атмосфера от миризма от чесън.

Захванаха се без забикалки разговори по изборите. Ианов, който не беше пряко заинтересувано лице, подир няколко патриотически фрази препоръчи авторитетно да изберат за депутат г-на Хрисантова, избор, с който да се гордеят, и прочее.

Всичките показаха единодушно съчувствие и се усмихнаха Хрисантову знаменателно, приятелски и одобрително.

— Знам, знам — каза учителят, — господин Хрисантов кой го не познава.

— Наш си е, наш си е господин Хрисантов — избъбра един селянин и се осекна гръмко.

И кметът даде съчувствен отговор.

— Негово благородие, който е човек познат на цяла България като наставник и доброжелател български, него ще си изберем, защото негово благородие, да... — каза музикословеснейшият, като се засмя и с двете си бузи.

Попът погледна с жълтите си очи Хрисантова и си поклати главата грациозно. Това означаваше, че и той е съгласен с всички.

Всички тия признаци на съчувствие ободриха Хрисантова. Той разбра, че за него се е работяло, и деятелно, от по-напред. И като се обърна към тях, каза:

— Господа, аз ви благодаря за съчувствието и доверето, с което ме срещате. Нямам нужда да ви обещавам златни планини; ще работя,

колкото ми силите позволяват, за интересите на страната и частно за вашите. Моето поведение ще докаже бил ли съм достоен за вашето доверие.

Хрисантов беше забравил урока на Иванова. Това направи Иванова неприятно да се намуси и да го бутне с лакътя, за да прекъсне един дискурс, който проваляше още отсега избора му. Иванов тоя час пое думата.

— Какво стана съдбата ви за мерата със с. Марково? Тия дяволски марковци мислят, че това им е бащин мюлк... Ние, кога идем в Пловдив, разбирате?... То е наша работа... Което си е ваше, то си е ваше. — И той смигна на кмета.

Кметовото лице се озари от радост.

Попът клюмна три пъти, защото не чу нищо.

— Благодариме ви много... Но това ще ви помолим по-скоричко да кажете на съдилището, защото ни викат до друга неделя; ама ний ще ви молим да настояте за нази, да кажете на председателя, че правото е наше.

— Казах ви, то е наша работа.

— Да настояте пред съдилището — пое кметът пак, — защото я виж, тая мера, на нея пасат нашите добитъци, другото е все камък, и нямаме си място.

И другите селяни изказаха същото желание.

— Вашата работа е свършена още отсега — потвърди Иванов.

Кметът климна удовлетворен, па рече, като хвърли дружески поглед на Хрисантова:

— За господина Християнова да се не грижите... (Хрисантов с удивление забележи, че повечето селяни тъй го наричаха); господин Християнов си е наш, него ще си изберем... То си е наша работа; може ли някой да ни заповяда и да каже: тоя изберете или оня?

— Никой.

— Ех, когото си изберем, той ще си бъде нашият избран. За господина Християнова не се грижете.

Попът, види се, че разбра за какво беше думата. Той се усмихна на Хрисантова, зина нещо да каже и не каза нищо. Но усмивката остана на лицето му.

— Ето и учителят, и той нека каже дали не е срещал в „Марица“ името на негово благородие — обади се псалтът, като посочи учителя.

Учителят направи утвърдителен знак.

— Кой не знае господин Хрисантова? — попита Иванов.

— Па и вий, господин учителю, действайте за господин Хрисантова. Вий разполагате със силно влияние. Вий колко заплата приемате тука?

— Малко; лани приимах петдесет и две лири, а тая година ни намалиха на четирийсет и осем.

— Сиромаси сме — каза скромно кметът, като склочи ръце.

Иванов помисли дълбоко и каза:

— Ние ще се разговорим за вас с господин директора на просвещението. Вашите заслуги и достойнство, които ми са добре познати, заслужават повече нещо... Вий бъдете спокойни... Отдека сте?

— От село Н. — каза зачервенелият учител.

— Харно... Само и вий от ваша страна потрудете се.

— Длъжност ни е — каза учителят.

Хрисантов отне очите си от прозореца, дето се беше обърнал за минута, и каза:

— Тук около вас все голи баири. Досега правителството нищо не е направило за горите в страната... Господин кмете, моята първа длъжност в Областното събрание ще бъде високо да настоя за насаждане с гори тия пусти и голи ярове... Земя, която се лишава от гора, рано или късно е осъдена на смърт.

Уловил внезапно такава щастлива идея, Хрисантов погледна самодоволно и някак гордо към Иванова, като че искаше да му каже с тоя поглед:

— Виж, че и аз умея да стъпям на практическа почва. И действително, Хрисантов говореше с убеждение. Кметът с другите първенци се посшушукаха. Види се, и тях живо интересува въпросът, повдигнат от кандидата им. Кметът каза:

— Добре, че казахте, господин Християнов, та и затова да ви помолим. Ваша милост сами видяхте, че гора хич нямаме наблизо... Турците, додето бяха, изсякоха всичко.

— Аз сам ви казах това и първите ми грижи ще бъдат горите... Гори, гори трябва нам като въздухът, който дишаме — каза разпалено Хрисантов.

— Да си жив и здрав, че познаваш това... Та като питате отде си сечем дърва — сечехме си досега все от „Парговската гора“. Досега и тъй, и тъй беше, но занапред голяма мъка ще теглим.

— Кажете — каза Хрисантов живо заинтересуван.

Кметът разправи надълго и обстоятелствено работата:

„Парговската гора“ била правителствена, но от Освобождението насам селото се снабдявало все от нея с дърва. Първият вардач на гората не смеял да ги закача; но, за жалост, не можал да отпъди и селяните от Ж. да не сечат гората, с която се разполагали като със своя собственост... Така щото „Парговската гора“ се исчисляла и от триста уврата, както била напред, сега е останала едвам петдесетина уврата. Но още по-лошото е това, че сега е турен нов вардач, твърде зъл човек, който много им пречел, а селяните от Ж. оставял свободно да боравят в гората и както са се подпретнали, скоро ще я очистят! Тогава селото ще трябва да ходи за дърва на три-четири часа далеко в балкана. Кметът моли прочее Хрисантова да помогне още отсега да се забрани на село Ж. да не сече без никакво право гората, която е крайно необходима за Дермендере.

Хрисантов изслуша всичкото с голямо недоумение. Вместо да отговори на молбата на кмета, той попита:

— Вие казвате, че е правителствена гората?

— Така, царска е — отговориха из един път неколцина селяни, — но сполай, доскоро никой не ни казваше нищо.

— Първият вардач ходи само веднаж в Пловдив да се тъжи от нас, па нищо не направи и веки не ни бара — допълни друг.

— Защото нашият предишен депутатин му сбра перате — поясни кметът.

Хрисантов помисли намръщено.

— Ами селяните от Ж. по какво право секат и те областната гора? — попита той.

— Тям пък техният депутатин им е дал воля, па не щат да знаят никого.

— Па ние занапред на ваша милост се надяваме, господин Християнов — заключи кметът важно, — а то без тая гора ако останем, по-добре да се изселим.

— Какво собствено желаете да ви помогна?

— Като се завърнеш в Пловдив, да направиш да се махне сегашният казеп вардач, да не ни пречи да си сечем и да се възбрани на ж-ци, защото те нямат никакво право над гората ни...

Селяните очакваха какво ще каже сега кандидатът.

Хрисантов не отговори нищо. Той отведе Иванова настрана и му каза ниско:

— Възмутителни работи, нали? Какво да им кажа?

— Обещай, каквото ти искат.

— Ще бъде безсъвестност!

— Но без това всичкият труд ни е напразно... Па и ти сам оде, самичък им казваше, че ще браниш техните селски интереси... Какъв по-голям, по-жизнен интерес има селото от тоя?

— Но тия селяни не чувствуват ли, че само като секат, а не посадят, ще направим земята си на неплодна пустиня? Разбирам, при турското управление... но днес? Един български депутатин няма право да насърчава това безбожно опустошение.

Иванов се усмихна сардонически.

— Повечето така правят — и с държавни, и с общински гори. Гората у нас е разковничето, с което се отваря вратата на камарата... И твойт съперник ще им обещае — ако не е обещал вече — свободното опустошение на тая гора...

Хрисантов го гледаше смаян.

— Това е един вид разбойничество против бъдещето на отечеството! — извика Хрисантов с едно неудържимо чегодуване.

— Сам нищо няма да сториш: един в поле не воин.

— Значи, арgez après moi le deluge?

— Хрисантов, зарежи сантименталностите! — каза поразсърден Иванов и като приближи бързо до кмета и другите селяни, каза им решително и тържествено:

— Размишлявахме как да намерим клупа на тая работа. Бъдете свободни, вие сте гсподари на гората. Сечете си.

Селяните поблагодариха трогнати.

— Господин кмете, гледам и школото ви няма таван? — каза Иванов, като се озърташе.

— Сиромаси сме — прибърза да каже кметът.

— Сиреч, бедни човеци — потвърди умно псалтът.

— Та ние ще гледаме с господина Хрисантова да действваме в Пловдив да ви се изпрати помощ... четирийсет лири стигат ли ви?

— Стигат, стигат, сполай — отговориха всичките възраждани.

— Според заповедта ви, каквото повелите — отговори и псалтът, който не зачу добре думите на Иванова.

Попът клюмна с глава, което означаваше, че той потвърждава думите на псалта.

Иванов остави на един човек, който през това време стоеше сгушен в ъгъла, без да каже нещо, една връзка книжа (това бяха възвания от партията и памфлети против противния кандидат) и после каза тържествено:

— Е, разбрахме се, нали?

— Разбрахме се, разбрахме се — избъбраха всичките.

— Вие наши и ние ваши — добави кметът.

Хрисантов и Иванов си взеха бастуните да излязат. С весела глъчка всичките ги подириха на двора. По лицата и на кмета, и на селяните се четеше голямо задоволство. Хрисантов им направи твърде хубаво впечатление; престижът му ежеминутно растеше; при това и псалтът не преставаше да развива една неуморима агитация: той се прилепяше ту на ухото на едного, ту на другото и със знаменателни погледи, и с махания обясняваше им колко трябва да се считат щастливи, дето си имат занапред такъв достоен и славен депутат, за когото пише и „Марица“.

И Хрисантов сега беше твърде доволен и силноуверен в успеха тука. Одевешното неприятно недоверие по повод на „горския въпрос“ мина; той се утеши с мисълта, че чрез тая мъничка отстъпка на невежественото искане на селяните си обезпечава в голям размер добиването депутатския мандат, със силата на който ще може да принесе други много по-значителни услуги на цялата страна. Прочее всичките бяха щастливи.

Хрисантов се упътваше към вратнята, но видя, че Иванов се отклони внезапно и тръгна на друга посока. Той се позачуди.

— Господин Хрисантов, елате да видим черковката — усмихнато рече Иванов. Хрисантов го последва. Последваха и всичките други.

Черковата беше на няколко разкрача от тях, в същия двор.

Пред вратата стоеше вече музикословесният (той беше и клисарят) и посрещаше с поклони високите гости. Ивановата идея

беше добра; това призна и Хрисантов в себе си и се поздравляваше с такъв досетлив приятел. Един кандидат трябваше да се интересува всичко да види, всичко да знае, всичко да посети в мястото, което иска да представлява в камарата; щеше да бъде една грешка, ако кандидатът след училището забравяше божия храм, особено когато тоз кандидат носи името Християнов.

Черковата беше вета, тясна, тъмна, с икони от много груба зография. Двамата гости свалиха шапки и се прекръстиха. Хрисантов се озърташе и показваше вид, че много силно се интересува; дойде му неодолимо желание да каже нещо приятно на селяните и на езика му дойдоха думите: „прекрасна църквица!“, но той ги глътна и не ги произнесе, защото в тоя миг му отвлече вниманието Иванов: той се бе заловил да целува иконите пред олтаря с едно благочестие, което Хрисантов не подозираше никога у него. Една ироническа усмивка трепна по устните на Хрисантова, но той се не бави ни миг и тозчас се намери пред иконите, за да последва примера на приятеля си... Той се възмуцаваше вътрешно против тая излишна избирателна тактика на Иванова, като го заставяше да облече дрехата на лицемерната набожност: той сега си спомни, че не беше целувал двайсет години икона! И унизителна му се видеше, и нечестна тая комедия, която може би, вместо да заблуди селяните, доста индиферентни, ще ги направи лукаво да се поусмихнат. И той с досада и отвращение залепяше уста по мазния кир на иконите, оставен на тях през три века от много хиляди попукани, неумити и прищяви устни... Ако да беше похладнокръвен, той би държал своите на почтено разстояние от светите образи, както хитро струваше богобоязливият му другар. Когато се свърши иконоцелуването, Хрисантов го устрели с няколко погледа, пълни със скрит гняв. Но той тутакси отдаде право донейде си Иванову: пред вратата на черковата стояха натрупани рояк селяни сега, привлечени от любопитството да видят депутата си господин Християнова. Прочее харно стана, че го видяха колко е горещ християнин — във всеки случай загуба нямаше.

След като оставиха на пангаря по едно бяло меджидие, гостите излязоха навън, дето се ръкуваха сърдечно с любопитните избиратели.

VI

Хрисантов отбърна. И двамата се запътиха към колата, що ги чакаха на вратнята. Трябваше да тръгнат. Иванов по обичая взе инициативата и на прощаването: той се прости с кмета и със селяните, после с музикословесния, комуто остави в ръката нещо лъскаво бяло, което направи да се облее с блажено ухилване лицето му, и с попа, като направи знак, че целува набърчената му костелива и ноктеста ръка. Едвам-що и Хрисантов с едно непобедимо потръсване облиза светата десница на попа, явиха се двама селяни, от които единият поднесе бъклица Хрисантову. Що е това?

— Заповядай, пий, господине! — извикаха му почервенелите двама селяни. — От сватбата на чорбаджия идем да ви поканим. Нали ваша милост занаят си наш депутатин?

— Да си жив — извика другият.

Музикословесният дойде във възторг. Щом и чорбаджият прави чест на Хрисантова — всичко е свършено. И кметът, и другите селяни се твърде зарадваха: чорбаджи Нено беше влиятелен. Иванов пое бъклицата подир другаря си и с един крак на стъпалото на фойтона произнесе огнена реч в чест на избирателите и на избраница и пи наздравница за чорбаджи Нена.

— Хайде на сватбата! — извика кметът с възхищение.

— Да му потропнем! — викат другите.

Музикословесният нищо не каза; той не можеше нищо да каже от ентузиазъм. Само лицето му сега беше се преобърнало на голяма усмивка, неподвижна, замръзнала, тъпа, сякаш една карнавалска маска.

— Нека да те види всичкият народ, да знай за кого ще пуца книжка! — викаха пак.

И попът викаше нещо.

Хрисантов, който бързаше да напусне селото и да остане на свобода, защото продължителните стеснения и преструвки тука тежко угнетяваха душата му, съвсем не желаше да бъде и сватбарин у чорбаджи Нена. Но нито дума можеше да става за отказ. При това туй беше психологическа минута. Непростително беше да загубят случая

да придобият приятелството на един от първите селяни, а също в нови радостни излияния и възлияния да запечатат съюза, който тъй щастливо сключиха вече с дермендеренци. Те тръгнаха храбро към сватбата, предшествувани от музикословесния и неговата замръзнала усмивка. Той тичаше да предупреди сватбарите за високото посещение и да приготви отличен прием на двамата гости. Скоро писък на гайда извести за близостта на къщата на чорбаджият. Когато я доближиха, главното лице, което им се мярна, беше пак музикословесният, последван от куп деца, при които приличаше на тамбур-мажор; той идеше насам, придружен и от един стар, тлъст, с накривена шапка селянин, комуто със силни ръкомахания разправяше нещо и му сочеше към Хрисантова. Селянинът с кривналата шапка беше чорбаджият. Кръглото му лице се зачервило като рак и враслите се в месата му очички мигаха бързо-бързо. Още от три разкрача той се спусна и прегърна с бащинска нежност Хрисантова и му лепна няколко мокри целувки по устата и още няколко (понеже Хрисантов неволно се отдръпваше) даде на бузата му и на ухото му.

— Ваше благородие, не бойте се; чорбаджият е достоен човек; той от русите така се е научил!... — ободряваше го псалтът.

Минаха през хорото, което им отвори път, и насядаха на одърчето на сайванта. Изведнаж то се напълни с куп сватбари, с глъчка, викове, приветствия. Всичките идеха сега да се запознаят с г. Християнова, чдята слава беше вече обладала селото. Доведоха и булката да целува ръка на гостите. Радостната глъчка растеше, погледите любовно бяха устремени в кандидата, който не знаеше как да отговори на толкова чест. Той машинално приемаше всяка ръка, която му се подаваше; всяка наздравица, която му се правеше; всяка чаша, която му се поднасяше... Той съзнаваше само едно: че тук му се прави един триумф, който го упиваше и зашеметяваше; по всичките лица видеше сега част от същата триумфална, ликующа усмивка, която носеше псалтът. Вероятно тя се дължеше толкова на посещението на Хрисантова, колкото и на сватбарското вино. А то постоянно им се поднасяше ту в тасове, ту в паници и наздравиците нямаха край.

Най-сетне гостите станаха да си вървят. Разкряскаха се всичките:

— Не, не бива още!

— Да потропнем!

— На хорото, на хорото!

Хрисантов по никой начин не иска да се хване: главата му се върти вече. Но избирателите са безпощадни.

— На хорото, на хорото!

— Така е законът у наше село!

— Закон баба поваля.

Безпощаден е и Иванов: той повлича слисания кандидат към хорото. „Трябва да се съобразяваме с обичаите на мястото, особено когато искаме това място да ни изпрати в областното събрание“ — шъпне му той. Хрисантов скърца със зъби, но няма какво да прави. Той не умее да играе; той не е играл никога, но трябва да играе, както одеве трябваше да дава и приема целувки, както сега трябваше да пие. Той се завъртява два пъти, хванат между Иванова и глухия поп, който го учи отечески как да стъпва; но като съглежда, че се задават пак паниците, спасява се във файтона. Цялата сватба забикаля колата с двамата гости; паниците и тук стигат и обсаждат страсотерпца Хрисантова. Той сръбва от всякоя само за очи и стиска множество избирателски ръце, които се кръстосват и преплитат около него и другаря му. Между многото зачервени непознати лица мярка се и изчезва лицето на псалта; Хрисантов забележва, че псалтът прави страшна агитация, за да му подпраща повече селяни да се здрависват с него, за да окръжи с по-голяма слава триумфалната му колесница. Внезапно той съзира една нова опасност: задава се тичешката чорбаджият с мустаци, щръкнали и гладни за целувки прощални. Но докато да съобрази какво да прави, за да ги избегне, ужасните мустаци и широките сочни устни, направили вече двацетата баня в сватбарската паница, се изпречват във всичкото си величие пред очите му. Чрез едно инстинктивно движение, вдъхнато от неминуемата опасност, Хрисантов се отметна и закри лицето си зад гърба на Иванова, който има чест да получи в устата си атаката на любвеобилните мустаци. За щастие, возачът шибна конете и покара файтона, без да обръща внимание на маханията и виковете на чорбаджият, който му заповядваше да почака, за да се прости и с кандидата... Иванов и Хрисантов махат шапки към сватбата за последньо сбогом...

— От тоя миг това село го имаш в кърпа вързано... Толкова възторг не съм видял — казваше Иванов, като обръсваше с бялата батиста по лицето си мокрите следи от чорбаджиевото лобзание.

Хрисантов нищо не отговори. Той нямаше още време да обсъжда резултата от посещението; той само си отдишаше свободно като човек, избягал от едно изтезание. В главата му беше още бъркотия и смут; всичко това, което в кратко време видя, изпита, изчувствува, изстрада в това село, измъчваше мисълта му; то се въртеше и хвърчеше из главата му като един голям и хаотически облак, сплъстен от попукани селски ръце, които хващат неговите, от образа на лудия и от усмивките на псалта, и от миризмата на чесъна, и от кирливи икони, и от топка памук в едно ухо, и от паници, пълни с вино, и настръхнали мустаци, изкъпани в него, и безчет целувки, дадени и вземени днес. Цяла халюцинация!

Когато файтонът се поотдалечи и завиваше вече из една улица, Хрисантов се извърна: той видя при чорбаджийската вратня една тълпа селяни, че бяха наобиколили високата фигура на музикословесния, който широко махаше с ръце и им разправяше нещо — вероятно разхваляше и им препоръчваше Хрисантова.

Така приятно и сполучливо, и тържествено се свърши посещението на село Дермендере, което беше първият етап на тая знаменита избирателна обиколка.

Двамата приятели тръгнаха сега за близното село Марково, един час на раздалеч, дето трябваше да се срещнат със свирепия американец.

.....
.....
.....
.....

Хрисантов се завърна от избирателната обиколка твърде угнетен. Той никога не бе си представил грозотата на подобен подвиг, нито се бе почувствувал толкова унижен пред себе си, принуден, както беше, да изнасилва искрената си природа и душата си в упорната борба да влезе в хамама.

Той тури точка на по-нататъшната си обиколка и махна с ръка на всичко.

Пловдив, 1890 г.

БЕЛИМЕЛЕЦЪТ ИЗ ЖИВОТА НА ЕДИН РАЗБОЙНИК

Селото Бели Мел стои на една гола рътлина, един час нещо на север от Чипоровци, в бившето Берковско окръжие. Южната му част се пресича от реката Огоста, която извира недалечно из Стара планина, именно из хълбоците на Братков връх. Както казахме, рътлината, на която стои Бели Мел е гола, голи са и всичките пространства, които отиват от нея на север, а по е хубав изгледът към юг. Вълнистите поли и разклонения на Стара планина са покрити в по-голямата си част с гъсти зелени бранища или балталъци, както ги още наричат в Берковско; зелени долинки, прохладни усои, шумести гори, весели речки и поточета оживяват тоя планински край, богат с вина, малини и мрамор... Няма по-приятно нещо за туриста, за поета, за любителя на природата, особено на българската природа, отколкото да пътува на кон из чудните самотии на тоя лабиринт от хубости и благодат божия! Ту се намериш в някоя глуха гора, която ти оставя едвам един разкрач широка пътека и в която живеят хайдушки предания — защото тия диви краища са се славили със своите хайдуци в турско време, — ту се озовеш в една очарователна, живописна долина, прилична на аркадска идилия; ту газиш бистро поточе и пак се омъкваш в гъста гора, дето се принуждаваш да отпуснеш юздата на коня си и с две ръце да разтваряш надвисналите клоне, за да пробиеш свободен изход за главата си; или се пък спреш да послушаш славеите, които оглашават гората и развеселяват глухите самотии; ту ти се лъсне пак шумящата Огоста и ти възхитен вървиш надлъж по лъкатушните ѝ брегове, додето над зелените върхове на горите ти се мерне, като някоя алпийска вила, усамотено манастирче, което приветливо поглежда към тебе и те кани да се отбиеш в гостоприемната му пазва и да вкусиш половина час от безбурния покой на оградата му. Това е Чипровският манастир „Св. Ив. Рилски“. Влизаш. Среща те почтеният старец-игумен и след първите поздравления бърза да те введе в черквата, дето да се прекръстиш и пуснеш на пангаря приношението си; след това старецът с благоговейно усърдие ти посочва някои зографии на светии,

които имат извадени очи, и ти казва, че страшният Пашаджик е извършил това богохулство през Сръбско-турската война; извожда те после навън и те спира в една стаичка, нещо като параклисче. Там до стената са натрупани човешки глави (черепи), които страшно те гледат с големите дупки, дето някога са били очите. Това са мъченици, избити н'ам в каква си война на турци с австрийци през миналия или поминалия век; тия глави са все на богобоязливи християни, но има няколко между тях, които принадлежат на разбойници българи, страшни делии-кръвници, паднали от турски куршум, които братята от манастира благочестиво вписали в лика на мъчениците за вяра... Вие мислите, че историческите възпоминания на светата обител са се изчерпали с това? Не, старецът ви извежда извън манастиря, докарва ви на една малка, ниска полянка, в подножието на която пенливо тече Огоста; той ви казва, че на тая полянка Кекеров е бил заложил топа си, за да пази теснината, която дава достъп до манастиря на турската войска; топът обаче бил калпав или топчията невест, та при първия и единствен гърмеж гранатата не отишла по-далеко от реката, сиреч паднала на няколко разкрача от устата на топа...

И тогава старецът с насълзени очи ти разправя какво последвало след оттеглянето на Кекерова с четата му и ужасите, на които той е бил свидетел!... А ти слушаш стареца с ушите, а очите и душата ти се скитат възхитени по прекрасните картини около ти...

Разумява се, подобни разходки и посещения на тия диви кътове на планините в Западна България туристът би могъл да направи само подир Освобождението; защото преди тоя срок тия местности представляваха сериозна опасност за един свободен пътувач, който се отклонява от общите пътища, за да дири в уединените свежата поезия на неопитомената природа. Хайдушки дружини кръстосваха постоянно тия предели и нанасяха страх на търговеца и на гражданина, бил той даже българин, и въобще на всеки, който би се престрашил да мине оттук сам по работата си. Бързам да кажа, че тия разбойници не бяха турци — турците-разбойници стояха в градовете, под закрилата на стрехите си и на турската власт. А разбойниците, които търсеха покровителството на гъсталаците и балканските пущинаци, бяха българи. Може да се каже, че тоя кът на България е бил най-последното убежище на тия горски пилета.

Но да се повърнем в Бели Мел.

На 1862 г., в август, падна в ръцете на турските заптиета едно подобно горско пиле, един разбойник от четата на Минча войвода — Славчо белимелецът или както просто го викаха — „Белимелецът“. Както го показва и името, той беше от Бели Мел. Преди да напусне селото и къщата си и да улови планината, Славчо бил мирен и работлив лозар и никой не можал да предвиди, че ще свърши с хайдутлук кроткия белимелец. Но съдбата си играе с хората. Еднаж, при едно скарване с някой свой роднина за едно късче бранище, той се сборичкал с него и как — сам не знае, го ръгнал с ножчето си... Тогава той забягнал и се събрал с дружината на Минча войвода, която върлувала от няколко години тъдява. Много пакости, много обири и убийства лежали вече на душите на юнаците, без да може някой да ги закачи. Преди един месец те обрели пощата, която носела от Видин за София държавни пари от около сто хиляди гроша; трима, души от заптиетата, що придружавали пощата, паднали. Но подир тая голяма сполука за четата настанали тежки дни. Силни потери били пратени навсякъде. Вчера четата била загащена при Влашко село, трима души били убити, другите се разбягали, а двама паднали в плен — единият от тях бе Славчо. Другият, хванат тежко ранен, умрял под боя, чрез който успели да изтеглят из устата му показанието на мястото, дето била заровена хазната. Тя била закопана някъде при Бели Мел... Но разбойникът издъхнал, преди да узнаят по-точно мястото.

Селото настръхна от ужас, когато видя, че се подадоха десетина заптиета с насочени пушки в гърба на Славча, който вървеше отпреде им с вързани ръце отзад.

Това беше през последните дни на август месец. Горещ пот, размесен с кървави вади, течеше по дебелия врат и широкото почерняло лице на хванатия разбойник. Той беше един великан, каквито нерядко откърмя тоя край: жилестите му ръце, силно извити назад и десетина пъти увити с въжетото, сочеха да притежават съкрушителната сила на Самсоновата десница. Би казал човек, че отвързани внезапно, те с един размах би повалили на земята вардачите му... И наистина узна се още тогава, че Славчо два пъти скъсвал въжетото из пътя, доде го карали, обаче безуспешно. Кървавите рани, що носеше на врата си, бяха му дадени с тъпото на ятаганите подир всяко опитване за изтръгване лактите си от връзките и шията си от бесилото.

Сега, убеден, че са напразни всякакви усилия, той се бе покорил на съдбата си и послушно вървеше пред заптиетата, но без да прошепне една дума, нито да се помоли да го пощадят от свирепите удари, които без нужда и без причина вече продължаваха да му нанасят турците.

Най-зверовит от тях беше Ахмед ага, онбашият. Когато влязоха в селото, той извика:

— Ето гнездото на вълка, ще го разсипем до основание, за да се не увълчват вече други такива мръсни гадове.

Истина, тая закана на Ахмед ага нямаше да се осъществи буквално, но тя означаваше боеве, грабеж, изнасилвания, олелия в селото, както ставаше обикновено в такива случаи.

Улиците бяха запустели.

Когато минаваха край едно плетище, из вратника изкокна разбрадена жена и завика раздирателно:

— Славчо, Славчо!

Славчо се извърна към невястата (тя беше неговата), погледна я апатично и пак свали очи надолу.

Жена му продължаваше да вика и да вайка зад него:

— Славчо! Славчо!

Тогава той се извърна и й каза строго:

— Мълчи, Вълкано!

Вълкана го последва; тя приличаше на луда.

Едно заптие се наведе, събра камъне и захвърля въз нея, както въз куче, с попръжни.

Тогава тя се скри в двора си, като пицеше отчаяно.

До вечерта заптиетата под командата на Ахмед ага под предлог да дирят скрити разбойници из къщата и да изпитват домашните, направиха кански да пропищи селото... Ние избягваме да разкажем жестоките и възмутителни подвизи на заптиетата. Славчо беше белимелец, това съвпадение даде кураж и право на пленителите му да наситят до воля зверската си мъстителност, алчност и животински похоти в нещастното българско село...

Понеже беше късно вече и уморени от работа, Ахмед ага реши тук да пренощуват, нежели в друго село, по-малко сигурно. Утре рано щяха да тръгнат, за да гонят Берковица. Къщата на чорбаджи Недя биде избрана да бъде гостоприемство на турците и тъмница на

пленника. Тя беше едничката в селото висока, с двор, ограден с каменни зидове, и стаите ѝ се затваряха със здрави врати, които се заключваха с още по-здрави катанци. Прибавете при това, че чорбаджи Недю беше още твърде предан на турците и християнски кръвопиец, каквито се въдеха само по онова време.

Ахмед ага със заптиетата се настаниха в една от стаите, в най-широката, на която прозорците можеха да служат за мазгали. Славча запряха долу в зимника, като удвоиха връзките му и заключиха добре отвън вратата. Един остана да бди на стълбите.

Нощта беше ясна, но безлунна. Когато повечето захъркаха, Ахмед ага стана, забучи си двата пицова и ятагана, взе фенерче и излезе. Той мина през одърчето, дето се разгаряше един мангал, слезе из стълбите и скрита там заптието, полузадрямало вече, отвори вратата на зимника и влезе при пленника. И заптиетата, що бяха горе, и другото, що бе на стълбите, знаеха, че Ахмед ага отива да прави изпит на тоя час на разбойника, както имаше обикновение. Ахмед ага беше специалист по следствената част: жестокостта му се разлива с изобретателността на мъченията и изтезанията, с които измъкваше признания из устата на разбойници-българи. Тоя път той не вика никой помощник, очевидно той си имаше причините за това.

Славчо, опрян до стената, бе клюмнал главата си надолу, тя висеше като претрошена, защото не можеше да я подпира с ръцете си, които стояха вързани отзад на кръста му, нито можеше да клекне, защото друго въже го пристягаше през гърдите за стълпа.

Той трепна, откри очи и погледна учудено най-напред, после апатично. Вероятно той разбра защо иде свирепият турчин тука, но остана спокоен и пак впери към земята неподвижен поглед.

Само по челото му веднага изби пот. Ахмед ага, с ятаган в ръка, приближи Славча и му извика:

— Чуй, гявур!

Славчо вдигна глава и се изправи добре на вкочанясалите си премалели крака. Неговият гигантски ръст надминаваше с три педи главата на дребния Ахмед ага. Неговата удряше потона. Той наумяваше един яко вързан голям звяр, който и така внушава страх с грамадността си. Но Ахмед ага знаеше, че няма от какво да се бои. Очите му светяха зловещо на свещта и се впираха в Славча, който гледаше безучастно надолу.

— Сега да говориш истината! — каза Ахмед ага.

Славчо само го погледна и пак свали очи надолу.

— Ти мълчиш, краставо куче? — извика турчинът сърдито. — Мангалят се разгаря.

Тия зловещи думи „мангалят се разгаря“ бяха в състояние да направят да замръзне от ужас и най-желязната душа. Славчо, като разбойник, от всички по-добре знаеше за кои хора турят да се разгаря мангал. Потът се лееше по бузите му, но той мълчеше.

— Слущай! — заповяда му Ахмед ага.

Славчо впери очи в него.

— Кажй дека е видинската хазна?

— Не зная.

— Аз тозчас ще те направя да знаеш... — каза Ахмед ага, като го перна с тъпата страна на ятагана си по вързаната дясна ръка. Ударът беше тъй силен, щото се чу ясният сух отзив на костта на лакътя. Славчо примижа болезнено.

Ахмед ага повтори няколко пъти питанията и заплашванията си, но безуспешно. Разбойникът пазеше упорито мълчание върху мястото, дето бяха закопали парите. Това докара турчина до побесняване. Той желаше да узнае без свидетели де е заветното място, което навярно не е далеко оттука.

Но понеже Славчо не обаждаше, той беше принуден да прибегне към мъките, както обикновено, и тогава трябваше да вика и помощници, които щяха да присъствуват при неминуемата изповед на Славча. Той се запени от ярост.

— Казвай!

— Не знам.

Няколко минути Ахмед ага се умълча, като, че мислеше с кое мъчение да захване.

Изведнаж погледът на Славча се оживи и светна. Лицето му, замъртвяло и безучастно спокойно досега към всичко, което се касаеше до съдбата му, придоби енергично изражение; завчас някаква внезапна и съдбоносна решителност обзе душата на вързания и той смело и право устреми погледа си отвисоко към турчина. Турчинът забеляза с удоволствие това излизане из безответната апати; той разбра, че под влиянието на страха от мъките Славчо се е решил да говори.

И не се излъга.

Славчо каза:

— Знам де са закопани парите.

— Дека са?

И Ахмед ага впери в Славча пламтящи от любопитство и от ненаситна алчност очи.

— Парите ги закопахме тъдява, близко...

— Тук, при Бели Мел?

— При Бели Мел.

— Това каза и онова псе, дето пукна снощи. Ти разкажи по-тънко де са!

Славчо не отговори.

— Казвай де!

— Какво?

— Останалото: помни, че ако лъжеш, мяса ще капят — каза Ахмед ага.

Славчо не отговори.

— Защо млъкна?

— Как да ти разправа, като не знаеш мястото? Това не може да се разправи с думи.

— Как се вика мястото!

— Синият бряг.

— Къде е той? Не знам аз тоя син бряг...

— При реката, над един камък...

Ахмед ага се позамисли. Лицето му изразяваше силно вълнение. Очевидно надеждата да тури настрана половината от парите тревожеше и зашеметяваше сега ума му. Но как да стори? Той сам никога не би нащел Синия бряг и камъка там на основание само на тъмните насочвания на разбойника... А той нито допускаше мисълта да накара самаго него да го поведе към Синия бряг сега, посред нощ... А утре — това можеше да стане безопасно, но каква полза за него, за Ахмед ага? Заедно с тия размишления и нетърпението му да стане по-скоро пръв владетел на тайната растеше у турчина. Ето един-едничък случай да се обогати, да види покой на стари години, и проклетото обстоятелство!... Той се боеше, че ноцта, скъпоценните часове на ноцта ще преминат, без да успее да свърши нещо!

Види се, Славчо разбра съкрушенията на турчина, та му каза:

— Остави мене да ти покажа!

Турчинът го изгледа сепнато, па се изсмя презрително:

— Ах, ти, керата гявур, много си хитър бил!

Славчо се умълча.

— Та ти ме мислиш толкова глупав, щото да пусна вълка в гората? Старо пиле е Ахмед ага.

Истина, че старо пиле беше Ахмед ага, но Ахмед ага не можеше да намери средство да се докопа тая нощ до имането без личното съдействие на разбойника. Той стоеше смаян и яростта му изново заблещя в очите, които засвяткаха застрашително въз разбойника.

— Жена ми само може да ти покаже — каза изведнаж Славчо, като че ненадейно му хрумна това в главата.

— Жена ти? Тя знае?

— Не.

— А защо казваш, че може?

— Аз ще ѝ разправа и тя тогава ще иде с тебе да ти покаже.

— Ама тая нощ!

— Тая нощ. Повикайте я...

Ахмед ага помисли, па погледна подозрително.

— Защо твоята жена?... Не можеш ли разправи на мъж, на някой друг селянин, когото аз ти доведа?

— Не ща.

— Защо не щеш?

— Вие утре ще ме откарате за София, дето ще ме обесят. Аз искам да видя жена си за последен път.

— А ако не ща да викам нея?

— Няма нищо да обадя другиму.

— А мангалът знаеш ли, че е готов?

— Прави, каквото щеш.

Навън изпяха втори петли.

— Пак си бил хитър, гявурджик — каза притворено-благосклонно Ахмед ага, — добре, бива.

Той излезе, сбута заптието на стълбите, което хъркаше и му каза:

— Иди доведи тука Славчовата булка; кажи ѝ, че Славчо иска да я види.

— Ами ако не ще по това време? — попита заптието.

— Хвани я за косата и насила я доведи, кюлхане! — скара му се началникът.

Заптието си наметна ментана и излезе из дворската вратня. При тоя шум махленските кучета лавнаха; но всичко останало потъваше в дълбоко мълчание.

След четвърт час две сенки влязоха в Недювия двор и голямата нова вратня се хлопна и заключи зад тях. Това беше заптието и Славчовица. То я поведе тихо по стълбите към зимника и се обади на вратата му. Тя се отвори тогава и заптието пусна Славчовица вътре, асам остана навън на поста си.

Славчо впи жадни, радостни погледи към жена си.

— Добре дошла, Вълкано — каза той тихо.

— Славчо, Славчо, и това ли дочеках, да те видя така? Божичке, какво имало да ми дойде на главата! — задума тя с разплакан глас, като си търкаше ръцете от скръб и отчаяние.

— Не грижи се, Вълкано, няма нищо.

— Ами защо си ме викал? — попита тя насълзена.

— Да те видя, невясто, кой знае ще ли се видим вече...

— Мъжо, мъжо! — завайка Вълкана.

— Владко какво прави?

— Здрав е Владко...

— Ами ти как се поминуваш?

— Пуси Славчо! Какво се вдаде да те хванат тъй... Кой сега да ти мисли мъките от тия поразеници — бърбеше Вълкана, без да обръща внимание на турчина.

Турчинът разбираше български и улавяше всяка дума от тоя интимен разговор на двамата съпрузи.

Той се скара и се приближи до тях:

— Е, какво се забъбрахте? Славчо, думай сега, какво ще думаш на булката си, зере време няма кой да губи с вашите, вай, вай...

— Вълкано, ела насам — пробъбра Славчо с очи засветлели.

Вълкана пристъпи близо до него, като го гледаше жално в очите.

Той впери своите в нейните и хвана да й шушне нещо.

Турчинът се пак разсърди.

— Гявур, скришно няма да приказвате... Де, приказвайте и аз да чуя!

И Ахмед ага се приближи и се изправи до двамата.

— Невясто — подзе Славчо тихо, но с разтреперан малко глас, — ти знаеш Синият бряг къде е...

— Знам, Славчо.

— Харно — забележи самодоволно Ахмед ага.

— При Синия бряг от горня страна има големи камъни... Ти ги знаеш, дето играехме, когато бяхме малки?

— Знам ги, Славчо, камънете... — каза Вълкана доста позачудена от тия въпроси, които нямаха нищо общо със страшното положение.

— Ти ги знаеш хубаво тия камъняци, нали?

— Знам ги, Славчо.

— Добре, добре — продума пак Ахмед ага.

Изведнаж турчинът отхвъркна два разкрача назад се гътна, та падна възнак. Главата му се блъсна с тила в земята. Подир тоя внезапен шум, който произведе падането на това тяло, настана тишина. Турчинът се не по-ръдна. Кръв заля главата му и накваси пръстта. Една тънка струйка кръв шурна и из устата му.

Вълкана остана като вкаменяла.

Славчо цял трепереше и очите му с безумен поглед стреляха жертвата. Защото разбойникът беше възчакал и извардил Ахмед ага да се приближи до него и беше го ритнал с гигантския си крак в корема. Той беше събрал в тоя удар всичката мощ и пъргавина на своите железни мускули, всичката буйност на един раздразнен звяр, кипежа на всичкото си озлобение, мъстителност и отчаяние. Той беше пресметнал силата на блъсъка си така, щото подир него турчинът да не може да кръкне. От решителния резултат на тоя удар зависеше животът му, спасението му. И турчинът не кръкна.

— Вълкано, вземи му ножа и разрежи въжата — поръча Славчо на жена си.

Тогава невястата се свести и влезе в ролята си. Тя разрежи въжето, което пристягаше мъжа ѝ за стълпа.

— Чакай сега и друго — каза тя, като захвана да срязва и връзката, що скопчваше Славчовите ръце отзад.

— Не трябва — рече той и в същия миг, под силата на нечовешкия му напор, въжето пропука и се разкъса.

Един път от всякакви окови освободен, Славчо се хвърли въз трупа, измъкна двата му пицова и ги овря в пояса си, грабна ножа из

резтрепераните ръце на Вълкана, та го заби в гърдите на турчина и отвори вратата.

— Чакай аз да мина пръв.

И той изскокна на стълбите, за да отвори път. За щастие, заптието дремеше, завито с ямурлука си. Като чу бързи стъпки около себе си, то се повдигна и извика:

— Ти ли си, Ахмед ага?

Тогава Славчо се извърна от най-горното стъпало, на което се намираше, и цапна с ятагана заптието по главата и го приспа там.

Вратнята беше заключена. Тъмнината беше доста гъста. Славчо се спря в нерешителност. Но след мигновено озъртане той поведе жена си към обора, покачи се на наклонената му стряха, подаде ръка на жена си, па се издигна и тя при него и се хвърлиха на улицата.

В същия миг удареното заптие на стълбите, било че издаде вик, било че се сгромоляса надолу из тях, про-изведе някакъв шум, та се разбудиха дворските псета. Когато умните животни подушиха кръв, те залаяха и завиха страшно и след малко цялото село гърмеше от зловещи кучешки лаеве, а чорбаджи Недювият двор — и от виковете и глъчката на заптиетата.

Нощта вече преваляше, когато двамата бежанци се найдоха къде Влашко село, в самите поли на Стара планина. Славчо не остави жена си в Бели Мел, защото добре знаеше, че вместо него тя щеше да пострада от мъстителността на турците. Тя по никой начин не би могла да ги увери, че е невинна в убиването на Ахмед ага — и умът на едно дете щеше да разбере, че не друг, а тя е убила, за да освободи мъжа си от връзките. Те даже и не бяха разсъждавали за това. Те и двамата бяха хукнали да бягат заедно, тласкани от същото чувство, и нито бяха помислили за последствията, които влачеше Вълканиното бягане. Само когато призори поседнаха на една висока, заградена от изток с букове полянка на хълбока на планината, те се сетиха за онова, което бяха забравили да мислят: Вълкана спомни за детето си и за къщата. Тя всичко сега напущаше на произвола на съдбата! Тя нямаше свои в Бели Мел, за да може да се надява, че ще приберат Владка и ще запазят къщата ѝ. Подир избягнатата опасност тя силно се смути от тая нова и съкрушителна грижа.

— Ами Владко, ами къщата? — извика тя болезнено и неволно.

— Дявол да ти вземе къщата! — избъбра Славчо, като си завързваше добре наволя.

— Славчо, ти не си гледал стока, та не ти е мило — беляза му Вълкана... — Хайдутин дом гледа ли?

— Мен ми е мило само за Владка... Дявол ти взел къщата.

И Славчо се навъси, па надзърна внимателно през буките, като че искаше да види нещо.

Вълкана се обади:

— Та аз за Владка ти казах, човече... Кой сега ще погледне клетото?... Ония ще го утрепат... Ами какво да се прави сега, Славчо?

— Какво ще правим?... Ще вървим!

— Ще вървим, ще вървим, боже... Ами Владко? — изпъшка Вълкана, но се пресече, като видя строгия поглед на Славча.

Види се, Славчо имаше причина да е строг, или пък някакво лошо предчувствие го правеше да се безпокои.

Утринта приближаваше. Зазоряваше се на изток. Утринният вятър излезе и залюшка тихо клонете на буките. Далечни шумове на пробуждащата се природа се разнесоха чак дотука, животът даваше да се чувствуват първите му трептения... Петлите от Влашко село се чуха — тяхното дрезгаво кукуригане първо размъти рязко съня на заспалия въздух. Няколко клончета над главите на бежанците зашумолиха; птичка някаква прехвъркна между тях и пак се закрепил в листата, за да възчака първите блясъци на зората. Славчо и Вълкана се умълчаха няколко време. Тежки мисли се въртяха из умовете им... Пълна неизвестност ги заобикаляше. Денят ги заварваше в тая планина голи, гладни, беззащитни, гонени... Вълкана страшно пъшкеше. Владко пълнеше душата й, сълзи — очите й. Мъчителна, невъзможна й беше тая раздяла с мило чедо, но тя не смееше да се оплаква пак на Славча и неговото чело беше помрачено, навярно и него същите мисли, а може би и по-тежки обладаваха. Дали той няма още страх от турци, та тъй е на щрек? Тя го попита:

— Славчо, ами какво се ослушваш и назърташ?

Наистина Славчо все се ослушваше, безпокойното изражение на лицето му се не махваше; напротив, то нарастваше заедно с приближаването на деня. Неговото хайдучко ухо, по дълговременна привичка, беше до голяма тънкость изострено и най-малкият шум в околността достигаше до него; най-дребното шумолене или друг

непонятен и неопределен звук чувствителното му тъпанче тозчас разпознаваше и разбираше отде и от що иде... Навярно Славчо бе схванал подобен някой звук и обезпокоителен.

Той махна с ръка на жена си да мълчи, но стана на крака и пак се завслушва.

— Дърветата шушнат от вятъра — забеляза жена му, за да успокои него и себе си, защото тя действително само тоя шум чуваше или й се струваше, че чува.

— Не, стъпки са — пошушна Славчо.

— Стъпки? Какви стъпки?

И Вълкана също стана и взе да се ослушва... Едно ново лъхване на вятъра, който дойде отсреща, донесе по-чувствителни разните шумове от въздуха и долините.

— Истина, сякаш вървят.

— И повече души... — допълни Славчо.

— Кой ли е сега, Славчо? — попита тревожно Вълкана.

— За нас идат... заптиета са — отговори Славчо полека.

Летните утрини, както е известно, бърже, почти бежешком дохождат. В няколко минути вътре бежанците видяха изведнаж, че е съвсем развиделяло и околните дървета пропускаха вече през черните си клонове ярки проблески от светлината на деня... Всички предмети наоколо ясно се видеха... Тая внезапна виделина направи положението на бежанците твърде опасно, почти безизходно.

Шумът от стъпките приближаваше все по-забележителен и застрашителен.

Но гласове се не чуваха. Види се, ония, които вървяха така, вървяха дебнешката и не гълчаха, за да могат повече да слушат.

По онова време достъпът на турските заптиета в тоя заглъхнал планински край на България не беше винаги освободен от опасности за тях; духът на свободата и независимостта още тлееше заедно с дивотата на нравите у тукашните селяни. Появлението на турската власт дигаше тревога в селата и туряше нея сама в безпокойствие и даже в премеждие. Имаше такива горски гнезда, които даже никога не виждаха заптие в непристъпната си пазва и подчинеността им на негово величие султана беше само фиктивна: те не плащаха даждие, защото никой не смееше да иде да го поиска. Тия диви и усойни кътове бяха нещо като страната на албанските мирдити. Заптиетата — защото

Славчо право угади: идеха заптиетата по дирята му, — заптиетата прочее правеха рядък риск, като се впускаха в тоя хайдушки край да гонят един разбойник; почвата не беше тяхна и те не знаеха нито местността, нито можеха на верни сведения да разчитат, нито на какво-годе съдействие от страна на селяните. Но двойното убийство, сторено тая нощ над другарите им, убийство, извършено така дръзко и неочаквано, беше ги разярило до полуда и като оставиха настрана всеки страх и други съображения, спуснаха се да гонят убиеца или убийците. Може би това престававане да имаше и друг още мотив: страха от отговорност пред началството за бездействие подир такова умъртвяване на двама мюсюлмани.

Но истинното в тая минута беше това, че Славчо и жена му бяха в толяма опасност; гибелта беше почти неминуема; букакът, както казахме, свършваше се дотук, а оттук нагоре до гърба на балкана се захващаше пространна и открита долина, която само с криле би се прелетяла, преди да се подадат турците из букака. Славчо не можеше прочее нито да мисли за бягане напред; да опита да се мушне в стръмния букак с жена си и да се изгуби между дънерите на буковете беше също безразсъдно: така той сам влизаше в една примка, от която нямаше надежда да се измъкне читав.

Славчо имаше само няколко минути още, за да вземе какво-годе решение. Призракът на ново пленение, на побоите, на оковите, на мъките и на страшното бесило се изпречи кървав и отвратително страшен като главта на медуза пред очите му. При тая страшна мисъл необикновена ярост — то вече не беше решителност — наостри космите на главата му и очите му добиха изражението на един пощръклял бик, който троши стени с челото си. Сякаш че исполинският ръст на разбойника още повече нарасте и жилестите му ръце конвулсивно паднаха на дръжката на ятагана, който стърчеше на пояса му... Види се, че той реши с гол нож да пресрещне гонителите, за да направи салхана с тях. Това отчаяно решение мигновено обаче се замени с друго, защото той не изтегли ножа си, а се затече до един бук, с неимоверна чевръстина се покатери по дебелилото му гладко стъбло и след една минута се озова в листната му зелена шубъра.

Когато Славчо се затичаше към бука и Вълкана припна към същата посока. Тя се спря при дънера.

В това същото време заптиетата Юпродължаваха Бо пипом и мълчаливо. Х да идат Скъм Скрая на гората а от дето Юсе захващаше п шата С. Когато Славчо се озова Сна един от долните клони на Хбука атегбяха Щтъкмо Уподлнего ЦБяха шест души и един селянин. Славчо позна мухтаря Славчо се настани зад един клон, който го защищаваше, и изпразни двата пищова въз заптиетата.

Един заглушителен гръм, последван от проточени екове, изпълни планинските самотии.

Когато димът се поразя, Славчо назърна долу. Едно заптие беше паднало и се гърчеше в предсмъртна агония. Мястото около падналия беше опустяло. Славчо видя през шумата на бука другарите му, които бяха назад, като се провираха между дънерите и диреха подслон срещу куршумите на невидими врагове.

Минаха се няколко месеца от това време.

Тройното убийство на Белимелеца, след като направи голям шум и даде повод на турската власт да извърже и закара в София почти половината от мъжете на Бели Мел, посочвани от чорбаджи Недя като съучастници и едва ли не като прями виновници на злото, най-после хвана да се позабравя и впечатлението от него да застива. Селото попатаса. За Славча най-напред нищо не се чу. Предполагаха, че той е минал в Сърбия с жена си. Но после хванаха да се носят мътни слухове, че той пак обикаля тъдява горите с някаква нова чета, в която участва и Вълкана. Наистина този слух донейде си беше за вярване, ако се съди по това, че ненадейно из Бели Мел се изгубиха двоица селяни, когато турците бяха поискали и тях да откарат в София, и до ден днешен не бяха се завърнали, нито пък обадили де. Эса Х Владка го прибраха едни далечни сродници на Вълкана. Тно Хкъщата й нем кой да Хзаварди. Тя полека лека Сбиде, изпообрана лостанала. Без господаря затвори се. С запустя. Тая дпролетаслухът за Славча. С още по. Голяма бупоритост. Се разнесе. ДВидели го. Сдаже [???] някои, че слизал по урвите в село Помеждин, в което му било тайното гнездо; три пушки бяха изпразнени преди една неделя срещу един къраасъ, като минавал край Лясковското бранище, и всички вярваха, че тия пушки са хвърлени от Славчовата дружина. Името на Славча пак хвана да прониква в селото, в къщата и в разговорите и образът му да оживява в душите на белимелци. При тайната радост, която

чувствуваха, че техният юнак е жив и здрав и че отмъщава на народните врагове, усетиха неволен страх, като се премисляха, че един нов бабаитлък на Славча можеше да хвърли в нови страдания Бели Мел.

— Той си е вземал дърмите в планината — каза чорбаджи Недю, — ама скоро и неговата кожа ще бъде одрана! Няма ли кой да му каже на тоя бербантин да се поразява оттука, та да ни остави на мира?

След няколко дена една вечер Найден овчарят слезе от планината и донесе на Недя чорбаджи един куршум с кръст изрязан по него и му каза:

— Чичо Недьо, много ти здраве от Славча и за да повярваш, че от него ида, даде ми тоя аманет да ти го донеса.

Недю го погледна слисан, без да поеме куршума.

— Е, какво иска? Що ми праща тоя куршум? — попита чорбаджият.

— Ето защо: каза ми да пратиш още зарана за дружината му двайсет чифта опинци, половин ока барут и една ока тютюн. А на Илинден да приготвиш софра, че ще ти дойде на гости, за да го гостиш...

Недю чорбаджи изгледа настръхнал Найдена.

— Та ти за такива работи ли идеш от оня хайдутин?

— Чорбаджи, вина нямам аз. Ти знаеш, кърски кора сме; ако не послушаме — всичко наше е в ръцете им. Каквото ми каза, това ти обаждам. А там ти знаеш.

— А тоя куршум защо го праща?

Найден се смълча.

— Какво иска с тоя куршум да каже?

— Чорбаджи, не зная...

— Ще ме утрепе ли?

— Не зная, чорбаджи...

— И кръст още турил тука! — каза Недю, като се вторачи в куршума, който бе взел.

— Така, кръст има — потвърди Найден.

— Защо е?

— Той целува тоя кръст божи; санким закле се в него, че ако не извършиш, дето ти поръчва...

В очите на Недя сега светна някакъв огън.

— Харно, занеси му отговора ми. Недю захвърли куршума в Огоста, тури небрежно ръце в джебовете си, па каза на Найдена:

— Найдене, много здраве да носиш на хайдут Славча.

— Сполай, чорбаджи.

— Носи му много здраве — продължи Недю — и му кажи, че цървули и барут дома нямам, та ще ида на Берковица да му ги купя, и тютюн — бохча тютюн.

И Недювото лице побледня.

— Ами аз да чакам ли?

— Ти си иди, а барута и цървулите, кажи му, че няма да му ги пращам, ами ще му ги предам тука на Илинден, кога ми дойде да го гостя... Аз ще му приготвя хубава трапеза, дето не е ял през целия си живот. Лицето на чорбаджи Недя от бледно стана зелено. Но овчарят слушаше само кротките думи на Недя, без да схваща по това грозно изменение на лицето му истинската им смисъл.

— Сполай ти, чорбаджи, хай прощавай — каза Найден, па нарами си торбата на тоягата и тръгна да си върви.

Бедният овчар, види се, положително не разбра заплашването, което се криеше в Недювите думи.

Това разсърди чорбаджи Недя.

Тоя желаше, щото Найден да го разбере и да предаде Славчу истинския му отговор.

Той го повика.

— Бре, говедо, ти ме не разбираш! — каза му раздражено Недю.

Найден не проумяваше.

— Кажи на оня кръвник-катилин, нека заповяда на Илинден у дома, аз ще нагостя не само него и другарите му, ами и всичките гарвани и орли, дето хвъркат тъдява — с месата му... А главата му ще забучи хей там на плета си да плаши фтичките.

Найден овчарят го изгледа уплашено:

— Не правиш добре, чорбаджи... Славчо лошо може да ти направи.

— Да не си и ти негов ятак, магаре! — извика Недю.

— Пази боже!

— Хай пилей се!

Недю постепенно дохождаше в по-голям гняв.

— Прощавай, чорбаджи.

И Найден се запъти и се изгуби из тъмнината на улицата.

Найден мина из две улици, възви из третя и почука на един вратник.

Тъмнината беше гъста навсякъде, а улицата пуста.

Две овчарски кучета изляяха на двора и се хвърлиха върху вратнята, в която забиха ноктите си.

Но тозчас утигнаха. Инстинктът им позна, че на вратнята чука не чужд човек.

И действително Найден беше пред своята вратня и псетата бяха негови.

Едно момиченце отвори.

Найден се запъти към една стая, през книжния прозорец на която светеше светило, и влезна.

Вътре не беше пусто.

Имаше четворица мъже, селяни, всеки седеше с облежната на рамо пушка.

Един от тия хора се познаваше, че има исполински ръст и атлетическо телосложение. Широките му плоски рамена даваха мярката на мощно развити гърди. Почернялото му и изпечено лице свидетелствуваше, че той е имал много работа с пековете, с ветровете, със зимните студове и с природните стихии. Очите му светеха ярко, но спокойно под извитите тънки вежди, които съвсем не хармонираха с грубата и силно дебелашка осанка на лицето му и снагата му.

Другите трима нямаха силната снага на този, но като него бяха с лица, калени от свободния въздух, с погледи блестящи, само по-живи. Единът от тях само рязко се отличаваше от всичките други по отсъствието на мустаци. Той беше свършено къосе.

Чудно, това къосе беше оставило настрана пушката и вместо нея прегръщаше едно дете. Той така повече приличаше на майка, отколкото на разбойник.

Защото, както и читателят се досеща вече, ние имаме пред себе си част от Славчовата дружина, в която влизаше и Вълкана. Исполинът беше сам Славчо, останалите двама бяха белимелци.

С Найдена, който беше потаен другар на юнаците, дружината се увеличи на пет души.

Всичките опряха в него очи.

— Е, какво, Найдене? — попита Славчо.

— Не ще.

— Не ще ли?

— Дявол проклет! — каза Найден, като захвърли торбата си в ъгъла.

— Ти разкажи по-тънко — каза войводата.

Наиден разказа всичкия разговор, който има с Недя.

— Та той се заканва да ми набучи главата на плетицето си? — попита Славчо със светнал от гняв поглед. Найден потвърди.

— Дека е той сега?

— Остана дома си.

— Вълкано, остави Владка, ставайте всички! — заповяда Славчо.

Види се, че всички бяха съгласни с решението, което угаждаха, че взема внезапно Славчо, и бяха още по-отрано готови да последват войводата, дето ги поведе.

Вълкана остави детето си настрана.

Владко забъбля безпокоен и с разплакан вид:

— Мамо, мамо!

— Стой тука, чедо, мама сега ще се върне, ще идем на гости у един чорбаджия — каза му Вълкана, като премятеше въз шаяченото си кебенце пушката.

Но понеже Владко продължаваше да хленчи умолително за майка си, тя се наведе пак, та го целуна няколко пъти по главата, па излезе навън на двора, дето я чакаха вече другарите.

Тук се посъвещаваха малко.

— Ние ще се прехвърлим откъм Стаменови, Найдене? — обърна се Славчо към овчаря, също взел пушката си.

— Откъм Стаменови през зида по крушата ще се спуснем у Недювия двор.

— Ти ще минеш най-напред.

— Аз ще мина най-напред; кучетата ме познават, да ги прикоткам...

— Жена му и децата му няма да закачаме.

— Само Недя.

— Какво ще го правим?

— Да го претупаме ли?

— Не, не е добре.

— Какво ще го направим?

— Вие оставете на мене Недя чорбаджи — каза авторитетно Славчо.

Подир малко шушнене още в тъмнината дружината излезе.

Най-напред вървеше Славчо и успоредно с него Вълкана. Останалите троица идеха отзад.

Звездите блещукаха тихо на спящото небе. Приро-ата почиваше цяла вече. Тъмните клонове на орехите другите дървета с вида на мълчаливи таинствени чудо-юца вдигаха тъмни Те си фигури наоколо.

На улицата беше се възцарила още по-пълна пустота.

Само стъпките на петима души се чуваха.

След десетина минути дружината се спря пред оградата на Недя. Найден тури крак на рамото на едного от другарите си и ловко се прехвърли у Недюви.

Сутринта селото беше твърде развълнувано.

Мълвата се бе пръснала, че разбойници отвели Недя чорбаджи в гората, отвели го из къщата му тъй, както спал!

Никой не се съмняваше, че това е работа на Славча.

Селяните искрено в сърцето си зарадваха се, че Славчо ги отърва от селския изедник.

Но какво ще стане сега? Няма ли пак да налетят заптиета, да изпитват, да връзват и да съсипват света?

И на всеки час смущението и страхът в Бели Мел се уголемяваха.

Те още повече пораснаха, когато напълно се убедиха селяните, че не друг, а сам Славчо, същият Славчо е бил тая нощ тук с дружината си.

Намериха накрай селото до брега на Огоста един от големите камъни там отхлупен, под него дълбока дупка изровена, а по изкопаната пръст разсипани бели меджидиета и няколко лири.

Значи, тук е била закопана видинската хазна и тя тая нощ едвам е била изровена от Славча!

В Недювата къща беше раздирателен плач от домашните му.

Но само там беше плач.

Всякъде другаде из селото усещаха жива радост за изчезването на Недя.

— Нали падна той в ръцете на Славча, няма да излезе жив от тях — казваха си селяните.

— Най-последе тъй и трябваше, падаше му се.

— Господ да дава сила на такива юнаци като Славча, което попипнат, попипнато бива, майстор синчага.

Други казваха:

— Наистина Недю е по звяр и от турчин и по-добре него да премахне Славчо — отколкото десет турци!

Такива и подобни на тях жестоки излияния на злорадство предизвикваше голямото нещастие на Недя чорбаджи.

Доста време се измина и никой не знаеше какво е станал Недю.

Обади се от селския мухтар на правителството в Берковица за изчезването на Недю; дохождаха пак заптиета, изпитваха, търсиха и в село, и в околностите, но никаква следа от загубения Недя не намериха.

Най-последе властта махна с ръка и заряза преследването.

— За един крастав гявурин не си струва трудът — казаха те.

На Петковден ставаше хоро в Бели Мел. Хорото — пъстра верига от моми и невести, от ергени и юнаци, еднакво накичени и пременени — люшкеше се на голямото равнище пред Недювата къща.

Две гайди ручаха и веселостта на младото белимелско поколение нямаше граница.

Освен играещите големи купове селяни се трупаха отвън и отвътре хорото, за да гледат на зачервенелите от игра и щастие напети девойки.

А слънцето весело грееше от синьото небе и сипеше в природата като по пролет благодатни и животворящи лъчи и правеше всичко, що можеше да ги чувствува, вижда и поима, да трепти от жизнерадостни вълнения. Високите върхове на Стара планина величаво открояваха своя рязък профил в хоризонта, ту тънещи в синия лазур, ту завенчани от сребристопамучни облаци. Пожълтелите вече поляни на хълбоците и гърба на планините почиваха страстно, голи, свободни под сладостното сияние на това чудно есенно слънце. По-насам вдигаха се по-ниско силуетите на гористите бърда и висове, които се трупаха в подножието на Балкана с тъмнозеления шар на габрака си, ярко позлатяван от слънчевите лучи. Те бяха покрити с една тайнствена ефирно прозрачна мъгла, която им даваше вълшебността на една туманна картина. На север от селото голите ридове и пусти

възвишения мълчаливо, може се каза, тъжовно гледаха насам, неосенени ни от една шумяща горица; сякаш че те имаха вида на обезнаследени някакви същества, които гледаха със завист на разкошните дрехи, с които са покрити другите. Никакво трептене от живот по тях. Никакво мършащо стадо овце незабележно пъпли по тях: това стадо прилича повече на камънаци.

А голямото хоро пред чорбаджи Недювата къща все по-живо и по-пияновесело се люшка. Гайдата замлъкнала вече и хорото скача по ритъма на песента. Песента я пеят всичките моми из един път и с увлечение, защото тя е нова и всеки разбира нейното значение. И за всекиго има интерес тя. Да, песента е нова. Ето я:

*Рано ранила Вълкана, леле,
на личен ден, на Гергьовден:
размела ѝ равни дворове,
към планината гледаше,
а че високо думаше:
„Де се ѝ чуло, видяло
мома войвода да бъде
над седемдесе юнака,
над седемдесе и седем.“
Повела ѝ Вълка юнаци
да шета гора зелена,
под тая бука зелена,
при тая вода студена.
Вълкана дума на Славча:
— Бре, Славко, верен байрактар,
нещичко ще те попитам,
правичко да ми обадиш:
що ми се сърдят юнаци,
сърдят ми се, та ми не думат? —
Славчо Вълкани думаше:
— Вълкано, мари, невясто,
като ма питаш, да кажа,
да кажа, да те не лъжа —
на тебе лъжа не бива:*

снощи ги, Вълке, прислушах,
един си други думаха:
„Ний не щем жена войвода,
жената нож ми не вади,
жена ми глава не сече,
ний не щем жена войвода.“ —
Вълкана дума на Славка:
— Славко ле, верен байрактар,
там има дупка дълбока,
във дупка седи чер Недю,
чер 'Недю, хорски изедник,
язедник, още изгорник.
Седем години станаха,
сега е осма година,
как Недю в дупка живее,
овързан в тежки синджири.
Иди ми, Славко, изкарай
чер Недю, хорски изедник,
изедник, още изгорник,
да видят тука юнаци
не знай ли твоя Вълкана
глави черяшки да сече,
войвода ваша да бъде...

Допели-недопели последния стих на песента, ненадейно хорото трепна и се смути. Произлезе някаква тревога. Всички впериха очи на едно място в средата на веригата, дето се бяха вмъкнали и хаванали седем-осем души нови играчи. Тия нови играчи бяха пак селяни. Между тях личеше един великан и до него едно кьосе.

— Славчо! — понесе се мълва из тълпата.

— Вълкана! — зашъгнаха навсякъде.

— И Славчовата дружина тука! — извикаха.

Най-напред хорото се спря, но не се скъса. Ни един мъж, ни една мома не посмя първа да се откъсне.

Но това втрещяване трая само един миг. Тозчас хорото се пак люшна и песента се продължи и отиде към кървавата си развязка.

При моминските гласове присъединяваше се и силният глас на Вълкана. Той се отличаваше от всичките други, той гърмеше над всичките.

И хорото още по-пияно и неудържимо весело се люшкеше.

Сега погледите на всичките селяни бяха впити, като че омагьосани, в легендарната дружина. Не можеха да се начудят и надивят на мъжкия строг и див вид, който беше придобила физиономията на Вълкана, съвсем преиначена в мъжкото си облекло, с дълъг ятаган на пояс, с чирен от слонова кост и с чифте кобур пищови.

— Каква е гиздосия станала в тоя каяфет — казваха селяните.

А момите? А невестите? Нямаше на тая минута ни една от тях, която тайно да не завиждаше на Вълкана и да не желаше в сърцето си да бъде на нейно място.

Хорото най-после се свърши, защото играчите всички капнаха от умора.

Стекоха се при Славча и Вълкана. Около дружината се образува непробиваема стена от селяни, които се надваряха да стискат за ръцете юнаците си и да ги здрависват. Надонесоха половяци с вино, зачерпиха се хайдути със селяни, побратимиха се, радост голяма.

В тия минути всички забравиха опасността, а се предадоха на природната братска радост, която изливаха без никакво стеснение и боене.

Селяните се забравиха. Един вид опиянение, произходяще не само от виното — та жените и не пиха вино, — колкото от някаква непонятна, детска, беззаветна радост за тая толкова неочаквана и в същото време опасна среща. За предателство, за обаждане на турците никой и не помисляше, че може подобно нещо да стане... Сякаш че с отсъствието на Недя чорбаджи тям се чинеше, че из селото се изгубваше всяка зла мисъл, изчезваше всяко нечисто намерение. Един път Недю унищожен — унищожено беше и злото... После те и така, без да бъдат в нищо виновни, без да бъдат даже в очи видели Славча, бяха връзвани, карани и мъчени от турците... Но и тогава да не беше Недю, кой щеше да се намери да иде да обади на правителството или да клевети тогава и оногава? Прочее селяните имаха пълно основание да не се стряскат от призрака на предателството и се предаваха на възхищението си без стеснение.

Само Недювата челяд беше в отчаяние.

Най-после Славчо каза:

— Братенца, сестрици, хубава песен сте изкарали, на юнаците песен се пада, но аз да ви кажа едно нещо: песента не казва досущ право!

— Ако лъже, оправи ни, Славчо! — извикаха момите.

— Така, така, хазър сте ни дошли на гости, кажете ни, както си е истината — рекоха мъжете.

— Аз да кажа — обади се Вълкана, — ази не съм войводата, а Славчо!

Момите се спогледаха в недоумение: ако Вълкана не е била войвода, то тогава и песента се разваля! Това ги силно смути.

— Няма да си разваляме песента — извикаха най-после момите решително, па потвърдиха това с весел гръмогласен смях.

— Песента си е хубава, както си е — забелязаха други.

— И аз казвам да не я кътнете — подзе Славчо, — само изправете я къде края.

— Какво? Какво?

— Дето казвате за Недя, че е заклан...

— Обесен ли бил? — прекъснаха го неколцина.

— Нито е обесен...

— Тогава е хвърлен в „Дупката“?

— Не е нито в „Дупката“.

— Стига, че е пукнал, това ни нам трябва да знаем — озоваха се селяните.

— Недю е жив — каза Славчо.

Тя думи произведеха неприятно впечатление у всички.

— Жив?

— Жив ли бе?

— Нима се е изтървал?

— Ама дека е сега?

Подобни питания се засипаха като дъжд.

Славчо си шушнеше нещо с другарите.

После се обърна:

— Не се бойте, Недю е в ръцете ни!

— Държите ли го? Слава богу!

— Ние държим Недя здраво. Сега вас ще питаме какво да го сторим. Вие най сте теглили от Недя, а не ние... Казвайте, братенца,

как да го накажем?

Селяните се посшушукаха.

В тоя миг навалицата около хайдутите се разтика пред някакъв силен натиск. Мнозина обърнаха главите си да видят що е.

— Не я пускайте бре! — викаше един.

— Назад, назад!

— Защо се свира тая като червива?

Сръднята в тълпата се увеличаваше срещу оная, която искаше да се провре насам.

Славчо, чиято глава стърчеше над всичките остали глави, видя що беше работата.

— Булка Недювица ли иде? — попита той.

— Недювица!

— Блъскайте я назад! — извикаха пак селяните.

— Тя тук за добро не иде, не видите ли каква е изпулила очи? — викаха.

— Какво дириш тука мари?

— Назад! — крещеше друг.

— Славчо, Славчо! Пусни ме! — викаше Недювица отчаяно, като напираше на ония, които я отблъскваха.

Славчо махна с ръка, също направи и Вълкана.

— Нека дойде булка Недювица — казаха те.

При тая заповед навалицата се разтвори и даде път на невестата.

Тя беше наистина Недювата жена.

— Ела, булка, какво имаш да кажеш? — каза Славчо строго.

— Знаем какво я блазни нея, но няма да я огрее — мълвяха сърдито неколцина.

— Нека плаче, както толкова свят проплака от мъжа й. Господ й върна сто пъти.

Но скоро се възцари мълчание.

Недювица, млада още селянка, но страшно избледняла, с паднала забрадка на главата и с измокрено лице от сълзи, приближи се плачешката.

Тя падна на земята и прегърна коленете на Славча.

— Пусни го, пусни го, Славчо! Жив да си ми, послушай, молим ти се, Славчо...

И тя плачеше.

Сега всички се умълчаха съвсем. Погледите бяха вперени в Недювица, паднала на земята, в краката на войводата. Кой вярваше преди три месеца, че горделивата чорбаджи Недювица ще лиже пръстта пред Славча хайдутина? Чудно, жестокостта на навалищата като че поомекна. Зрелището на унижението и на това дълбоко отчаяние събуди в душите вместо одевешната омраза ново някое, по-благо чувство... Скръбта на Недювица, която най-последно в нищо не беше грешна и виновна пред тях, ги трогна.

— Горката невяста! — обадиха се неколцина.

После, като по един мълчалив наговор, раздадоха се гласове към войводата:

— Войводо, войводо, молим ти се, остави жив Недя.

— Пусни го, пусни го! — обадиха се други.

— Нека си дойде, да знае, че на наше здраве живее.

— Прощаваме му!

Гласове за милост и за прошка излязоха от всички гърла. За честта на човечината ни един глас не се издигна за смърт.

— Добре! — каза Славчо.

Па като се обърна към Недювица, каза й:

— Булка Недювице, довечера ще чакаш на софра и Недя... От мене дума имаш... Хай донеси сега от тригодишното, та ни почерпи за добър път.

Щастливата Недювица не знаеше какво да каже от радост... Тя само целуваше ръцете на ония, които чу, че измолиха Недя.

— Па вече да си събира ума мъжът ти, да бъде челяк и да помни, че е българин — казаха й наставително по-старите.

— Бива, бива, като пиле добър, като ангел незлобен ще бъде Недю... Ще бъде, ще видите, аз ви казвам — отговаряше тя несъзнателно.

— Хай, каквото рече войводата: донеси от тригодишното да черпиш... Петковден е ваш.

Булка Недювица се завтече тичешком и скоро подир това бурето с бялото тригодишно вино на чорбаджи Недя се точеше и изправаше на мегданя с весели благословии и разговори.

Сякаш че всичките сега бяха щастливи, че са спомогнали за едно добро нещо.

Подир това произшествие дружината вече се изгуби, нищо не се чу за нея.

Различни слухове се разнасяха за нея. Едни думаха, че тя е минала в друго място да се подвизава, други уверяваха, че са я изсекли до косъм някъде във Врачанския балкан, трети казваха друго.

Истината беше, че Славчо бе разпуснал дружината си и заедно с жена си бе минал в Сърбия, в Неготин, дето се бе и заселил.

С по-голямата част от видинската хазна, която се беше отстъпила нему, той захвана търговия и благодарение на трудолюбието си и умението си той в скоро време разбогатя и доби предно място между първенците в Неготин.

Когато се освободи България, неготинският търговец се пресели пак в отечеството си и сега е в Р... мирови съдия.

И длъжни сме да кажем: един от добрите мирови съдии. Той тъй добре умееше сега да дава правда, както някога умееше да дава ритници в корема. На какво се не учи човек?

Няколко думи още: последният подвиг на Славча в Бели Мел, т.е. слизането му с дружината навръх Петковден в селото и хващането ѝ на хорото, остана тайна и никога турците не узнаха това сърдечно побратимяване на белимелчани с разбойниците.

Едничкият лош човек, който би могъл да обади това на властта, беше Недю.

А Недю наистина се завърна още на Петковден вечерта при жена си. Но от тоя ден Недю стана друг човек... Читателите ще разберат това, когато им кажем, че помежду многото селяни, откарани на 1876 г. вързани в София, като подозрени пособници на Ботевата чета, начело караха Недю белимелчанина!

1890 г.

ИЗ КРИВИНИТЕ ЕДНО ВЪЗПОМИНАНИЕ

Пристигнахме доста рано на Карнарския хан. Както е обичаят, отседнахме там и влезнахме в кръчмата, за да си починем и хвърлим по чашка гроздова ракийка, преди да уловим кривините на Стара планина, която се зеленееше пред самата вратня на хана.

Аз пътувах насам за пръв път. Но троицата ми другари съграждани бяха стари влашки хаджии и познаваха добре пътя за Влашко — Колхидата някога на сопотненци и карловци, — за дето ме изпращаше баща ми с десетина минца, пуснати в портмонето ми, плюс няколко благословии за честита печалба под крилото на един сродник.

Ето защо през целия път дотука мене ме преследваха безпощадно, като конска муха, куплетите на блудкавичката песен:

*Лятна нощ се превалява
и след лъскава зора
млад юнак си кон извозжда
из железните врата.*

*С бащина благословия
той на коня възседнал,
за честита търговия
той намислил ѝ тръгнал.*

Със сухоежбината, която си носехме, ние направихме лека и бърза закуска, която наслаждахме с разговори, вшутявки и смехове. Защото на човека става весело, когато ще пътува през една Стара планина пролетно време и когато денят е чудесен и дружината е добра.

Ние не бяхме сами в кръчмата. В единия ѝ ъгъл, навътре, седяха мълчаливо двама други пътници. Те бяха пешаци, както личеше по пътничките им тояги, и небългари, както се виждаше по облеклото им. Единият, с твърде косматото и почерняло от слънцето лице, с див и

блестящ поглед, беше в късо извехтяло зелено сетре, с жилетка и панталони окъсани и с някаква си оваляна кърпа, увита около шията вместо вратовръзка. Широкополата му смачкана шапка, твърде прехлупена въз навъсеното му лице, придаваше още повече мрачност на тоя господин и непобедимо наумяваше легендарните разбойници в Абруците.

Другарят му, напротив, рус, белолик, без брада, малко приличаше на италианец, а още по-малко на италианец от Калабрия; той имаше по-успокоителен вид, носеше късичка синя, блуза, сини широки панталони и плитка капелка на главата с втъкнато петлово перо — всички еднакво изхлузени и износени. Само краката му бяха в българска премяна — цървули. Очевидно те бяха италианци, работници по Хиршовата железница, която се строеше тогава, или пък от някоя каменоломница.

Тия двама хора изрядко си погълчаваха някоя дума тихичко и повечето гледаха към нас и като че искаха да проумеят какво говорим и за какво се смеем...

Приятната закуска пред приятното пътуване ме направи особено дружелюбен и излиятелен. Аз посегнах да почерпя по с едно вино симпатичните земляци на Данте и Петрарка.

Но един от другарите ми смигна и ми пошушна:

— Що ти трябва? Недей има работа с тях...

„Защо?“ — попитах го с поглед само.

— Не са чисти хора... аз като че ги познавам — допълни той тайнствено.

Аз го пак погледнах в недоумение.

— Хайде да си тръгваме... Тука не е за нас — каза той безпокойно.

— Хаирсъзи? — пришепна другият спътник.

— По-лошо, по-лошо... — избъбра първият.

Това обстоятелство позамрачи веселото разположение на духа ми. Наставахме да се разплащаме. Когато пред тезгяха на кръчмаря отворях портмонето си, единият чужденец, белоликият, не знам как, също се намери там; забележих, че той успя да хвърли бърз поглед на жълтиците, като пресягаше да вземе тефтерче цигарени книги поличката над тезгяха. Това му движение ми даде възможност и аз да

съзря под отзиналата му блуза главчките на два револвера и дръжката от бяла кост на една огромна кама.

Такова пълно и тежко въоръжение у един беден и пешак пътник не беше обикновена работа. Навярно другарят му пък трябваше да прилича на арсенал, ако му свалеше какъй дрипавото сетре — та него и лицето му го издаваше, че е настоящи Фра Дяволо! Предупреждението на другаря ми прочее беше основателно: ние имахме пред себе си живи разбойници! Но русият повече ме плашеше сега...

Ние потеглихме въз планината. При първия завой ние се обърнахме назад и с удоволствие забележихме, че те си останаха в кръчмата. Случайно и едно заптие от вардата ни стана другар. Ние се освободихме.

Широкият Троянски проход захваща и криволичи между зелена габърова гора, която облича цялата планина тъдява. Тия гъстасти стават по-високи и по-буйни, колкото се отива нагоре, и заграждат като две стени пътя в многобройните му зигзаги. Из вътрешността на гората се разнасяха весели рулади от песните на славеи. Дръгливите загорски коне бавно, но бодро пристъпваха по каменливия и мъчен път, насян с трапища, изрити от пороите. Те пърхаха от удоволствие, като поемаха с широките си ноздри прохладния и роден тям планински въздух. Заедно с възвишаването и панорамата на долината се разширяваше, гледката ставаше по-обаятелна. Аз се прехласвах и не можех да се наситя и нарадвам на тия живописни и райски хубави ландшафти между Стара планина и Богдан. За да ми не бърка нищо на съзерцанието аз отпуснах поводника на коня и се оставих на инстинкта му. На места се даже поспирах. Така щото по едно време видях, че дружината ми отминала и се изгубила напред. Аз останах сам в гората. Тогавя неволно ми хрумна пак за двамата подозрителни италианци и се се озърнах назад, но пътят оставаше пуст. Стана ми някак неловко, студено. Защото една гора в Турция означава хайдушки вертеп. Всяка гъста шубрака може да изкара едно нападение, всеки шумак — да донесе едно престъпление, да изригне един кръвник, както иидийските лесове — една боа, един тигър или пантера. Горските проходи, сиреч най-романтичните места на България, бяха най-опасните: всяко такова място преговаря в шума на листака си не поетически легенди за самодиви и русалки, а кървави истории за убийства и ужаси. Ето защо, когато пътуваше човек сам из тях, гъстаците заприличваха на пусии и

шумтенето им ставаше мистериозно-страшно, като шопота на един заговор...

Въображението насяваше с подозрителни симптоми околността. То търсеше и съглеждаше между братясалите стъбла на дърветата и сплетените им клонове ту цевта на една арнаутска пушка, ту гъжвите на злодейци, ту дългите поли на черкези, които се гушеха в гъстълака... Самотията около мене ми тегнеше... Извиках веднаж, дважд, напосока, дано ми се обадят — да чуя поне човешки глас, — но ми отговориха само екове... Аз задупчих енергически търбуха на коня си, но той беше заморен вече. Местността добиваше все повече враждебен вид. Слънцето припече, ветрецьт престана, гората заглъхна; само бръмченето на рой мухи се чуваше сега, и то твърде гръмливо сред мъртвешката тишина... Аз вървах вече между две високи стени от дървета. Един разбойник не би нащел по-сгодно място за престъпление. При един завой инстинктивно се обърнах назад и потръпнах: видях двамата италианци, че се мярнаха на пътя и тозчас потънаха в шумака. Разбрах всичко: пътят правеше тука остър лакът; очевидно те нагазиха напреки през гъстълака, за да ми излязат отпреде и пресечат пътя, вярвайки, че не съм ги видял... Тотава аз силно боднах коня. Когато дойдох на точката на пресрещането, видях, че двамата злодейци идеха през една козя пътека — два-три разкрача ни разделяха само! Тотава закарах по един лудешки начин, без да обръщам внимание на урвестите места, ни на дълбоката пропаст, над която пътят се намери. Като за беда той стана по-лош: препречваха го редове озъбени канари, които образуваха някакви неправилни и невъзможни стъпала по стръмнината му. На едно такова стъпало конят се подхлъзна и падна. Краката ми се закачиха във въжените стремени и аз с ужас разбрах, че изплашеното животно в напъванията си да се повдигне се подхлъзваше и наваляше неудържимо към дълбоката пропаст заедно мене. Нададох вик... В същия миг над главата ми се мярнаха и главите на злодейците... Аз видях, че русият извади камата си... Тозчас усетих, че краката ми се освободиха от фаталните примки, и аз се оттеглих бързо настрана. Конят, хванат за поводника и облекчен от товара си, скокна тутакси на краката си, цял разтреперан от чувството за страшното и избягнато прежеждие.

Аз се поокопитих.

— Грация, синьоре — избъбрах към двамата „злодейци“, които сега играеха ролята на мои спасители, крайно покъртен от страха, от смайване и от благодарност...

Аз машинално извадих портмонето си и дадох всичко, каквото имаше вътре, тоест ядката на бъдещата си фортуна. Русият италианец не прие и извика:

— Но, но, но! (Не, не, не!)

Па и двамата ми помогнаха да се кача.

— Грация, грация, синьоре... — повтарях им аз идничките италиански думи, които знаех, като потеглих пак.

Двоицата италианци пак изчезнаха в гората.

На следния завоя аз срещнах Здравка, кираджия си, който се връщаше да ме дири.

Дружината, доста безпокойна от замайването ми, ме възчакваше на една полянка горе. Аз бях доста сърдит, но не им загатнах нищо за странното си приключение. Едно от досада, друго от страх да се не загаврят, понеже чувствавах, че още треперех.

Кога само стигнахме в Троян, аз попитах пак единия другар:

— Какви бяха тия италианци, дето ги видяхме на Карнарския хан?

Той ме погледна значително.

— Аз нали ти казах? Късо...

И направи знак, че не желае да говори повече за едно опасно нещо.

— Хайдуци ли? — шепнех аз.

— Над хайдуците баш хайдуци — каза той.

— Отде ги знаеш?

— Едного познах... Късо. Пази боже да се срещнеш с такива хора.

И видът на тоя предпазлив другар ставаше още по-тайнствен.

Аз напразно се трудех да изчепкам от устата му нещо по-положително.

Но за случката си аз не му казах.

.....

.....

Две години след това аз се завърнах живо и здраво в родното си място, без да успея да стана нито Крез, нито Ротшилд във Влашко.

Вместо грамада злато баща ми с ужас видя, че изтърсих пред него куп ръкописи с раздирателни поеми и оди!...

В първите дни на завръщането си отидох на гости у приятеля К. Там заварих куп младежи. Моето неочаквано влазяне ги посмути; те се спогледаха знаменателно и крадешком. Аз разбрах недоумението им и угадих характера на събранието им: от два-три дена се носеше слух, че дякон Левски е в града; това събрание беше свикано или от него, или за него несъмнено.

— Господин К. — извиках високо и почти в негодувание към домакина, — моля ви, срамота е това шушукане, запознайте ме и мене с българския герой и апостол Левски!...

При тия мои думи възцари се пълно мълчание.

Мнозина обърнаха очи към врачката на едно килерче, която скръцна.

Излезе оттам един господин; той беше облечен селски.

— Та ние се веке познаваме от старо време — обади се същият весело, като приближаваше към мене.

— Ах, вие ли сте? — извиках замаян и поразен, като познах в тоя селянин русия италианец в синята блуза при карнарските кривини, същия, който преряза с кама стрепената.

И ние се прегърнахме сърдечно и целунахме пред слисания наскоро съставен комитет, на който и аз станах член.

Така се аз запознах с Левски.

Кой беше другият, черният италианец в карнарските кривини, не узнах; но няма съмнение, че и той беше апостол.

София, 1892

ДЯДО НИСТОР

Дядо Нистор не беше дотам доволен от освободена България.

Не че той милееше като някои ръждиви чорбаджии за блаженото време, когато можеха свободно да грабят наедно с турците сиромашта; не че не беше си въздъхнал и той радостно, когато видя, че вятърът помете паши и заптиета из България; не че не беше плакал като дете, когато първи път среща извън Стара Загора авангардията на Гурка, нито пък че нужди или грижи го гризяха извътре, та му не даваха да се порадва мирно на свободата на отечеството; напротив, дядо Нистор беше спокоен сега на старините си и честит домашно. Баба Нисторица — здрава и подмладяла, четири сина като соколи и се на служба, които го не оставяха да оскъдува. От хората почет и от бога здраве. Какво имаше повече да желае дядо Нистор? Той благодареше бога и благославяше името на царя освободителя.

Но, казахме, дядо Нистор не беше съвсем благодарен от положението. Великият преврат беше донесъл и велики промени. Нож и огън бяха минали над родния му град и изтребили заедно с гнездото му много стари връстници, приятели и привързаности и оставили много пусти кътове в сърцето му. Новите хора, които поникнаха кой знае как, му бяха непознати, а новите наредби, които замениха старите — някак си опаки и противни. Той, човек на миналото, се виждаше чужденец в тая нова България, създание на един политически трус. Тя беше за него като един непознат бряг, на който го е изфърлила една буря. Мъчно се привиква на новото в стари години. Нему му беше особено шуто във В., дете сега живееше при най-стария си син, окръжен управител, далеко от родното пепелище, от привичките си, от възпоминанията си и от широките зелени ливади... Той се огорчаваше, че градината с овошките и миндаловите дървета, садени от него в младини, стоеше неразчистена и буренясала; че дворът му сега стои разграден и из грамадите лаят жаби и влечуги. Едно време той ечеше от многобройната му челяд и благодат божи царуваше там... Гнездото го струполи бурята, птиците се пръснаха на четири страни...

— Отгледахме синове и сега не можем да ги видим в очите, се едно е, като че ги нямаме... Те сираци без нас и ние сираци без тях. Каква файда, че се освободихме? В турско време челяк знаеше, че има челяд... Сега сме с тебе две кукувици без гнездо — казваше той горчиво на жена си, преди още да бяха повикани от стария си син.

После дядо Нистору не харесваха демократическите нрави, които се възцариха подир изтикването на турците. Кой е господар сега и кой слуга не можеш позна, мислеше си той. Наш Никола, който се чете по-горно от каймакамина, отива да се черпи в Костовата кръчма с градинарите, а на Стоянчовата сватба игра ръченици!... Той още си мисли, че е син на ракъджи Нистора!... Прилично ли е това? Де остая големството? Де му остая почитанието на царски човек? Ех, на турците, да ги порази, е дадено и салтанат, и господарлък. А нам дай слава — и на свиня звънец.

При тия причини за незадоволство от новия ред се притуриха и други — пак важни. На дядо Нистора се виждаше, че няма милост вече. Новите закони са люти и гаче и хората станаха такива. За малка кривда те впримчат, дадат те на съд, на адвокати и господ да ти е на помощ. Не минуват молби, не гледат на човека... Не съсипаха ли така Тодорча Коев, ковчежника, задето нашли малко кусур в касата? Оставиха го на пътя с шест деца! Гаче царщината щеше да пропадне от двайсетина лири... При турците беше лошо наистина, но като паднеш на аман, като пуснеш нещо под седжедето, намираш милост и прошка — ако ще би и човек да си утрепал. Не, не, имаше човещина у турците. Биеха, ама и милуваха... Милостив народ бяха. Ние сме зверове, боже, прости!

Още дядо Нистор намираше, че и правда нямаше вече; хлапетии, невидели и неопитали нищо, нямат кол побит тук, изведнаж ги туриха нависоко, да бъдат министри и големци, а старите ритнаха зад вратата... Дойдоха готовановци, които не са рекли едно ох от турците и ни седнаха на врата!... За тях ли се само биха русите?

Като се поставяше на тая точка, почтеният старец виждаше още един куп работи криви и неприлични, които не се миряха с неговото неопределено и мъгливо понятие за свободата. На всяка стъпка срещаше противоречие на дълбоко срасналите се с душата му мировъзрения и привички. Пустотата, която ставаше около му, и товарът на годините усилваха в него враждебното чувство и го

раздразваха против тоя нов свят, който не разбираше и в който нямаше какво да прави! Животът тежеше.

— Не, аз трябва да ида да си гледам имането и мюлка; тук нямам работа — казваше си той и въздъхваше за зелените си ниви и ливади под Средна гора.

Една важна точка стоеше в обвинителния акт на стареца против нова България. Той намираще, че веселбата бе изчезнала. Нямаше вече весели хора. Светът е станал угрижен, завзет с работа и се бърза. Дори и децата зафърлиха игралките си и фанаха да мислят като дърти... Петимен съм станал да видя пиян човек... Преди имаше време и за работа, и за почивка, па и за веселба. Сега политиката не оставя никого да спи и трови кръвта и на стари, и на млади... Това ли им е свободата?

* * *

Но дядо Нистор избягваше всякакви разговори по политиката или поне не влизаше в препирня с никого. Според него само чиновници и кокалановци боравят с политиката и искат да оправят света. Почтените хора гледат своята работа... Но колко са те?

Син му често го закачаше на трапезата:

— Тате, ти коя партия държиш?

— С никоя, синко; когато ми се доще да глождя кокал, ще видя коя е моята партия.

— Но ти се си имаш едно убеждение, не крий де!

— Нямам никакво убеждение — избъбра старецът.

— Как, безцветен? Не е добро... — изсмя се управителят и му наля чаша с вино.

— Няма тепърва да цъфтя, ти ме прати да си гледам мюлка, аз тук ще се поболя.

— Това е невъзможно.

— И майка ти иска да си иде, ти не й даваш да си тъче...

— Ние сме четири души и печелим за вас: починете си на старо време.

Баща му дигна глава отрицателно.

— Тогава да ти намерим някоя работа да се залисваш...

— Каква работа?

— Да те прокарам член на градския съвет например — каза управителят, като помисли малко.

— Каква му е работата?

— Работата?... Няма, повече се почива...

Дядо Нистор се намръщи.

— Умръзна празно да се стои, па и от бога е грях... Ти напролет ни изпроводи в Стара Загора, Никола, скочи ни там една къщурка да не стои пуст дворът: аз да си гледам земята, а ти си гледай службата.

Друг път разговорът между сина и стареца ставаше по-жив и ги докарваше до спречкване. Никола беше с характер коравичък, а в изпълнение на служебните обязанности — неотстъпчив. Старецът се сърдеше и косеше, когато му не минеше думата.

Често се обръщаха до него някои граждани за ходатайство пред строгия управител. Дядо Нистор, сърце милостиво, ги изслушваше и обещавахе всичко. Той не смееше никого да върне неутешен и необнадежден. Оттам — много недоразумения със сина му, който едно ходатайство от десет удовлетворяваше.

Еднаж влезе баба Павлевица при стареца, тръшна се да плаче и да разправя, че син ѝ побягнал из войската и го фанали и сега управителят ще го даде да го съдят и тежко ще си пати момчето.

— Омилостиви го, Нисторе, нека прости детето ми и бог да поживи и тебе, и сина ти. Ако съспят детето ми и аз няма да живея.

И бедната майка хълцаше с глас.

Дядо Нистор я слуша с наведени очи и когато ги дигна, те бяха мокри.

— Бабо Павлевице, не грижи се, момчето ти ще го опростим, глупаво е... Хай иди си сбогом и за момчето се не бой.

Бабичката излезе с благословии и с измокрени бузи.

Дядо Нистор мина при сина си.

— Никола, дохожда при мене баба Павлевица.

— За сина си ли? — попита троснато управителят.

— Плаче горката, разкъса ми се сърцето...

Широкото мургаво лице на управителя се набърчи.

— Моли се за сина си? Той е дезертър и трябва строго да се накаже за пример на другите солдати — отговори той сурово и пак затопи перото си да пише.

— Аз ще те моля, Никола, да го опростиш и да го не даваш в съд... Язък е за младежа, па и баба Павлевица може да умре от жалост, да ѝ не берем греха. Отпусни го, Никола.

— Аз съм длъжен да го предам на военното началство — възрази решително управителят, като желаше да прекрати разговора.

— А аз ти казвам, че си длъжен да го пуснеш, защото аз се обрекох на майка му, че ще го измоля — изговори дядо Нистор разгорещено.

— Ти мигар пак обеща?

— Как, да изгоня жената ли?

— Тебе ли да слушам, тате, или длъжността си?

— Разбира се, баща си! — отговори дядо Нистор развълнуван.

Управителят въздъхна и удари двете си ръце по масата. Баща му го гледаше вторачено и чакаше.

— Тате, не се меси в работите ми — каза той тихичко и почти умолително.

— Ами аз за какви сприи съм тука? Когато паля пред светеца свещ, знаей, че той ще занесе молбата ми на бога... Така и тая жена... Чувай, синко, ти отпусни детето.

— Но ти как обещавах на хората, преди да ме питаеш мога ли да удовлетвори желанието им?... Ти туряш и себе си, и мене в мъчно положение. Ако го отпусна, аз мога да попадна под съд. Законът е строг.

— Законът е строг и мек, както вие го направите... На всяко нещо се намира клупа. А сега, за мой хатър направи добро. Бъди милостив и бог да е милостив за тебе.

Никола се замисли... Баща му се поуспокои: той видя, като че Никола омеква.

— Не! Аз ще предам солдата на началството му! — отсеке решително управителят и стана.

Дядо Нистор го изгледа втрещен.

— Не щеш да чуеш молбата на баща си?

— Ако да би ме молил не за Павлювичиния син, а за брат ми, пак не можех да те чуя.

— Па ако не помажете едно сираче и не убийте майка му, една вдовица, ще загине ли вашето царство? То, видиш ли, правдата кипи в него!

Старецът трепереше от яд.

— Не мога!

— Утре ще си тръгна за Стара Загора — изфуча старецът и яката хлопна вратата зад себс си.

Той заслиза бързо из стълбите и викаше високо, щото се чуваше в стаята на сина му:

— Правда! Милост! Има ли такова нещо у българи? Звярове и тигрове!...

Синът и бащата обаче се примириха и последният склони да достои до пролет на гости у Никола. Той писа още отсега на един свой роднина в Стара Загора да не дава нивите и ливадите му под наем.

* * *

Пролетта настана, природата се подмлади. Срещните хълмове се покрия със зелена тревица; ручейки весело шумяха из долинките, дето вакли агънца блееха и подскачаха около майките си. Овошките в града се премениха с бели и румени цветове и липите размирисаха. Лястовичките, весели другарки на пролетта, се стреляха ниско над покривите и цвъртяха радостно около гнездата си. Дядо Нистор, гологлав, с чибук в ръка, гледаше от балкона в градината, разцъфтяла и разшумяла, и въздишаше за своите зелени ливади... Колко сега ще е буйна тревата там! Той поимаше силно утринния пресен въздух и му се чинеше, че усеща и сладкия дъх на новото сенце в ливадите си.

В тоя миг чу някаква глъчка из стаята на Никола, на която една врата зееше към балкона. Той се послуша. По гласовете угади, че син му се разговаря със селяни, и види се, разбра що е, защото лицето му се очуди най-напред, после се начумери. Скоро селяните излязоха и той остави балкона.

— Тате, ти пак ли ще ме съдиш нещо? — попита усмихнато син му, като забеляза сърдития вид на баща си.

— Никола, срам е от хората, дето го правиш! Аз чух всичко — каза дядо Нистор.

— Че какво? Изборите приближават...

— Защо съветваш кметовете да избират за депутати такива кюлханета като Нача Лазът?

— Лазов, както и другите, които им препоръчам за депутати, са членове от Либералната партия, от която съм и аз... Ама ти се не месиш в политиката и малко може това да те интересува.

— Как, Лазът? Та аз завчера го чух, че псуваше твоя министър наред улицата.

— Лазът има право и затова желая да влезе в Народното събрание.

Дядо Нистор го гледаше замаян.

— Как? Ти работиш против господаря си? Ти си неверния раб, дето го има в евангелието!

— Министърът не ми е господар, нито аз му съм слуга, тате. И той, и аз слугуваме на държавата. Това е всичко.

— Е, нека е така; а какво ти вади очите, та му копаеш гроб? Хляба ти ли отне или си послободнял? Или свинята, като се наяде, обръща коритото?

Никола пламна.

— Ти като си рекъл хляб, хляб... Човек, тате, има и убеждения, които му са по-скъпи от всичко.

— То ми не влазя в работата... Ти отговори, дето те питам: какво ти е сторил министърът?

— Той е враг на конституцията.

— Какъв враг сиреч?

— Той иска ограничението й, как да ти кажа... намаляване правата на народа.

— А намаляването на твоята месечина иска ли?

— Не, но това малко значи... Конституцията, то е главното... Но тия въпроси те не интересуват тебе, защо ме разпитваш?

— Да кажем, че пропадна конституцията, какво ще стане? Ще се върнат турците ли?

— О, то е невъзможно, но народът се лишава от правото сам да се управлява. Отнеми правото му да си избира депутати и ти му връзваш ръцете и запушваш устата... Едно ново робство.

— И Лазът ще го избави? Знаеш ли какво бих сторил да съм твой министър? Бих те изритал в един час вътре... Никола, аз те сяках по-умен... Я ми кажи, мигар и другите трима са на твоя ум? Има си хас!

— И трите ми братя са либерали също.

— Магарските синове!

Никола стана прав и приблиднѝял.

— Ти, тате, не се бъркай не в твоя работа, не кряскай... Всеки човек има начала, за които се бори; гледам сега, че и ти ги имаш, но ръждиви.

Баща му го погледна възмутен.

— Баща ти е ръжда, а твоят Лаз е чисто злато? Не, аз няма да се троя тук. Аз утре тръгвам за Стара Загора.

Един разсилен влезе, подаде писмо на управителя и излезе. Той разкъса нетърпеливо плика, на който сега пред обикновения официален надпис: В-скому Окръжному Управителю, стоеше и името г-ну Николу Н. Брабойкову. Той приблиднѝя и зафърли писмото на масата.

— Ето твоят любезен министър какви безобразия върши! — извика управителят.

— Какво?

— Отчислява ме!

Дядо Нистор зяпна.

— Отчислява ме — подзе управителят, като зе пак писмото, — „по неблагонадеждност и за партизански действия“. Види се, някой интригант ме е нахлопал... Да! Партизански действия, а сега ми развързват ръцете и ще действам архипартизански! Ще видиш как отмищавам аз на подобни красти... Ще дигна цялото окръжие! Ще ги смажа като червеи! Тям не трябва хора с независими мнения, хора, които да служат на благородни принципи, а не на глупави идоли, като тяхна милост, министрите... Ще им кажа аз тям! Първият ми отговор ще бъде един страшен митинг утре, който ще им падне като гръм от ведро небе!

Дядо Нистор излезе, без да гъкне нещо.

— На трън задоени, на трън задоени — казваше си той, като слизаше из стълбите. — Слава богу, че ще се очистя по-скоро оттука, да ида да си гледам ливадите и нивите... Ечемикът трябва да е до колене сега — и коситба приближава...

И въображението му плуваше над великолепното Старозагорско поле, дето се зеленееха ниви и ливади каdifени, растяха гигантски орехи, шумоляха клонести явори и миндалови дървета, а в градините се смееха олеандри.

Действително на утрешния ден, който беше празник, целият град бе се размърдал. Духовете, отдавна вълнувани от вестници и агитатори, кипяха. Недоволството против правителството растеше. Множеството винаги бяга към купа на ония, които са против властта. Всичките правителства имат един голям порок: то е, че са такива. На тълпата е приятно да изръкопляска на едно струполяване, да потъпче един разбит кумир... По това познава силата си. Ето защо демагогията е цар днес... Отчислението на окръжния управител, енергичен, усърден чиновник, но върл либерал, запали повече главите на опозицията и фърли главня в начинаващия се пожар. Още вчера Брабойков, както се беше и заканил, пригответи с приятелите си митинг за днес. По вратите на кафенетата и по много зидове на улиците стояха ръкописни покани за него. Народът с жажда четеше тия възвания против правителството и с нетърпение очакваше митинга. Той бе назначен в горнекрайското училище подир отпуска на черквата Св. Богородица. Още от сутринта голяма тълпа се трупаше под прозорците на зданието. В тоя доста заглъхнал град митингът се явяваше едно събитие знаменито.

Привържениците на правителството, които естествено бяха помалобройни, се стреснаха; те не знаеха как да попречат на неприятното сбирание. Разтичаха се жандарми да дерат поканите, но тая мярка беше безполезна и смешна: в града и годинаците знаеха вече, че става митинг. Най-после правителствената партия има едно вдъхновение: реши да направи контрамитинг в долнекрайското училище, в същия час подир отпуск на черквата Св. Никола. Случайно някак северната и по-голямата част от града, която се черкуваше в Св. Богородица, беше опозиция, южната част, която се черкуваше в Св. Никола, беше за правителството. Прочие и от двете страни ставаха трескави приготовления за събиране по-многоброен митинг. Долнекрайците си служеха с жандармите, които пращаха да свикват едномишлениците им, а горнекрайците, освен другите средства, накараха свещеника литургияш от олтаря да пригласи народа в тазсутрешното събрание, което ще съди „варварщините“ на правителството.

Народът рукна като буен поток към училището. В няколко минути тълпата го изпълни, набра се на чардака отвън, накачи се по пармакълка, покатери се по прозорците.

Дядо Нистор излезе от черква, погледна навалицата с презрение, плюна и отмина. Той негодуваше от вчера на сина си; той не можеше да си обясни нито неговата вироглавщина и черна неблагодарност, за която изгуби хляба си, нито какво кара тоя народ, между който познаваше и почтени хора, да реве и да бърника работите... „На трън задоени, на трън задоени“ — казваше си той, като вървеше из улиците напосока, само да се отдалечи от това шумно място. Снощи, преди да си легне, той написа три еднакви писма, три циркуляра до синовете си, дето ги съветваше да почитат началниците си и в политиката да се не мешат. „И за депутати — притуряше добросъвестно — да гледате да се избрат добри и верни люди, а не делибаша, като тукашния Лаз...“ Старецът не подозираше противоречието!... Той се сети, че трябва да изпрати окръжните си и се запъти към пощата, в южната част на града. На връщане той съгледа пред долнекрайското училище куп граждани. Те разпалено се разговаряха и правеха силни движения с ръце, знак, че бяха разтревожени. Старецът се отби в близното кафене, за да си пие утринното кафе. Купът на улицата растеше и дядо Нистор забеляза, че хората, които го съставляваха, бяха по-чистичко облечени и по-солидни наглед. Това им спечели благоволенieto му. Влязоха неколцина в кафенето, пошушукаха си нещо, после се обърнаха към другите:

— Хайде, господа, на събранието, време е... Хай, господин Нисторе, елате и вие... Всичките честни хора са длъжни да помогнат за укрепване на правителството, инък ще паднем под краката на вагабонтите и цървуланите...

Тия думи се харесаха на стареца. Това също и той писа на синовете си: в политика да се не мешат и да крепят началството си. Той стана и добросъвестно излезе с другите, за да види какво ще стане. Купът пред училището беше нарасъл вече, но недостатъчно, за да състави един внушителен митинг. Привържениците на правителството един по един се влачеха и без особена охота. Нямаше тук въодушевлението на горнекрайците. При това и едно друго обстоятелство попречи: чорбаджи Хаджи Недялко венчаваше днес сина си и повечето народ на Св. Никола беше се повлякъл по сватбата. Голямата рода на чорбаджията и многото му връзки бяха причина на това. Устроителите на митинга си скубяха космите от яд.

— Тия разбойници, горнекрайчани, ще завлекат на митинга си и дърварските магарета, а нашите — кой по сватба, кой по гости, кой се крие у тях си. Иди с такива повлекановци да работиш...

Но нямаше що да се прави. Много, малко — трябваше да направят митинга си, ако не искат да станат за джурджуна на противниците си. Па кой им пречи, вместо шейсет да турят шестстотин в резолюцията си? Но както и да е — неловко. Стана предложение да навлязат в училището. В това време зачу се военната музика. Хаджи Недялковата сватба се подаваше из срещната улица. Начело идеха музикантите, подир тях се протакеше една дълга и гъста колона от сватбари, която заприщяше тясната улица и на която краят се не виждаше. Тая човешка колона се измъкваше като една исполинска гъсеница на площада, дето е училището. Имаше няколко стотин мъже и жени. Митингаджиите със завист и злоба гледаха на нещастната сватба, която опропастваше делото им. Бояха се даже, че тя ще привлече и някои от самите тях, затова нахълтаха в училището. Но случи се съвсем обратното: фанаха да се откъсват сватбари от колоната и да се присъединяват към купа. Очевидно бе, че някаква силна агитация заработи из колоната. Дезертъорите се умножаваха всеки миг и колоната изтъняваше и ставаше прозрачна. Скоро цели групи се разоткъсваха от нея и от стройна и грандиозна, каквато беше, тя се преобърна на един разбит батальон без флангове и без център, в който стояха верни на длъжността си музикантите, жените и новобрачните, прошарени с десетина старци — генерали на тая изпарена армия...

Благодарение на тая неочаквана помощ, купът се увеличи с триста души, число, което една нищожна нула в резолюцията щеше да умножи на три хиляди. Долнекрайци сдобиха дух, доверието им се повърна.

— Народът е събран, бюро, бюро! — раздадох се викове.

— Най-напред председател да изберем.

— Казвайте кого?

Една къса шумотевица. После пак гласове:

— Данча Първов.

— Няма него!

— Кого други?

— Най-стария, да не губим време.

— Най-стария и най-неутралния, господа — извика един висок глас; — аз предлагам г-н Нистора Брабойков, който нарочно е почел нашето събрание.

— Ура! Браво! Той! Прието!...

Единодушни гласове цепеха въздуха.

Докато се усети, дядо Нистор се намери на председателския стол, дето го извлякоха и положиха няколко силни ръце. Той беше изгубил лицето си и гледаше плахо-плахо. Мислеше, че сънува. Всички погледи се впериха в него съчувствено. Присъствието му, като председател на митинга, имаше значение: то подкъртваше авторитета на другия митинг, устроен от сина му. Събранието ръкопляскаше с възторг на председателя. Ласкателни отзиви и фалби се чуваха за него. — „Ето честен човек, който стои за убежденията си.“ — „Ето патриот истински, който всенародно порицава сина си и одобрява наказанието му!“ — „Ако имахме повече такива честни души, България нямаше да плува в това радикално блато“, обаждаха се други.

— Да живее българският здрав разум!

— Долу нихилистите!

А в този същия час горнекрайският митинг избираше за свой председател сваления окръжен управител!

— Почтени граждани, митингът се отваря, ораторите могат да говорят — обади секретарят, който беше натоварен да ръководи митинга и председателя му.

Дядо Нистор от височината на своето председателско място пазеше олимпийско мълчание. Той гледаше богобоязливо и благочинно на публиката. Сегиз-тогиз само клюмваше глава на ораторите, които се обръщаха се към него. Очевидно това положение му се хареса. То гъделичкаше неговото честолубие. Той се ободри повече и щом видеше, че ръкопляскат, ръкопляскаше и той.

— Ето примерен патриот — мълвяха наоколо.

Митингът свърши благополучно. Резолюцията му пристигна до министерството и редакциите в столицата още същата вечер заедно с резолюцията на горнекрайския митинг. Първата беше подписана: Нистор Н. Брабойков, втората носеше подписа на сина му Никола.

Това беше дотам невероятно нещо, щото, преди да приемат потвърждението му, счетоха го в София за мистификация.

На сутринта Никола не задържа повече баща си.

Старецът си тръгна за Стара Загора.

* * *

След две недели дядо Нистор с връстника и приятеля си дядо Наня отиваха по полето на коне да обикалят нивите и ливадите си. Това беше утром. Слънцето, подир нощната буря, грееше весело от лазурното небе. Кристалната Бедечка изтичаше из хладното гърло на Средна гора и сладко румолеше покрай Чадър могила из гъстата орехова гора. Безкрайното поле се простираше до хоризонта на юг като едно зелено море. Широки ливади и вълнуващи се ниви земаха очите с блясъка на прясната си зеленина. Въздухът звънтеше от птичи гласове; миризми и благоухания пролетни опиваха гърдите. Дядо Нистор с чибук в ръка, с доволно и подмладяло лице, гълчеше весело с другаря си дядо Наня. Разговорът им от най-напред за плодородието на тая година беше минал неусетно на политиката. Дядо Нистор доразправяше красноречиво вироглавството на сина си Никола, което го накарало да напусне В. Възпоминанието за Николовото метежно поведение против началството му и мешането му в политиката и сега го ядосваше.

— На трън задоени, на трън задоени! — бърбеше той и сърдито дупчеше коня си.

— Ами ти, стар човек, да ставаш преседател на митинг!... Луда глава накрай време!... — чудеше се дядо Наню.

Дядо Нистор се засмя под мустак и нищо не отговори.

СРЕЩА

В една от крайните улици на София, отскоро прокарани, вървеше една неедра, но хубавичка и напета селянка, пременена празнично (тоя ден беше празник) с пъстрообшит сукман, с чист бял нагръдник, с алена престилка, забрадена гиздаво с жълта шамия, както ходят невестите къде Вакарел. Тя носеше една шарена торбица.

Когато селянката стигна къде края на улицата, тя се спря при вратнята полуотворена в един стобор. Тоя стобор заграждаше доста голям двор с градина, насадена с няколко дръвчета — дребни и мършави, както са всичките в София — и развеселена с моравокадифени теменуги, с кичеста ралица и няколко стърка смесна китка, всичките клюмнали под жежките лъчи на слънцето. В дъното се издигаше двуетажна къща с балкон и с някакво триъгълно украшение от рязани дъски на челото като на „шале“.

Беше голяма жега. Младата невеста погледна през пречките на вратнята, бутна и влезе в двора боязливо. Дворът беше пуст, както и улицата; на прозорците не се показваше никой, макар че с отварянето на вратнята издрънка и звънчето, което я съобщаваше с къщата. Селянката се поозърна, почака. Мина се няколко време, никой не излизаше, нито пък се чу някакъв шум отвътре, който да обади, че там има живи хора. Тя си отри пота на лицето и пристъпи още няколко крачки до къщата, да се намери на сенчица. Като чака и слухтя доста очудена няколко време, тя похлопа на входните врата и извика:

— Стояне!

Но и на вика й никой не излезе. Тя тогава забеляза, че на прозорците на долния кат бяха спуснати завесите. Тия закрити прозорци посред пладне и това мълчание я направиха да помисли, че хората ги няма тука, оставили са тая къща, а може би и София. Така приличаше да е работата. При тая мисъл едно скръбно недоумение се изписа по лицето й... Тя пак излезе на улицата, за да види някого. Из съседната вратня излязоха няколко деца и заиграха там на „топ“. Селянката се обърна към по-голямото от тях:

— А, бре стрина, я слушай, камо е наш Стоянчо? Ти знаеш ли наш Стояна?

Детето погледна очудено, па пак отърча да грабне топа и не й отговори нищо.

Тя повтори питането си. Но и тоя път нема успех. Хлапачето беше твърде улисано с играта си и нито се вече извърна към нея. Тя изгуби надежда да заприказва с децата и фана да назърта за другиго. Но улицата оставаше пуста нататък. Минаха по едно време двамина-троица хора, но те идеха от други улици и не можеха нищо да знаят. Те я разгледаха с някакво безочливо любопитство, хубавото й лице пламна от червенина и тя се извърна на друга страна. Тя беше забелязала днес много подобни погледи у ония, които я срещаха, но нейните очи искаха погледа на другиго, когото напразно диреше. Два часа се минаха така, а тя стоеше изправена до стобора, на тясната ивица от сенчица, която той правеше. Сърцето й потреперваше от нетърпение и скръб. „Бари жив ли е да зная“, помисли си тя. Па отиде, та почука на съседната вратня, може тука хората да й обадят. И тука нема отзив; надникна даже в прозорците на долния кат, но вътре никого не видя. Тя остана слисана.

— Та тука свето е измрел! — издума си тя, като стисна зъбите си нетърпеливо.

Слънцето беше на пладне. Време не й оставаше да чака. Тя трябваше да тръгне и да се върне тая вечер, макар и в мрак, в село, ако не искаше да остане да ноцува в тоя непознат град. Другарките й я оставиха. Тя се поозърна още малко — нищо... Тя пак фърли скърбен поглед през пречките на вратнята в двора, дето нито я посрещна, нито я изпраща някой. Той стоеше умрял и мълчалив. Ненадейно една вратня се хлопна надясно от нея, отгоре, над главата й. Тя дигна очи и видя, че тая врата се отвори на балкона на съседната къща, обърнат към двора, в който тя дири Стояна. Из вратата излезе една жена на години, с доста почтен вид, облечена в черно, и седна на сянка в един стол на балкона, нареден със саксии с молоха. Младата селянка рипна от радост, като видя жив човек, с когото да прикаже.

— Бабо, бабо! — извика тя с един глас, от който екна цялата улица.

И тя залепи в нея соколовия си поглед, като че ли искаше с него да я улови и задържи да не би пак да изчезне.

Госпожата се наклони над железния пармаклък и я погледна с любопитство и с добродушен вид.

— Какво е, невясто?

— Ами дека се е дянал капитанино, дето е тука?

— Няма ги, невясто, сега.

— Дека са, бабо?

— Отишли са на баня в планината... Сега нали видиш — жежко, невясто... Защо ти са?

Но селянката вместо да отговори попита:

— Та и момчето е с тях, така ли?

— Кое момче?

— Момчето ми, бабо, солдатино, нали е при капитанино?

— Ха, денчикът ли?

— Той, той, бабо, та ти го знаеш! — извика възхитена селянката.

— Знам го... Какво ти е то, момчето, брат ли ти е? — попита госпожата, като не можеше да предполага, че то ще е син на тая толкова млада жена.

— Не, не, не, невяста му съм!

Госпожата се поусмихна.

— Да ти е жив, невясто, добър юнак си имаш... Та него ли дири?

Госпожата ѝ обясни, че преди две недели нещо го видяла, че шътал по двора, здрав и юнак, а преди десетина дена офицеринът тръгнал за баните и разумява се, с него и денчикът. Трябва да се завърнат след две недели, доколкото тя знае. Много добро солдатче, Стоян, и разумно... Тя го знае...

Селянката зяпаше в устата на госпожата и гълташе всяка нейна дума. Тя я запитва още и узна всичко онова, което госпожата знаеше за Стояна; тя не знаеше как да се отплати на тая добра жена, дето я пораздума и зарадва.

— Ех, то, бабо, като си доде Стоян, поздрави го от мене, да му речеш три пъти: Милена, невястата, много здраве, рече, да ти кажа... Доходи за тебе, ама те нема, та се не видохте... Чу ли, бабо? И кажи му, че му донесох нещичко, чорапци и дружко... Ех, че как не го заварих... Сполай на тебе, че се случи...

Селянката се наведе, развърза торбичката, загреба шепа черешки и ги поднесе към балкона, от който я делиха няколко метра.

— Бабо, как да ти дам да позобнеш черешки... За момчето ги носех... Заповядай...

И като видя, че е невъзможно да досегне балкона, тя направи движение да влезе в портата, за да занесе черешите на госпожата.

— Благодаря, невясто, недей се труди... Черешарка не съм... От кое село беше ти?

— От П.

— Дал ти господ сила, булка — каза госпожата, като гледаше през покривите жълтеникавите баири в хоризонта на изток, зад които беше селото на селянката.

— Прощавай, бабо, и когато дойде Стоян, три пъти му кажи много здраве от мене... Милее те, кажи, много Милена...

И тя тръгна бързо нататък.

Милена беше се женила преди година и половина за Стояна, по любов. Голяма беше радостта им, дълбоко благополучието им, но за късо време: два месеца бяха годеници, месец — младоженци. Един месец само — па остана съща вдовица: зеха Стояна във войската. Не видя си булчинството. Много сълзи пролива Милена. Остана между зли и намусени свекъри... Радост имаше само, когато дойдеше от Стояна много здраве, а той често пращаше хабери по селяни. Милена само от тия хабери и за тия хабери живееше. Само веднъж тя се много кахъри за него, кога се поболя и влезе в болницата. Но даде господ, та оздравя... А сега е още по-добре: от три месеца е денчик при капитанина и много се фали с човека... Защо не са добри хора и у дома й? Свекърът, а свекървата хеле, люто я мъчат; нагрозили са я зле, всеки ден клетви и поразии... Живот се не живее веке! Да беше Стоян дома, закрилял би я, но няма го, та и от три недели не го е разбрала. Тя се открадна вчера и дойде да го види, да му се порадва, да му се поплаче, та да знае Стоян какво копнее жена му... Но няма го, няма го тука! Сега пак в почерняла къща отива, неутешена, непогалена със сладка думица от никого. Хеле добре, че барем го разбра, че е здрав и жив. Каква добра е тая стара жена!... Той сега е на баните в планината... И видя Милена там стръмни борови гори, сенчести хладни долини, дето шурти пенлива бистра река... Навярно такава е мястото, дето е сега

Стоян, в планината се такава бива: зелено, хладовина, весело... И дойде ѝ на ума рекичката и долината в тяхната планина, дето тя белеше платно, и клонестия върбак — там най-напред се бяха срещнали и залюбили... Подир две недели Стоян ще се завърне. Тогава вече как-как ще литне тука и ще го намери... Ех, кога ли ще изминат тия две недели?

С подобни мечтания в главата Милена продължаваше да върви из улиците, без да обърне внимание на нещо, без да види едного от стотините хора, мъже и жени, които срещна. Тя нямаше какво да вижда, градът беше мъртва и глуха пустиня за нея, щом нямаше в него Стояна. Тя машинално само се отбиваше ту на една страна, ту на друга, за да даде път на файтоните. Тя се беше озовала в многолюдната Витошка улица и вървеше из средата ѝ. Изведнаж Милена съгледа, че право срещу нея се зададе някакъв черен куп, някакво странно нещо, за което никога не можеше да си въобрази какво ще е. Тогава тя се отби на тротоара и се спря да види какво минува: видя едни черни кола, цели почернени, и малко другояче, които теглеха полека два черни коня; вътре в колата лежеше само един дълъг, черен ковчег, а отпреде беше седнал при возача солдатин, поп с кръст в ръка и с патрахил на рамена. Зад колата вървяха и два реда солдати. Милена зяпаше в недоумение; тя се не догаждаше, че вижда погребението на един войник; разбра само, че това шествие има някакво черковно, религиозно значение, разбра това по попа, който стоеше на колата с кръст, и по мъжете, които си сваляха шапката при срещата на черната колесница... Тя си продължи пак пътя. Тя не попита никого какво беше това. Градски работи. Малко ли чудесии вижда в тоя град, който нито е сънувала? Но ней що ѝ трябват всичките тия чужди хора и чужди работи? Само Стоянчо ѝ е мил, друго нищо няма за нея интересно и в тоя град, и на света. Едничкото нещо, което ѝ поговори на сърцето, бяха войниците; тя виждаше в тях Стояновите другари. Кой знае, може би и някой от тия момци да се познава, да са приятели със Стояна. И тя се пак извърна и гледа няколко време с умиление отходящия нататък взвод на войниците.

Когато Милена щеше току да улови друга улица, тя видя на желязната чешма, че се миеха няколко солдати; неволно фърли очи на тях, като че искаше в тях да види мъжа си, макар че тя хубаво знаеше,

че мъжът ѝ не може да бъде тука. Но пак това не биде напразно. Тя видя един от солдатите с отхлупена назад шапка, който си обрисваше лицето с кърпа, и го позна. Той беше от село. Тя тичешката отиде към него.

— Димитре? — извика тя весело.

— Добре дошла, Милено!

Войникът я присрещна и ѝ подаде ръката си. Първата дума на Милена беше за Стояна: виждал ли се е скоро със Стояна, как е Стоян, и му разправи как го дирила, но бил отишъл с капитана си на бани...

Войникът я изгледа позачудено.

— На бани? — попита той.

— Ами на баните, с капитанина си и с жена му.

Димитровото лице доби недоверчиво изражение.

— Наздраво знаеш ли, Милено?

— Та нали ти аз думам, Димитре? Оная жена, старата, няма да ме лъже?

— Как? Чудно... Та той излязъл из болницата? — извика войникът.

Селянката го изгледа сърдито.

— Та ти сънуваш, ти нищо не знаеш, Димитре? От болницата Стоянчо е излязъл още миналата година... А сега слугува при капитанина, в къщата му, и капитанинът го завел със себе си на баните. Та един час нали приказвах със старата жена?

Милена във вълнението си не бе разбрала, че госпожата беше ѝ говорила предположително, колкото се касаеше за Стояна.

— Ще се завърнат след две недели!

Войникът климна с глава отрицателно. Той разумя заблудението на Милена, стана му много жално за нея. Но строгостите на войнишкия живот затвърдяват чувствителността на сърцето и той каза без забикалки:

— Какво ми пееш ти, Милено? Стояна го занесоха на болницата още преди петнайсетина дена. Зле бил, казват. Я по-добре иди да го видиш, хазър си тука... Хай иди, поздрави го и от мене... Хей, там болницата... Прощавай...

И Димитър, като ѝ разправи посоката на болницата, се затече да стигне другарите си, които се бяха запътили към казармата.

Краката на Милена се подкосиха. Светът фана да ѝ се върти пред очите и мислите ѝ се забъркаха... Тия страшни думи на Стояновия другар изгониха всичките благи чувства и сладка увереност в душата ѝ. Тя не знаеше защо, но Димитровото съобщение миришеше така на истина, на най-страшна истина, боже! Страшно ѝ беше сега. Като се посвести малко, тя се запъти като пияна, излезе на полето, на зелената равнина и видя белите сгради на болницата. Подир много лутане и разпитване там, тя узна към кого трябва да се обърне, за да пита за Стояна и да поиска да я пуснат при него.

— Как му е името на болния? — попита чиновникът, човек барачест и намръщен.

— Казах ти, я: Стоян го викат — отговори Милена със сфанат глас и с глава зашеметена от миризмите на болничните лекарства.

— Стоян, кой, чий? Името на баща му?

— Стоян Тасков. Таско думаха баща му.

— От кое село?

Милена обади името на селото.

— Кога е постъпил тука?

— Че знам ли? Димитър ми каза, че петнайсетина дена има от ка'го докарали тука.

Милена впери уплашена очи в лицето на чиновника, който фана бързо да прелистя някакъв тефтер, тя с трепет очакваше на всеки миг да я погледне и да ѝ каже: „Тука е!“ И тя виждаше вече с трепет в ума си Стояна на леглото, изсъхнал, пожълтял от страдания, щото мъчно може да го познае.

Две-три минути чиновникът търси с начумерено чело, па най-после каза:

— Няма го тука, не е постъпал тука такъв болник.

Сърцето на Милена се праметна от радост. Надеждата я съживи.

— Нали го няма тука? Оная старата жена право ми казваше, че е отишъл с капитанина си на баня в планината... Защо ме излъга Димитър, та ме уплаши? Аз знаех, че Стоян е далеко сега, аз знаех... знаех... — гълчеше радостно Милена на чиновника, като че искаше да дели с него щастието си...

Как ѝ се видеше добър тоя човек сега! Макар и така начумерен и зъл от пръв път, пък стои някак си хубаво лицето му сега и ти се иска

да го гледаш... Радостта ѝ мятеше ясна пелена въз всичко, що я окръжаваше.

— Няма го тука! — повтори равнодушно чиновникът, като оттикна тефтера и се залови за първата си работа.

Милена разбра, че нямаше вече тука работа, и излезе в двора. Гърдите ѝ се разпуснаха на свободния въздух. На душата ѝ беше леко и весело. Тя се запъти към вратата. Но в това време я извикаха от прозореца на кантората, отдето тощущо излезе. Тя се извърна, па извика плахо:

— Ух, забравих си торбата!

И тутакси се повърна там, дето я повикаха, за да си я земе. Тя я намери до вратата, дето я беше сложила, грабна я и тръгна да излезе.

— Чакай, булка, къде отиваш? — извикаха из писалището.

Тя се извърна и видя там сега двама души над един тефтер. Очевидно не за торбата я викаха — те надали бяха я забелязали, а друго нещо имаше да ѝ кажат.

Тя се повърна и се спря зачудена.

— Как викаха твоя мъж? — попита другият голобрад чиновник, когото одеде нямаше в писалището.

— Стоян Тасков от село П. — отговори натъртено Милена.

— От П. Стоян Атанасов, предаден от капитан Начев... — произнесе голобрадият чиновник, като натискаше нещо с пръста на тефтера.

— Да, той е — избъбра другият.

После и двамата се посшушкаха. Голобрадият чиновник изскокна.

— Тука ли бил? — попита с разтреперано сърце Милена.

— Почакай малко, невясто! — каза ѝ другият, като запали цигара и зе перото от ухото си да пише.

Милена остана като закована. Какво имаше? Стояна ли щяха да изведат?

Върна се скоро младият чиновник с една вълнена торбица с черни резки в ръката.

— Стрино, земи тая торбица, та си я носи!

Милена пое торбата неволно и зачудена.

— Стояновата торба! — изкрещя тя и погледна в недоумение двамата чиновника.

— Да, занеси я у вас... Тук са неговите вещи... Господ го прибра, невясто, преди малко го закопаха — каза бързо чиновникът, за да не продължава неприятните обяснения.

Милена погледна втрещена, като че не можеше да разбере тия думи, па се фана за главата, извика, та понесе цялото здание. Па се тръшна до вратата с паднала кърпа. Тя захълца и вайкаше, и стискаше Стояновата торба. Тия раздирателни викове пронизваха душата на човека.

Чиновникът скоро изгуби хладнокръвие; той извика строго:

— Булка, стига, стига, иди си... Мъжът ти умрял — е, умрял; и у вас да беше, пак щеше да умре. Хай не пискай, върви си...

Милена го не чуваше в отчаянието си.

Тогава той сериозно се ядоса:

— Чуваш ли, не обичам да ми пискат!... — извика той, като стана. — Едно солдатче, а прави салават и олелия, като че е умрял фелдмаршал... Чорт побери! — завърши той ниско.

Тоя чиновник, видял вече толкова чужди нему и неизвестни мъртъвци, изнесени оттука, и навикнал вече на подобни сцени на човешка скръб, не беше способен да се трогне от Миленината, нито да я уважи. Сърцето му беше затъпяло за жалостта, както у поповете и докторите... Сърцераздирателните й викове само му досадиха.

Милена остави смаяна болницата с две торби на гръб вместо една. Тя тръгна напосоки, без да знае накъде отива. Така тя се озова пак в града, във Витошка улица. Тя вървеше и хълцаше, и очудваше ония, които я срещаха. Но скоро тя се сепна, озърна се и се спря. Тя се спря именно на онова място, дето се беше спряла и по-напред, за да гледа любопитно погребалната колесница, и изведнаж й дойде на ума тая колесница, и попа, и войниците, и дългия чер ковчег. И ужасно откровение озари ума й сега.

— Майчице, ами че той е бил одева! — извика тя и изплака безпомощна, като се облегна до стълба на фенеря.

Един стражар я приближи и бутна за рамото:

— Буле, не смущавай публиката на улицата.

Милена се отплесна от него и бързо се запъти по дирите на черната колесница.

Тя се отпрати за гробищата.

Милена замръкна не много далеч от София и ноцува в едно кърско ханче. Тя се унесе едвам къде среднощ. Тя пак видя тая нощ Стояна — видя го в някаква весела планина, дето широки сенки падат от кичестите дъбове, а шуртенето на хладната балканска речка вечерникът разнасяше надалеч... Тя си спомни, че бе сънувала, какво Стоян бил умрял в болницата, че срещнала колата, с които го влачели да го закопаят... че тя е ходила и падала на гроба му... Какъв страшен и лъжлив сън! Тя благодареше бога, че било това сън... Цяла нощ бълнува и пъшка тя... И когато се пробуди по зори, тя всичко помнеше, всичко, но дълго не можеше да разпознае кое беше истинското и кое бе чист сън.

КОЛЕДЕН ДАР

Оставаше един ден до Коледа. Зимата върлуваше. Витоша, вледеняла и настръхнала, гледаше строго изпод бялата си мантия, процепена тук-там от острите ѝ скали. Един мразовит вятър, който пронизваше до костите, вееше по снежните върхове въз София. Ситен сняг и скреж префркъваше сегиз-тогиз из замръзналия въздух, виеше се на кълбуци и засипваше покривите, дворищата, улиците. Студено беше. Комините изфърляха черни стълпове дим към безгласното пепеляво небе и чудно, тоя дим беше сега така весел, така приветлив, така радваше душата! Той наумяваше топлината, благоденствието, задоволството, което окръжаваше щастливите на тоя свят, напук на мразовете, на витошките фъртуни, на леденото вмъртвяваще дихание на зимата...

Именно на тая гледка се наслаждаваха от прозореца си, седнали на мекото канапе, г-н и г-жа Юрданови, женени пред година и половина. Цанко Юрданов, важен чиновник в едно министерство, човек образован, светски и страстно привързан в младата си жена, впиваше мълчалив поглед някъде към снежните хълбоци на Витоша. Очевидно той нито гледаше нещо там, нито бе пък занят от някаква определена мисъл, защото лицето му пазеше изражението на оная спокойна, безгрижна разсеяност, която обладава неволно човека, когато душата му е мирна, когато животът му тече плавно и гладко и когато той из една топла стая, оживена от присъствието на една прекрасна съпруга, при веселото бумтене на собата, гледа навън в бясно фучащите веяния на зимата. Всякой е изпитвал това щастливо-егоистично сънеподобно състояние.

Погледът на жена му също бягаше извън стаята, но бе така далеко и безцелно. Тя го беше опряла долу към един съседски двор. В дъното на тоя двор имаше бедна полусрутена къщица с нисък комин, който гледаше печално към небето, без да изпуща към него топъл дим; изпод нависналата и изкривена стряха поглеждаше едно прозорче, трите разбити стъкла на което бяха запушени с дрипи, а пред прага на ниските врата се натрупала пряспа сняг. Тая бедна къщица, сгушена

между големите богатски домове, приличаше на една дрипава просекиня, заблудена между куп щастливи и горди майорки. Приликата на къщичката с просекинята още повече се увеличаваше от вида, който имаше, като да подлага ръка към огромните нови къщи около си и да казва: „Милост, пратете ми едно от вашите дръвца и аз ще се напълня с топлина, пратете ми едно от вашите скъпи украшения и аз ще се напълня с радост, може би и с песен тая вечер... Видите ли?... Малко ми трябва, за да бъда благодарна от бога. Смилете се.“

Но големите къщи мълчат, те са бездушни, а щастливите човеци не чуват (уви! щастието има тоя порок — да затъпява слуховото тъпанче), благодатното бумтение на пещта не допуска до ухото им острата песен на фъртуната в пробитата къща на сиромаша. Види се г-жа Юрданова чу тая песен, защото лицето ѝ полека-лека се покри с облаци и жалост ненадейна овлажни очите ѝ.

— Клетата Данчовица, какво ли чини сега?... Видиш ли, Цанко, само техният комин не се пуши... — продума тя замислено на мъжа си, без да дига очи от дрипавото прозорче на бедното жилище.

Мъжът ѝ свали тогава поглед от върховете на Витоша и погледна живо към сиромашкия двор.

— Нещастната — промълви той, — и с пет деца още!... И в тая стаичка без огън натъпкани. Да беше жив мъжът ѝ, той щеше да ги прехрани с малката си платка. А сега как се поминуват — представям си, Веро!

— Боже, боже, защо ли даваш сиромаси! — извика неволно Вера и по лицето ѝ мина нов облак от искрена скръб.

— И казват някои, че у нас нямало крайна сиромашия; навярно това се казва, за да се извиним, задето няма и милосърдие — забеляза Цанко.

В тоя миг фъртуната бясно изфуча навън, та се разтрепераха прозорците. Вера извика нечаяно, като сочеше Данчовичината къщица. Фъртуната с неодолимата си сила беше изтикала дрипите, що запушваха счупените стъкла на прозореца, и нахлу свободно в тъмната стаичка. Това произведе страшен смут в стаята. Децата изпищяха от ухапването на лютия студ и тозчас изскокнаха навън, обвити почти в парцали, а малките само по ризки и силно разплакани, всичките хукнаха през двора, та се скриха под стрешината на една ковачница на другия му край, дето огнището смекчаваше колко-годе въздуха. Само

майката остана в стаята да запушва там дупките. Нейното болнаво и сухо лице се мярна в тях като едно привидение... Но веевицата размъти със снежни облаци въздуха и препречи на двамата съпрузи зрелището.

Тогава те се обърнаха насам и погледите им паднаха на тяхната затоплена стая, богато украсена с картини в богати кръжила, с великолепните ламби, положени на орехов стол, със свилените кресла, скъпи ковъори, бибелотите, статуйките. Тая гледка на личното им благополучие и охолност за миг смути душите им чрез контраста си с първото... Но скоро тежкото настроение отслабна и разговорът им се отнесе на друг предмет. Сякаш една дебела завеса падна между честитата двойка и света на нещастните. Поне у Вера това успокоение се видеше. Тя стана за нещо и като мина край огледалото, фърли бърз и щастлив поглед на беличкото, миловидно, усмихнато личенце, което видя в големия кристал.

— А ргорос, забравих, ами ти какво направи с дрехата? — попита тя живо мъжа си, който оставаше се още позамишлен.

— Коя дреха?

— Как, забрави ли? Сорти-де-балът.

— Ах, сорти-де-балът? Наистина забравих...

— Хубава работа... Да забравиш... Какъв си оригинал, Цанко! — каза Вера полусърдито, като си поправяше тоалета нещо.

Цанко стана и замислен зе да ходи из стаята.

— И чуеш ли? — обърна се пак Вера. — Иди у модния магазин на мадам У. Там видях аз чудесен един сортидебал... брокер, чудо, прелест!... Безподобно нещо.

— Но той е соленичък, пиленце...

— Соленичък? Сто и трийсет лева! Та такава мизерност наричаш соленичко! Или искаш да ме сконфузиш... Ти знаеш, че ще бъдем поканени на бала у... третия ден на Коледа и мене ми е необходима наметката като въздуха, който дишам.

— Прекрасно, прекрасно.

— Не е достатъчно да кажеш прекрасно, Цанинце... Но трябва да побързаш да не би някоя друга хубостница да купи тая великолепна дреха... Представи си, то ще бъде просто ужасно.

— Представям си.

„По-голям ужас, отколкото сцената, която ни се лъсна преди малко“ — щеше да довърши Цанко иронически, но предъвка думите си.

Вера го гледаше нетърпеливо.

— Е?

— Слушай, драга Верке... — зафана Цанко със сериозен вид.

Тя предвиди, че той ще прави някакви възражения, и го пресече решително:

— Няма „драга Верке“, въпросът е решен.

— Ти знаеш, че аз нищо не съм ти отказвал, нищо. Но...

— Без „но“, Цанинце! — извика Вера, като плесна галено мъжа си по бузата и го заля с блясъка на чудната си усмивка. — Ти трябваше сам да ми направиш един приятен сюрприз... Ти знаеш да ги правиш и по най-деликатен начин... Па ако не това, най-после друго... Аз се полагам на твоя изящен вкус.

Суетната Вера очевидно искаше да блесне с някой извънреден накит на Коледа. Без такова нещо чинеше й се, че не ще да посрещне празника, както подобава.

— Добре, съгласен! — каза изведнаж с осветлено лице Цанко; — ще ти направя сюрприз, достоен за тебе, за твоето природно добро сърце, за твоята несравнена и любяща душа.

— Дай ръката, faisons la paix! — каза Вера, като фана десницата на Цанка и я стърси примирително.

Мръкна се скоро. Вера беше в страшно вълнение целия ден за сюрприза, който й се готвеше. Въображението й още отсега работеше, за да открие тайната на изненадата, и тая изненада ще бъде твърде, твърде радостна за нея: тя знаеше, че когато Цанко обещае нещо, то умее да го изпълни по жентлменски. И наистина дали пак ще бъде безподобният, божественият сортидебал от прелестния брокар или друго труфило — златно, драгоценно, брилянтово? Как тя ще бъде възхитена! Какъв благороден е тоя Цанко!

Цанко къснееше и не се завръщаше у дома си.

Това увеличаваше сладостно-мъчителното копнение на Вера.

Смрачи се съвсем.

Цанко не идеше. Бурята фучеше яростно навън в гъстите тъмнини. Прозорците трещяха от беснотията й. Тоя неприятен шум докара на ума на Вера за бедната Данчовица и за голичките й деца.

— Бъдни вечер е сега... Те лягат без огън, те срещат Рождество гладни... Боже, боже, защо си дал сиромаси? — пошушна си тя пак и сърцето ѝ внезапно и болезнено се сви от мъка: сякаш че някакво угризение на съвестта я нападна... Толкова щастие при такова нещастие ѝ се стори като едно престъпление. Ней ѝ ставаше тежко при тия мисли, та чувствуваше, че е виновна пред някого си за нещо си, но не смееше да си даде сметка за това, да отговори на себе си защо е неспокойна, и у нея неволно желание оживя да се отклони от тия мисли, да се развлече с нещо друго; душа суетна, но природно добра, слаба и впечатлителна, каквато беше, тя сецаше, че не беше добре да бъде толкова благополучна, когато в света има толкова страдания, че трябваше негли да стори нещо за тия страдания, но нямаше кураж, нито привичка да се потопи смело в тоя друг, невесел мир на човешките бедствия. Защото не стига да имаш желание и даже да имаш възможност, за да правиш добро — трябва и да смееш да го правиш... Защото да струваш доброто, както всеки светъл подвиг, изисква известна доза храброст, почти героизъм... Само злото се върши лесно и даже несъзнателно, затова и областта на неговото царуване обзема цял свят. И Вера, под натиска на тежките мисли, които ѝ притискаха мозъка, с неволна радост чу стъпки, че идат към вратата. Тя се зарадва на случая, който идеше да я развлече... Вероятно Цанко идеше с блестящия си дар.

— Непременно сорти-де-балът е! — каза си тя и сърцето ѝ затупа от ново детинско възхищение. Тя скокна права.

Вратата се отвори. Вместо Цанко, влезе Данчовица и с нея петте ѝ деца. Вера не можеше да ги познае! Те бяха пременени с нови дрешки, всички в топли кожухчета, радостни и усмихнати.

— Цалувайте, мами, на господарката ръчичката — каза Данчовица на децата си, които едно по друго се заредиха да ѝ цалуват ръката, без да може тя да се съвземе от изумление.

— Какво е? Какво е? — попита Вера.

— Бог да ти го върне сто пъти и да те зарадва, както ти нас зарадва, господарко — каза Данчовица просълзена; — сполай ти, че ни смисли и не ни забрави срещу божия ден... Господ и света Богородица да те благославят, дето ни облече и ни прати кола дръвца и ядене, та да посрещнем Коледа. Сега и нам се вярва, че господ се ражда... Цалувайте, цалувайте, мами, ръка на господарката!

Вера зина от удивление. Тя сама се умили до сълзи, но не можеше да си обясни какво значат тия благословии и благодарения от Данчовица.

— Навярно имате погрешка, булка Данчовице... — каза тя живо, но в същия час вратата се отвори и там се появи усмихнатото лице на мъжа ѝ, който се спря и фърли щастлив поглед на трогателната сцена, която сам беше деликатно подготвил.

Вера се сети: това било сюрпризът! Тя се спусна към Цанка просълзена и го целуна по челото с една звънлива, дълга и мълчалива целувка.

Тая целувка беше най-чистата, най-благородната, най-блажената, с която някой съпруг е бил надаряван от съпругата си.

София, 1890

БИКОГЛАВ

Влакът тощущо бе спрял при станцията и вече се готвеше да тръгне. Защото тука той се бави само две минути — колкото пощата да се предаде. Рядко бива вагон да пусне или приеме пътник на тая заглъхнала станция.

Но днес, като никой път, доста големичък куп селяни и селянки се валяха пред зданието на станцията, гълчаха живо, прощаваха се с други, които имаха китки и чемширови клончета на шапките си. Това бяха запасни солдати от близното село К., които се викаха на обучение; то щеше да трае не повече от три недели, но един лъжлив слух за някаква близка война беше смутил селяните и те изпращаха момчетата, като че нямаше за дълго или никога да ги видят. Скоро изпращачите се натрупаха пред един стар дълъг вагон, трета класа, прикачен напред, почти до самия локомотив. Това първенство, отдавано на тия сиромашки вагони, се дължи на твърде зловещи съображения: в случай на злощастие, предните кола винаги имат привилегия да се преобръщат на трески заедно с човешките същества, които са в тях; и с това често се спасяват от гибелния пръв удар подирните коли, за които се плаща по-скъпо.

В последния миг, в мига, когато влакът се затресе и бавно тръгна, една хубавелка мома чевръсто скокна на стъпалото и простря китка към един висок, синеок солдатин, който до половина се приведе из прозореца, та пое китката, като стисна до счупване пръстите на девойката.

Тренът тръгна и двамата млади не успяха или се не сетиха нито една дума да си кажат. Девойката, запъхтяна и почервеняла като божур, не сваляше очи от същото прозорче на вагона, което се повече и повече се отдалечаваше и из което една глава без шапка още стоеше неподвижна.

Не подир дълго време влакът възви зад една гола височина. Слънцето притрепера като разтопено златно кълбо над черното бърдо и потъна зад него в едно огнено море. Мръкваше бързо. Влакът

следваше да лети с растяща бързина из пустото и затъмняло поле. Светна и кандилото от покрива на вагона. Момчетата заравързваха торбите си, за да извадят каквото имаха за похапване, да вечерят. Ненадейно машината изсвири заглушително и след това влакът спря.

— Какво е това? Станцията ли е? — питаха се момчетата, като се взираха в тъмния кър.

Но нищо подобно не се виждаше. Железницата бе спряла напред полето; явно бе, че някакво препятствие стоеше на пътя.

— Червен фенер има! — обади се един.

Действително от следващия кантон бяха запалили червен фенер — условен знак за непроходимостта на пътя. Скоро разбраха, че близкото мостче се е продънило и че влакът ще чака до сутринта, доде се свърши поправката.

— Които желят, могат да слязат! — прозвуча гласът на кондуктора, който отваряше вратите.

В един миг солдатите се найдоха долу в мърчината, на чист въздух. Същото сториха и пътниците от другите вагони. Но те не приеха спокойно и безответно неприятната случка.

— Това е безобразие — викаха едни господа от втора класа.

— Слепи ли са били по-рано да поправят моста, а не да плуем цяла нощ на къра! — гърмеше първата класа.

Запасните обаче погледнаха по-хладнокръвно на произшествието, то ги само поочуди, но никого не разсърди. У тях се събуди солдатинът, на когото покорството и безропотната търпеливост са първите обязанности.

— Чувайте, хай да лежим на тревата — извикаха неколцина.

— Болярите нека спят във вагона, за да не настинат — смееше се друг.

— На тревата, под синето небе!

И никой не щя да остане във вагона. И когато „болярите“ дигаха стъклата на прозорците, за да ги не достига нощната хладовина, войниците се натъркалваха по меката тревица на полето, с очи обърнати към треперливите звезди, които засипваха като елмазен пясък цялото небе, и с мисли, устремени към невидимото село, дето за тях други души сега мислеха и въздишаха.

Разговорите лежишката полека-лека загасваха. Съкрушителните вълнения на тоя ден на прощаване и раздяла с всичко мило и драго, каквото имаха на света, и обайната прохлада на нощния зефир скоро склопиха клепачите на морните момчета. След един час вече се чуваха само силните и равномерни дъхания из двајсетина здрави гърди.

Само един от тях стоеше още буден. Той беше Младен Райчев, юнакът, комуто видяхме, че девойката подава китка. Образът на момата не се махваше от очите му, не излазяше из ума му. Той я гледаше се такава, каквато му се представи в последния миг, преди тръгването на влака: с лице пламнало, запъхтяно от тичане, с черни, огнени и уплашени очи, овлажнели от сърдечно смущение, с алени като мерджан устни, на които се бяха спрели някакви думи прощални, сладки и неизречени; ръката му и сега гореше от стискането на пръстите ѝ и той стискаше силно и жестоко китката. Душата му трепереше от едно тайно и мъчително усещане, прилично на жажда неутолена, на някаква потребност да види някого тука, да каже нещо някому, нещо безименно и неопределено, но което като камък задавяше гърдите му. Струваше му се, че сърцето и душата му останаха там, на станцията, и че истинският Младен остана там, а тоз е друг, лъжлив.

Мъчението му произлизаше и от това, че през последните няколко дни той не беше виждал Цанка, той я видя само в часа на тръгването си, за един миг само... Той не успя нито една дума да ѝ каже, нито да чуе от нея. А имаха толкова неща да си кажат и изговорят преди раздялата. Тя му се мярна и изчезна като един сън. Да, истински сън найае. Явно е, че тя, горката, бе се отскубнала крадишком да дойде да го изпрати и едвам свари; и когато нему се изгледаха очите за нея, нейното сърце също е премирало от мъка и нетърпение! И той сам, сам беше причината, дето са я задържали. Вчера той отиде при баща ѝ, Миля Каражелев, чорбаджията, надут, гневлив и злорек селянин, но на часове с добро сърце, и го завари тощущо изпращаше гости.

— Бай Мильо — каза Младен, — аз утре тръгвам с нашите запасни войници; дойдох да ти кажа прощавай като на по-стар и да ти искам благословията...

Мильо чорбаджи се слиса. Дълги години той бе имал умраза с покойния Младенов баща, някогашен бунтовник — и такъв останал и докрай — човек с рядко упорита глава и непреклонен нрав. Мильо го

наричаше презрително „комита“ и покрай него не можеше да гледа и Младена, наследил с юначеството и бикоглавския характер на баща си и умразата му против чорбаджията... Отде доде той сега да иде да се прощава с него и да му иска благословията?

— Ще идеш, а? Хай на добър час, дано там те направят човек; покойният Райчо ви народи кучешки синове, бог да го прости — каза Милю.

— Бай Милю, за тате лошо да не хортуваш... Стига му гриза костите приживе! — каза Младен с разтреперан глас.

— Е, какво искаш, бе чоджум? Ако отиваш, пръждосвай се по-скоро! — извика Милю, като устреми с ненавистен поглед момъка.

Младен не мигна. Грубостта на чорбаджията намери скала в неговата упоритост. Той каза решително:

— Аз ще се пръждосам, но преди да се пръждосам, искам да ти кажа две думи и тия думи хубаво да ги запомниш.

— Казвай да видим.

— Като се върна от службата, ако се върна жив...

— Е, ако се не върнеш жив? Ще стане кокоша жалба в махалата ни! — пресече го грубо Милю.

— Като се върна жив, аз ще ти искам Цанка... Дотогава да я не даваш другиму.

Като чу тая дързост, Милю втренчи очи в момъка, за да го види не гаври ли се с него; но в Младеновия поглед не се четеше смях, а една смела решителност. Тогава Милювата ярост избухна в презрение.

— А бе, пьси сине, ти искаш чуждите дъщери, ами тебе кой те иска, просек въшкави! Я го виж, те го пьдят от селото, той пита за попвата къща!...

— Мене ме иска Цанка, ние се любим — издума развълнуван Младен и свали надолу очи.

Чорбаджи Милю вместо отговор викна, та се изсмя колкото му глас държеше, мушна ръцете си в джебовете на потурите и се запъти нататък.

— Цанка да държиш, чуваш ли? — извика Младен със задъхан глас и прибледнял от ярост. — Ще те направя на прах и пепел!

И момъкът си тръгна, но той чуваше ясно зад себе си гръмогласните псувни на Миля чорбаджи:

— Хайдутин с хайдутин, проклетият син! От комита баща какво искаш да излезе? Пак комита!

Всичките тия неща минаха през ума на Младена и жестока злоба кипна в гърдите му.

— Аз ще го убия, ако я даде другиму, па и нея, и мене си! — избъбра той...

Но скоро мислите му се пренесоха на друга, по-нежна и успокоителна картина. Видя селото. Цяло спи то сега под звездното небе; рекичката ручи край високото плетище на Милювия двор, под увисналите клони на старите върби; край водата гъски дремят; всичко е тихо в двора; крушата само шумоли и фасулевите вейки шъпнат; до тях е сайвантът, дето стои станът; там си постила и спи Цанка. Сега всички къщни спят, но Цанка е будна, буден е неговият гълъб и мисли и той, и въздиша и той... Как ли се би зарадвала тя, ако чуеше гласа му, че я вика тихо, че ѝ съсне в мрака; ако би го видяла пак и би останали сами и би си изприказвали сладко-сладко всичко, каквото имаха на душите си преди раздялата... и още колко радости! Тя би се измъкнала като змия от леглото си, без някой да сети... Тутакси една мисъл му дойде: дали не е възможно да иде да я види? До съмване има още шест-седем часа, време достатъчно за едно любовно свиждане на край света, а не на един час разстояние! В един миг той зема решението си. Сега вече нищо не би го спряло: огнена река да му се изпречеше, щеше да я мине; в крепост да се превърнеше плетът на Миля, щеше да влезе... Звездите мълчаливо трептяха на дълбокото лазурно небе. Пълна тишина царуваше наоколо. Нарушаваха я само няколко юнашки хъркания на дълбоко заспалите момци. Младен стана предпазливо и се запъти бързишката през полето надлъж по желязната линия. Скоро изчезна в полумрака на лятната нощ.

Полунощ минаваше, когато цял разтреперан от сладката среща Младен излизаше из селото, за да иде до станцията и оттам да фане по железния път. Дотука той от никого не бе виден, ни срещнат. Селото беше мъртво и пусто и това го благодареше; той желаше да остане тайна неговото скришно ходене в село, както и причината му. Усещаше сега, че е престъпил солдашката дисциплина, че постъпката му е лудешка, но че е извън силите му да се въздържа от нея. Той бързаше, той не знаеше часа, страхуваше се да не би зората да го превари и той ускоряваше хода си... Вятърът се беше поусилил и глухо фучеше

между плетищата и клоните на орехите. Когато Младен се намери на къра вече, една силна светлина блесна отляво. Той погледна: далеко в нивята жълти пламъци изскачаха из кръстците; вятърът развяваше пламъците и те префащаха нови снопове и кръстци и образуваха една пречупена пламенна река. Цялата околност светеше, пожарът се предаде и на една голяма купня със снопи и висок огнен стълб зализа въздуха, развяван на буйни езици от нарасналия вятър... В тоя миг Младен чу човешки стъпки наблизко, той погледна стреснато и видя две човешки фигури насреща си: то бяха на двама селяни от селото му; той чевръсто се дръпна и мина приведен зад едни храсти, уверен, че го не познаха отминалите селяни. Като се успокои с тая мисъл, Младен повървя малко, но пак се спря да види пожара. Той се изпълни от жалост пред тая картина. Тук загинваше безконечно количество човешка мъка, обръщаше се на пепел в няколко минути цяло богатство, създадено от труда на природата и на човека и никоя сила не беше в състояние да изтръгне из обятията на алчната стихия тоя сух и леснозапалим материал. Тоя пожар, причинен навярно от злосторник, се показва като едно лошо предзнаменование на Младена. Той продължи пътя си и дълго време още зловещото осветление го следеше. Той усети облекчение, когато една рътлина закри от погледа му съвсем зората от пожара. Когато пристигна при другарите си, той ги завари пак заспали дълбоко. Той се дръпна при тях сломен и заспа.

В това време зората фърляше първите си белизнави шипове по утихналото и забледняло небе.

По изгрев слънце влакът мина по направения мост и по обяд пусна войниците в града, който гонеха.

На другия ден надвечер повикаха Младена при офицера му. Той се доста очуди от това повикване. Но очудването му се промени на смайване, когато влезе при началника си: там видя Цанкиния баща, Миля чорбаджи.

Той прибледня.

— Дали не са ме усетили? — помисли си той. — Не, никой не знае... Милю е дошъл да се плаче за думите, дето му хортувах... няма нищо страшно.

Лицето на офицера беше строго. Милювото беше изкривено от ярост.

Младен се изправи неподвижен като статуя.

— Младен Райчов, когато нощес останахте при разваления мост, ти става ли да ходиш другаде някъде? — по-пита го офицеринът.

По това питане Младен разбра, че ходенето му в селото е станало известно; вероятно познали са го селяните, които го срещнаха нощес, и са го обадили. Той реши да не лъже, да изповяда престъплението си и храбро да изтегли наказанието си. Но само едно няма да каже: няма да обади за срещата си с Цанка! Не, той няма да срами момичето за нищо на света... Може да умре, но няма да каже. Решил това веднаж, той няма вече да отстъпи. Упорството му се преобърна в желязна воля. Младен беше един от ония корави наши селяни, надарени с твърд и непоклатим характер, които в последната война, в болниците, очудваха със свърхчовешко търпение и невъзмутимост, подложени под хирургическите инструменти.

На началниковото питане Младен отговори право, че е ставал и ходил до селото.

— Какво чини в село?

Младен мълчеше.

— Лъжеш, до село не си ходил, ами до нивите ми само! — извика Милю сърдито.

Младен падна в друга изненада. Значи срещата му с Цанка е останала тайна. Това го зарадва. Но защо тогава тоя гняв от Миля и какво иска да каже той? Той не разбираше.

— Защо си ходил на Милювата нива? — попита офицеринът, който не счете вече за нужно да го пита какво е правил в селото, понеже беше напълно убеден, че в селото не е ходил.

Сега чак Младен сети всичко: запалените кръстци са били Милювите и Милю него набежда в пожара, в такова страшно престъпление! Той се възмути при тая мисъл и отговори:

— Аз до село ходих само и никакви Милюви ниви не знам, нито съм дирил.

Нему му пак дойде на ума за двамата селяни; да, те са го нахлопали!

Офицеринът се навъси.

— Какво си се заканвал завчера на негова милост? — попита той, като посочи Цанкиния баща.

Младен погледна смаяно.

— Какво се пулиш? — обади се Милю. — Питай го, питай, ваше благородие, не рече ли ми, че ще ме направи на прах и пепел?

— Отговаряй — каза офицеринът.

— Казах.

Тая прямота и откровеност позачудиха офицера и му се харесаха. Младен спечели в симпатията му; но за жалост всичките обстоятелства говореха против него. За офицера не оставаше ни сянка съмнение, че пред себе си вижда същия виновник на пожара.

— Отведи тогава на гауптвахта — заповяда той на вестовоя.

Когато изведоха Младена, офицеринът се обърна към Миля:

— Чудно, как това момче по вид и по характер не изглежда да...

— Цял палисвят, ваше благородие, нали ти се изповяда като пред духовник? От комита баща какъв син искаш? — пресече му живо думата Милю.

Офицеринът го изгледа строго и излезе.

По човеколюбиви съображения престъпникът беше предаден на гражданското углавно съдилище.

Никога съдба от подобен характер не стоеше по-ясна, не се гледа по-бързо и не се реши с по-чиста съвест от почтените съдии. Доказателствата за виновността на Младена бяха така ясни и необорими, щото сам защитникът, въпреки упоритото отказване на Младена, го счете за крив и се ограничи да иска за подсъдимия не оневинение, а по-слабо наказание... Осъдиха Младена на три години затвор.

.....
.....

Младен чезнеше вече пет месеца в затвора.

Един ден младият затворник се смая, когато видя, че подир старшия влезе в тъмницата му и Цанкиният баща.

— Младенчо — каза Милю запъхтян, — не грижи се веке, тебе те пускат, защото нищо не си бил крив, чедо... Станое, проклетникът, бил запалил кръстците ми, той сам си изказа. Хай да излазяш!

Младен погледна очуден. Старшият му потвърди същото. Той имал заповед от председателя на окръжния съд да го освободи.

— Прощаваш ли ме, синко, че аз те набедих? Аз ти искам прошка! — каза Милю с мирен и почти плачевен глас. — Защо не ни

разправи, бе синко, тогава по-добре, да ни вразумиш? Тях бре, какво направихме!

— Не казах ли ви, бай Мильо, че нито бях помирил твоята нива?

— Сега вярвам... ами като те питаха в съдилището, защо не отговори дека си бил, кой те е видял в село?

Младен помисли, зачерви се, па каза:

— Защо не отговорих? За Цанка!

— Как за Цанка?

— Аз ходих да се прощавам с Цанка и си давахме клетва, че ще се зедем... Можех ли да спомена аз името на Цанка, да го почерня?

Па погледна Миля в очите; но вместо сръдня той забеляза в тях друго изражение.

— Бе чоджум — каза му най-после, — та вие наздраво ли се любите с наша Цана? Затова се е тя такава опуйчила оттогава... Невидяло се макар... Хай цалувай ръка, та да ти я дам, да патаса светът.

— Добре правиш, че инак щях да я зема с юруш, по войнишки — каза Младен, като му цалува ръка.

Мильо го погледна в очите:

— Ами щеше ли да ме запалиш, ако я бях дал другиму?

— Хай, хай, ти ме знаеш, бай Мильо...

— Дядо, дядо казвай отсега нататък, не се бъркай, комита! — каза строго усмихнато Мильо, като го извеждаше из вратата на тъмницата.

* * *

По волята на възрадвания чорбаджи Миля годявката на Младена с Цанка стана същата вечер, подир неделя — сватбата. Едновременно със сватбарския тъпан разнесе се из селото известието за обявяването на Сръбско-българската война.

На сутрешния ден Младен отпътува за бойното поле.

Ни от предумвания, ни от молби, ни от плачове на отчаяната млада невеста, от нищо не зе... Самото началство се съгласи да му

даде неделя срок, но той упорствува. — Сега моята жена и род, и драгост, и господ е отечеството... Додето го гази душмански крак...

И тръгна — от една сватба на друга — кървава.

И вече се не върна: той остави юнашки кости на царибродските височини и млада булка под було още.

Цанка доби едно дете от него. Синеоко, хубаво ангелче, крещи до облаците и упорито като дявол.

Често дядо му, като го друса на ръце, казва му с целувки по надутите бузки:

— Бащичко! Комита цял, комита бикоглав!

Сопот, 1891

GRONDE MARITZA TEINTE DE SANG

I

Не можеше да се опише тъгата на всички ни, когато подир многодневно пътуване по Средиземно и Червено море параходът ни изхвърли на пясъчливия арабски бряг. До тоя час мъката ми се позалисваше от другарския живот и разговори в парахода и от вида на разнообразните картини на бреговете и земите, край които ни носеше. Далекото ни назначение, с което ни изпращаха от Цариград, не ни се представяше още толкова страшно: ние носехме със себе си още свежи цариградските си впечатления и сладката скръб от раздялата с толкова мили и родни нам образи и скъпи привързаности... Но един път стъпили в Арабия, всички ни облада дълбока скръб и безпомощна безнадеждност! Скоро трябваше да бъдем пръснати из тия чужди пустини, между диви племена, разделени един от другото. Нашето заточение се почваше. Нас ни хвърляше съдбата в тоя печален предел, тъй далеко от България, в същия час, когато нейните планини и скали ехтяха от гърмотевиците на освободителната война! Тежка, ужасна раздяла! Сега вече, загубени из пясъците на Арабия, ние не щяхме да имаме даже утешение да чуваме какво става в далечната родина, да изпитваме трепета на радостните възторзи от успехите на руското оръжие. Може би и да умрехме, без да знаем да поздравим България със свободата! Да, хиляди българи досега са били пращани в изгнание в дълбочините на Азия, но не вярвам друго изгнание да е било по-тежко и по-мъчително, отколкото нашето!

II

Изгнание! А ние не бяхме изгнаници! Ние бяхме доктори, възпитаници на медицинското училище в Цариград, които султанът в тоя момент назначаваше на длъжност при разни войскове части в Емен. Нас нарочно ни отдалечаваха там, не толкова в интереса на санитарното дело, колкото да ни отнемат възможността да побегнем в отечеството си. А то разгръщаше обятия и просеше силата, знанията, труда и кръвта на всичките си синове... Неколцина от нас бяха успели вече да се изтърват и да отидат в България. Колко бяха щастливи те! А ние бяхме на другия край на света от нея, парясани в чужди нам народ, употребени на чужди интереси, дето никого не интересуваха нашите чувства и пламенни копнения, мъки и нашият живот, нашата смърт!

III

Пристанището, на което излязохме, беше Худайда. Тук останаха троицата ми другари, а мене пратиха навътре, за Хаче.

Хаче е арабски градец сред пустинята, до една гола планина и в близко съседство с непокорните арабски племена, вечно воюващи с турските войски. Стигнахме дотам за десет деня, на камили; все през безводни, пусти, камънливи, баирести места; никъде шумица и зеленинка! Денем — нетърпима адска горещина — аз бях под тропика! Нощем — студ, от който цял зъзнях в палатката си. Заран, като ставах, виждах някои голи ридове побелели като от сняг, а то беше слана! Подир малко — пак ужасните жегги. Много пъти щях да падна от камилата си, на която от люшкането ми прилошаваше, като че ме хваща море — и колко пъти да умра от слънчев удар!...

И цели дни горещини, камъняк, пясък — нищо друго. И тоя проклет от бога край се нарича още „Честита Арабия“! Ех, де беше сега моята България с нейните кристални води, зелени долини и планини! Де беше тя? Аз не смеех да си помисля!

IV

Едно голямо, неочаквано щастие ме очакваше в Хаче: аз намерих един колега съотечественик — доктор Н. Каранов, запратен там и забравен без никакво известие какво става в България, без надежда да я види пак. Той пръв ме намери в моята квартира, назова се и без повече думи хвърли се на врата ми и в такова положение няколко секунди плака и хълца.

— Казвай, казвай, брате, сега! — изговори той с бузи, залени със сълзи, които продължаваха да шуртят и да го задушват. Аз няма да забравя това лице, бледно, развълнувано, по което се кръстосваха като разиграни от вихър облаци по небето смесени чувства от възторг и скръб, от радост детинска, от мъки, дълго време потаени и внезапно бухнали, и болезнено патриотическо възхищение, когато му разказвах новините от войната, които знаех до часа на тръгването си от Цариград.

Моят възторжен приятел имаше-нямаше двайсет и осем години; но трудовият живот, климатът и скръбта бяха застарили лицето му, кръгло и приятно, почерняло от тропическото слънце, осветлено с огъня на блестящ поглед, но с печата на тъгата... Черна къдрава коса и черна гъста брада, подстригана по турски и тук-там вече посребрели, съставяха красиво кръжило на тая толкова симпатична физиономия. Той беше по чин по-висок от мене, защото бе почнал по-рано служебното си поприще. Аз го обикнах като брат.

V

Бедният Каранов! Положението му беше много по-тежко от моето, много тежко. Той беше тикнат тука в истинско заточение. Той беше изслужил срока си в Херцеговина, но пак го пратили на служба в Емен, в наказание за прикриването в Цариград и препращането бежанци от Панагюрското въстание... Осемнайсет месеца вече, откак го лутаха из разни краища на областта по болници и отряди. На многократните му молби да го вадят от тоя убийствен климат ответ няма. Не стигаше мъката от неизвестността на срока на възвръщането му в България — уви, той не вярваше в това вече, — ами още — той теглеше от преследването на таборния командир. Въодушевен от една непримирима омраза, на която Каранов не отгатваше причините, командирът безпощадно го гонеше навсякъде и във всичко, не изпущаше никой предлог да го нагруби пред другите и никой случай — да направи донос против него пред ония, които разполагаха със съдбата на Каранова. Тоя свиреп турчин тровеше живота му и правеше пребиваването му тук нетърпимо и още по-нескончаемо! Многожди Каранов бе помислил за избягване, дори и с риск на живота си, но избягването беше невъзможно в тази местност, отдалечена от пристанище и винаги поставена във военно положение; а сега, когато в България гърмеше войната, носталгията му порасте до нетърпимост.

Той се топеше и чезнеше.

— Не, тука, тука ще си умра аз, братко мой — казваше ми той с въздишка много пъти; после прибавяше още по-унило: — Та това не ми е много страшно... но без да видя свободна България, без да я видя никога, боже мой!

Най-често той изказваше жажда да чуе българския марш, на който аз в Цариград не бях можал да чуя ни думите, ни мотива. Това ми невежество го отчайваше. Той знаеше даже повече от мене за тоя нов национален марш от един френски вестник, случайно и за минута попаднал в ръцете му преди шест месеца.

— Маршът — казваше той — се захваща с думите: *Gronde Maritza teinte de sang*^[1]. Нашите опълченци с тоя марш са се хвърляли

в боя и умирали. Страшни думи, брате мой! *Gronde Maritza teinte de sang!* — Гърми Марица, вапсана с кръв — превеждаше той буквално; — чувствуваш ли какво страшно нещо има в тия думи? Това е кървав марш, само такъв марш прилича на България... Да го чуя веднаж, па да умра тогава... А топовете гърмят сега и люлеят Балкана... Боже, защо не сме там да видим как се освобождава България! „Как се освобождава България“ — чуеш ли, разбираш ли в душата си всичкото страшно вълшебство на тия думи? И ние не ще вземем участие в това велико дело! Няма да го видим! А? Страшно положение!

После той станеше, заходеше трескав по тераската на еврейската къща, дето живееше, от която се отваряше вид на безконечното жълтеникаво поле, което развълнувано отиваше до самия хоризонт, и запяваше на мотива на някоя френска шансонетка, но с твърде войнствена интонация:

*Gronde Maritza teinte de sang.
Gronde Maritza teinte de sang.
Gronde Maritza teinte de sang.
De sang, de sang, de sang...*

Какъв огън блещеше в очите му. Той хвърляше в арабското небе тия гръмливи звукове, които то не разбираше, па се спираше внезапно и впиваше очи в голата планина на хоризонта на север и се ослушваше, като да получи през нея отзив от гръмливия ек на марша и на войната в България...

— Ах, да чуя веднаж българския марш, па тогава да умра! — викаше той.

[1] „Шуми Марица, оплискана в кърви“ (фр.) ↑

VI

Постоянно заети и вълнувани от тия разговори, образът на отечеството не ни оставяше. То беше нашият трети, невидим другар. Но това още повече разгаряше копнеенето ни за него, дуците ни се терзаеха от безполезна мъка. Ни едно известие за войната не бе дошло до ушите ни от деня, в който пристигнах в Хаче, сиреч в началото на септември. А сега беше краят на ноември. Нашите другари в Худайда бяха по-благополучни: пристанището ги свързваше, макар и рядко, с Европа, а ние тук бяхме като на други свят. Истина, таборният командир се сношаваше със Сана, резиденцията на мютесарифлика, посредством керваните, но как можехме да питаме? Как смеехме да покажем интерес за войната, когато нашата българска народност и така раздражаваше подозрителния фанатизъм на турците! Мъчехме се само по лицата им дебнешком да уловим какво-годе нещо; във всяко тяхно изражение искахме да отгатнем, прочитахме някоя перипетия на войната; ясни ли бяха тия лица, нашите се покриваха със смъртни облаци, угрижени ли ни се видеха, в нашите души кипваше луда ярост, без да имаме сигурни основания за нея. Това постоянно шпионуване ни направи доста добри физиономисти — предчувствието на сърцето ни допълваше наблюденията на окоето. В първите дни на декември по стреснатото шушукане, по смущението, по необикновената оклюхналост на офицерите заключихме, че Плевен ще е паднал! И така излезе по-после; новината бе употребила десет дена (Плевен падна на 28 ноември), доде да пристигне от Вит до тая арабска пустиня! Но радостта ни не искаше да признае никакви съмнения, ни граници... Помня как цяла нощ престояхме будни с Каранова, как той беше в един вид полуда и често скачаше из стаята и пееше своята „Gronde Maritza teinte de sang, de sang, de sang, de sang.“ Той само с напева на тоя стих облекчаваше сърцето си от приливите на скръбта или възторга...

VII

Но аз бях принуден временно да се лиша от моя другар. Назначиха ме при един отряд в поход против едни арабски племена, заселени на север от Хаче. Тия племена са твърде войнствени и се подчиняват на свои шехове. Някои от тях, ако и да са подчинени на Турция, не плащат никакъв данък: напротив, доскоро турците го плащаха на техните шехове. Когато турците се покажеха неточни, арабите, предвождани от свой махдия (пророк) и въоръжени с фитилеви пушки и с маждраци, обявяваха война на турските войски и воюваха по много месеци с тях... И сега беше такъв случаят. Турците надвиха, но с големи загуби. Ротата, в която се числях и аз, като се намираще в една кула, превзета от арабите, биде хвърлена от тях на въздуха. Всички, с ротния командир, станаха на късове. Оцелях само аз, защото в това време бях пратен два часа далеч от лагера, да управлявам една военна болница. И под нея арабите туриха барут, но успяха само част от нея да разрушат. Подир толкова премеждия, изтеглени за една чужда кауза, аз най-последно, след тримесечно отсъствие, завърнах се съсипан в Хаче.

VIII

Първата ми мисъл беше да тичам при Каранова, да питам за каква-годе новинка. Аз бях ожаднял да чуя нещичко за България. Току-що излязох из вратнята си, срещна ме полуголият арапин, слугата му. Бързо ме поздрави с темена, като загърна пещимала си около тялото.

— Добре дошел, юзбаши!

— Къде? Какво прави колагасъ?

Той ме погледна сепнато.

— Ела да го видиш, юзбаши, досега двайсет пъти дохождах да видя дали си дошел — отговори арапинът тъжно.

— Болен да не е?

— Много болен... зле болен!

Аз тичешката тръгнах към дома на Каранова. Намерих го на леглото. Не му продумах нищо. Той беше унесен. Джемал ефенди, един от таборните доктори, и една стара, сгърчена черна бабичка, бедуинка, стояха там. Докторът ме приближи, поздрави ме тихо и ми прошушна:

— Не го бива...

На моите бързи запитвания той отговори, че другарят ми като да лежи от остър тифус, но с други усложнения. Не може добре да си обясни болестта... Мисли, че тя има повече психически причини... Положението му е критическо... От пет деня нищо не е вкусил. Повече бълнува и пита за мене. Но това се случва все по-рядко. Преди малко се бил пак поокопитил и ме викал; но ето го сега пак без сваят и като мъртъв. Температурата му е неимоверно висока и докторът предвижда скоро края му.

— Да — прибави той, — вика още и някоя Марица... Коя е, някоя българка... види се?

Аз се сетих.

— Да, сестра негова — отговорих тихо.

В това време болният замърда и забълнува. Докторът ми кимна да слушам. Каранов с отворени очи, дълбоко хлътнали в орбитите и впити в пространството, бълбеше нещо несвястно със своите устни,

бледи, сухи и безкръвни, както и лицето му, сега твърде изпито, с изострени форми, с маската на страданията и смъртта. Внезапно Каранов си повдигна главата на възглавницата, за да може по-свободно да диша, и като свали страшно светещите си очи към прозорчето, пробито в стената, обкичена с фотографически портрети, завика високо:

— Gronde Maritza teinte de sang, да, право, право! Ура! Gronde Maritza teinte de sang! Gronde Maritza, Maritza!...

Прозорецът гледаше на север.

— Клетият, клетият момък — шушнеше състрадателно Джемал бей, като хвърляше поглед на портретите, в които имаше и женски. Той от цялата фраза схващаше само „Марица“.

IX

Аз не оставих нещастния си приятел нито един час вече от свободните, които ми оставяше службата. Неговите мъчителни бълнувания, пресичани само с мигновени проблески на полусъзнание, се продължиха във форма на агония още три деня... Аз му затворих очите. Бедният Каранов, той нито един път не можа да ме познае вече, нито успях да заговоря с него, нито да чуя името си... той беше забравил окръжаващия свят, в неговото хаотически размътено въображение всичко се беше смесило и забъркало и в сред потока неразбрани, безумни и безсвестни приказки и виканета, които изскачаха смътно из запалените му гърди, само една целна, ясна и дълбокопотресаеща фраза аз можах да чуя:

— *Gronde Maritza teinte de sang!*

Ах, той умря, без да чуе българския марш!

София, 1890

ИСКРОВ И РАЙНА

На 188... през юни Дончо Искров, яхнал на мършав кираджийски кон, приближи до един от разсипаните през Руско-турската война градове на Тракия.

Тоя момък, около двацет и пет годишен, със среден ръст, но здраво сложен, с приятно и живо лице, с черни очи, дето блещеше младежкият огън на вдъхновена душа, нетърпелива да се фърли във вихъра на живота, се завръщаше от учение по Европа подир многогодишна раздяла от бащиното си огнище.

Дончо спря коня, свали шапка и благоговейно гледа няколко време ниските плетища и зидове по края, наведените покриви с почернели керамиди, овошките, които се зеленееха над тях.

Очите му се бяха налели.

Той бутна коня и тръгна, като не сваляше очи от града.

— Чудно — каза си той, — аз слушах, че съвсем изгоряло, а градът се види почти цял. Преувеличено е, види се...

С разтупано от вълнение сърце той влезе в първата улица и мина между два реда ниски, стари, сиромашки къщи. Той се взираше във всеки зид, вратня, прозорче и ги намираще пак тия, каквито ги помнеше от малък. Никакво опустошение не се бе коснало до тях. Няколко души минувачи го поздравиха на име. Той им отговори, но ги не позна. Улицата се свършваше до Великовия кладенец, отдето друга улица завождаше към мегданя, при който е била тяхната къща и оттам — към другия край на града, дето сега живееше майка му в една бедна къщица... Той помнеше всичко това хубаво и мижишката, дето се вика, можеше да се оправи дотам. Кога дойде при кладенеца, той поиска да фане и другата улица, но не я намери: никаква улица нямаше там! Той се запръ смаян. Пред него се отвори празно пространство, един безкраен и грозен мегданлък, насеян с разсипани зидове, разграднини, грамади обрасли с коприва, дупки и ями буренявали, понякъде опушени късове стени и осамотени комини, прилични на скелети. Това беше всичко, що остояше от няколко махали, които образуваха среднята и добрата част на града. Пламък беше изял средуляка му и

оставил непокътнати краищата, бедните къщурки на сиромашта. Червеите така изгризват корубата на някои дървета, дето е жизнения им сок, и оставят само кората — живи мъртъвци.

Понеже нямаше вече махалите, нямаше и улиците им. Широкият простор даваше проход всекиму и навсякъде и безбройни пътеки се кръстосваха през него, както пътеки през запустялото гробище. Дончо стоеше в нерешителност и съвсем слисан. Той не знаеше коя пътека да фане, защото не знаеше къде се пада мегданът, край който трябваше да мине: мегдан беше сега всичко отпреде му и на тоя мегдан е била някога и тяхната къща!

Той се озърташе.

Един прост човечец в шапка и потури разбра недоумението му, приближи го и му каза:

— Ти за вашата ли къща отиваш? Ти да си жив, Донко, тя изгоря... Нали видиш, пущинак е станало.

— Отде се отива в Радиновата къща, бай Павле?

— Дето живее старата ли? Отвсякъде се отива, Донко, затова и не можеш се справи... Хай ела да те заведе бай ти Павли и да земе мюджетото...

И Павли тръгна направо през разграднините, като гълчеше и разправяше непрестанно. Той се обръщаше час по час към Донча, сочеше коя грамада коя къща е била, кой разсипан зид чий дюкян бил, кои почернели плочи чия фурна биле, кой на кое място бил съсечен от турците, де на кого били извлечени овъглените кости и се подобни черни истории... Разясненията му ставаха по-изобилни на всяка стъпка и уморяваха, както на чичероните в помпейските развалини. Но Дончо не чуваше своя. Нито сецаше какво вижда. Всичките му мисли бяха събрани в един предмет и освен него нищо друго не съществуваше: образът на майка му. Той я виждаше, страдалицата, с ума си; нейното бледо и измахнато лице, дълбоко набраздено от мъки и горести; той виждаше вече тия мрачни очи, които са лели толкова сълзи, изново че рукват като два чучура от прилива на майчините милости...

Дори беше на чужбина, нему му се не вярваше нищо. Сега всичко ще види и всичко ще изстрада в един час. Какво престъпление, дето не е дошъл по-отрано да види в какви гробища бедната му майка живее и какви скърби тежат на старата ѝ глава и я навождат към гроба! Наоколо ѝ нещастници като нея, от никого не е имала да чуе

утешително слово: всеки е носил собствените си мъки, всеки се е превивал под своя тежък кръст.

— Ето и вашата къща, Донко! — каза Павли и посочи небрежно наляво.

Дончо се стресна и погледна. За миг думите на водача му се сториха като подигравка; пред него нямаше нищо! Пуцинак, празно място, на единия край продънено — дия от зимник, — покрито с бурени, разфърляни камъни и с парчета от керемиди. Такова зрелище и по-нататък и навред. Дончо напругаше зрение да познае нещо от тоя двор, дето някога е кипял животът. Но никакви следи нямаше; ни леглото на барицата, що шуртеше из двора и го веселеше, ни коренче от големите чемшири край зида, ни сух дънер поне от крушата, на която висеше фенерът, когато вечеряха. Той едвам можа да открие в тревясалия трап опушен уломък от камината на огнището; там една костенурка, измъкнала главата си, гледаше любопитно към него, като че го питаше що дири тука. Тоя двор, завит под пепелта и бурена си, го не познаваше вече, както един мрътвец, покрит с плащаница, не познава домашните, които го обикалят!

— О, свободо, скъпо струваш на народите! Затова си и много мила... Ти си като фениксът, който изскача из пепелта... Благословена бъди, свободо! — продума Искров с измокрени бузи и потегли нататък подир бай Павля.

Първите минути и часове на срещата с майка му бяха трогателни. Един поток от мъки, радости, възпоминания и нежни чувства се изля в горещите сълзи на майката и сина. Той слуша с благоговейно страдание разказа за страшния бяг от башибозушките орди, за изтеглените страхове и ужаси, за погинването на баща му, за пламъците, които изпепелиха имот, къща, всичко и я изфърлиха на старини в цяло море от бедни, нужди и лишения... Когато майка му изля душата си в неговата — еднакво страдаща и плачеща, — голямо облекчение усетиха и двамата.

Задохождаха гости, съседи, роднини да ги поздравяват. Всички се считаха длъжни да заплачат и се оплачат. Прекарваха миналото добруване преувеличено, тъжаха за изгубеното, натякваха на съдбината и при случай тайно злобствуваха на ония градове, които наготово дочакаха добрините на Освобождението, без да го засегне бурята, която мина оттука. Дончо не намираще кривда на тия изгорели

хора. От всичките човешки егоизми настоящият беше най-простителен. Несправедливо е да искаш от всяко страдание и куражът на героизма. Това е дял на по-избрани природи. Дончо чу даже такива думи:

— Кешки да не бяха дохождали русите, та ние да си останем на рахатя!

— Не ни беше лошо и под турците — казваше друг, — но имало да изтегли нашата глава.

Тия грешни думи ги произнасяха не български души, не здраво човешко съзнание, а околните купища пепел и съсипни, а вонещият бурен и прашна коприва край срутените огнища, а гробовете, които зееха на всяка стъпка и във всяко сърце!

След като се поклони на бащиния си гроб, Дончо реши да направи това и на всичките любими места на околностите, с които го свързваха драги възпоминания. А те всичките бяха цели и невредими, сиреч тъй прекрасни, както и напред. Природата една се неменява и не носи дял от страданията и превратностите людски. Световните бури, които превръщат в прах градове, народи и империи, минуват често край нея, без да я зачубръснат със съкрушителното си крило. Няколко деня наред той навестява всички кътове, които са оставили в душата му образа си заедно с една радост. Разхожда се по хълмистата рътлина над града, дето бос играеше на роби с малките си съученици и се гонеше с тях по тревата, покачва се на големите натъркаляни камъни там, обрасли с кадифян мъх и които Дон Кихот би земал за избитите гиганти; възлазя навръх Стара планина и от острото ѝ Бърдо гледа като на блюдо цялата долина, Средня гора и Родопите и снеговенчаните им върхове; посети пенливите гърмящи водопади в балкана и се ослушва, упоен от дивашката им мелодия; наднича над дълбоките тъмни вирове в скалите, дето падат скоковете, в ледената вода на които се е къпал с другарите си, без да изстине; слиза в най-дълбоките и мрачни долове на балканското гърло, вдетени се и скача от скала на скала като дива коза, спуска се пълзишком по гладките канари, за да откъсне чекур миризлива люлека в подножието им, вика като луд и събужда ековете на стените. Той навести също високия бряг над града, дето едвам личаха темелите на училището, разрушено до земята. Нямаше признак от високото клепало, дето често слободни вироглавчета, за да измамят бабичките и да смутят поповете, клепяха дъската за умряло, когато

всеки в града беше жив и здрав, или биеха желязното зънкало — за голям празник сред делнични дни; нито намери мястото на тъмницата с големите плъхове в пригответелното училище, в която затваряха немирниците и ленивците. Той сам два пъти бе попаднал там: как беше тъмно и вонеше на мишина вътре!... В цялата ограда остояше само каменната стара черква, ограбена и изпокъртена вътре, и гробищата зад нея, съвсем непокътнати. Разрушението почита разрушението. Червеите довършват делото на кръвопиеца: тъмните сили са в неразривен съюз.

Две недели се изминаха в подобни поклонения.

Дончо не можеше да се насити на тия уединени разходки, те го пренасяха в друг вълшебен мир, сладостен и неуловим, като минутно сфанат мотив по една забравена песен; те го туряха лице с лице с детинските и юношките му дни, с блаженото невежество на възрастта им и с небесните призми, през които е гледал на света и на живота. И как сладко копнееше душата му, как мило му беше да се освежава в благодатните вълни на тая атмосфера от възпоминания!...

Дончо рисуваше и портофелчето му беше напълнено с видове от живописни места, които посещаваше. Той намираще своето родно място по-хубаво от всички други, които бе виждал. Особено тая Стара планина! С каква царска величественост се възвишаваше — с чело в облаци, с поли в розови градини! Той с горчивина си мислеше, че тая дивна природа остая неизвестна на света и забравена. А колко поклонение заслужаваше тя! Какви съкровища от вдъхновения пазеше тя за поета, за живописеца, за творческия гений. Той не беше доволен, че сам се възхищава от балканските хубости, той искаше да сподели наслаждението си с други и жадно описваше на гостите си красотата на посетените места и им показваше бледните копия от тях в книжката си. Те назоваваха изведнаж всяко място и се очудваха на верността на рисуњка. Един ден поп Станчо, като разглеждаше работата му, подсмихна се под мустак и му забележи:

— Господин Искров, всичко хубаво, ама даскалицата най-хубаво излязла. Тя трябва най да ти се е втълпила в ума.

— Коя даскалица има там? — попита зачуден Дончо.

Попът се усмихна лукаво и му показа един женски бюст, изрисуван в тефтерчето.

— Само гологърда е много — прибави той.

Дончо се изсмя яката.

— Ах, че това е копие от бюста на Пусеновата Диана! Бог да те благослови, дядо попе...

— Диана не я викат нея, Райна! — забележи сериозно поп Станчо — надарил я господ с красота, само не я дръж с тия отворени гърди тука.

Дончо се превиваше от смях.

— Та казвам ти, че това е копие от една французка картина, снето още в Европа... Коя е вашата даскалица? Аз още нито съм я виждал.

Попът го изгледа недоверчиво.

— Вярвай ме, дядо попе, и много жалия сега.

— Как? Ти си избродил всичките дупки на планината и си видял бърлогите на мечките, а под носа ти какво има, в комшийския двор, не знаеш? Браво, Дончо, не продавай на дяда си попа краставици...

Дончо се опита пак да го извади от заблуждение, но дядо поп стоеше упорно на мнението си. Той го провери и с очилата си и си оставаше дълбоко убеден, че той е видял Райна в Дончовото тефтерче.

Дончо действително не беше виждал учителката в града по простата причина, че той се не беше спрял в него. Природата му заменяше напълно и с възнаграждение обществото на хората, нови и чужди нему. Но той стана любопитен да види учителката.

Поп Станчо стана да си иде.

— За вълка приказваме и вълкът пред нас — каза той, като погледна из прозореца.

— Идат ни гости — каза Дончовата майка и излезе по дяда попа да ги посрещне.

На двора се задаваха една старичка жена, една калугерица и една мома. Тая мома, русокоса и с напета снага, беше облечена в черна жалейна рокля. Дончо само толкова успя да види: гостенките се изгубиха в коридора, чрез който се влазеше в стаята.

Най-напред намерението на Донча бе да погостува един месец в родния си град, а после да иде в Пловдив. Месецът се измина отдавна, а той още не бързаше да тръгва. Животът тука, помежду това изгоряло и убито население, от пръв път му се показва крайно непривлекателен и еднообразен. Както видяхме, той намираще повече наслаждение в лоното на природата, отколкото в обществото на хората. Малко по

малко той зе да привиква на тукашния въздух и да не намира толкова трагически живота на съгражданите си. Както на всичко в тоя свят, и на нещастията се привиква. Продължителността им и времето затъпяват острината им, а забравянето — това небесно дарование на човечеството — заживява прежните рани, за да бъдат търпими новите. Дончо откри даже, че съгражданите му земат на подбий-шега собствените си неволи, което е една философия, и се отнасят доста фаталистически към участта си... Връзките, от друга страна, с някои роднински и приятелски семейства доставяха приятни развлечения. Честите сбирки и честите разходки вън от града, по сенчести морави, даваха на живота освежително разнообразие и привлекателност. Та и самата природа беше тъй пленителна, тъй хубавица! Гаче напук на съдбата тя дразни човечите към веселост. Поне Дончу така се виждаше... Сега даже и развалините, които тъпчеше всеки ден, не будеха в него първите мрачни чувства. Мъчно му беше да напусне тъй скоро тая тиха идилия и да я замени с вихъра на безпокойния столичен живот.

В някои от тия семейни увеселения явяваше се и съседката му Райна Матева.

Райна изгуби в бедствията на войната почти всичкия си род. Само една стара леля ѝ остана жива, при която живееше. Преди година нещо Райна свърши девическа гимназия и се фана учителка в родния си град. Гимназията, призвана повече да създава прилични куклици, натъпкани с фантазии и прищевки, не можеше да ѝ даде онова здраво и целесъобразно възпитание, от което се нуждае българката. За щастие Райнината добра природа и даже ранни нещастия отрезвяваха сърцето ѝ и я предпазиха от модната ветреност... Райна имаше обаче поетически темперамент; тя избягваше развлеченията на обществото и предпочиташе странното наслаждение на самотията. Тя я минуваше повече в прочит на руски писатели. Прочитането ѝ беше най-любимото удоволствие, защото сърцето ѝ беше свободно... Тя се чувствуваше тогава в своя мир и честита. Това правеше Райна да бъде боязлива и свенлива на света. Такива мечтателни натури по-често биват способни за големи страсти и героически страдания.

Траурното облекло беше ѝ обикновеното. Тя го носеше в знак на жалене за изгубените си родители, а кой знае, може би още и затова, че

огледалото ѝ го беше харесало. И наистина черният шар прилягаше чудесно на лицето ѝ с профил на една Харита, той го отваряше още по-бяло и драголюбно, осветено от големи, вакли, страстни очи и увенчано от разкошна златиста коса, безизкуствено сплетена и пусната назад до под кръста, подвързана със синя корделка. Станът ѝ, прав, лек и строен, приел изящно развитие, подсказваше пластическо съвършенство на една хубава жена в бъдаще.

Както знаем, първото запознаване на Донча с тая мома стана у дома му. Тя беше дошла с леля си на гости у майка му, която почиташе и обичаше като своя покровителница. После се срещнаха още три-четири пъти в обществото. Но къде края на август случаят им достави една среща, която има съдбоносно значение за тях.

Ставаше разходка пак — на Априлкова ливада. Дружината се беше разположила в живописна група на моравата, под хладна сянка. Мъжете съблечени по жилетки, а жените в разноцветни летни рокли. Разговорите живи и смеховете звънливи. Беше надвечер. Слънцето трептеше над белия изронен яр на запад от ливадата. Лучите му позлатяваха бухлатия листак на дърветата, който шумеше високо. Някои трептящи зари проникваха през исполинския орех и играеха по лицата. Гладкият гърб на планината беше цял залян от лучезарни вълни, но дълбокият и широко зинал дол, из който гърмеше на водопади реката, беше вече в сянка; вечерникът повя оттам, той носеше ведно с прохладата и отдалечени бляения на стада по планинските паши. Наближаваше часът на величествения заход на слънцето зад яра; но то зад него още няколко време невидимо щеше да свети на планинските върхове, на синьото небе и на румените облачета.

Оттатък воденичната вада, която минуваше близо до ливадата, седнал на един огромен мъховит камък, Дончо рисуваше. Той бързаше да улови силуета на старовремската крепост, закрепена на остър скалист връх, далеко зад яра. Осветена само от отвъдната страна, крепостта се открояваше рязко на златния фон с двете си оцелели кули. Дончо беше дълбоко ваден в работата си. Той се силеше да предаде на хартия тоя ефектен вид, преди да зайде слънце.

Ненадейно весели смехове, които идеха от ливадата, го накараха да се сепне и да погледне. Няколко млади жени и момичета се зърнаха през върбите, засеяни надлъж по вадата. Те припкаха и се надваряха

коя по-скоро да я стигне. Тогава Дончо забележи, че целта на това надваряне беше коя да грабне чудесната китка цветя, с която се зададе младата циганка Дуна, която слизаше от балкана. Първата, която стигна при вадата, дето бе фърлена една дъска за мост, беше Райна. Тя не съзре Донча на канарата. Тя беше сега твърде прелестна, зачервена като ален божур; по челото ѝ падаха игриво кичури златисти косми; из розовите ѝ устни изскачаше на прекъслеци от заморяването весел и безгрижен смях. Широката плетеница на косата ѝ беше се преметнала красиво на гърдите ѝ, които се дигаха като две високи вълни под тясно закопчаната ѝ рокля. Тая прелестна безредица създаваше ѝ ново обаяние. От нея вееше такава младост, нега и жизнерадостна топлина! Дончо изпусна перото в нямо възхищение. В същия миг и другарките ѝ я стигнаха, но Райна стъпваше вече със звънлив смях на моста. Тънката дъска се превиваше под лекото ѝ тяло, а тя с разтреперани ръце, като че ще фръкне, идеше смело навътре. Тихата подвижна вода отражаваше неопределено и бърчовито игривита фигура на девойката, която фана да се клати, като че губи равновесие. Райна наистина бедствуваше да падне във водата: дъската, или зле положена, или поради неопитното ѝ стъпване, климаше ту на една, ту на друга страна да се катури. Тая игра на дъската се засилваше застрашително, въпреки всичката гимнастика на Райна. Изведнъж тя изгуби боята си и се спря два разкрача от брега; тя не смееше вече да пристъпи, нито можеше да се удържи. Тя се заклати уплашена, извика и полетя към водата. В тоя същия критически миг Дончо я улови за дясната ръка и с едно дръпване, което изисква кралимарковска сила, изтегли я на брега, с обувки измокрени само. Дъската се катурна и понесе по водата. Мостът изчезна. Когато видя, че избягна тъй благополучно нежеланата баня, Райна издъхна от дълбоко, па се изсмя.

— Господин Искров, много благодаря... Без ваша помощ... Ах, каква бях луда... — казваше тя запъхтяна, като стискаше крепко и признателно ръката на Искрова. — Насмалко щях да се окъпя, и пред толкова свят.

— И то за това хубаво нещо, ако се не лъжа — каза Дончо и ѝ подаде с поклон китката, която зе от ръката на циганката.

— Ах, благодаря, благодаря... Залових се с тия самодиви да се надварям — смееше се тя, като се обърна към другарките си, които с кикотене тичаха назад да обадят за смешната случка.

В това време слънцето се скри зад яра. Долината остана в лазурева сянка. Дончо гледаше Райна смутен и очарован. И драго, и неловко му беше някак в това положение. Той машинално се озърна да види къде можеше се премина вадата и с неволно благодарение видя, че нямаше проход наблизо.

— Отде ще минем сега при дружината... Мостът ни отиде! — каза смеешком Райна, като се озърташе също.

— И аз това гледам.

— Райно! Ние ще ви чакаме при Игнатови върби, вие заобиколете с бай си Донча под воденицата — извика леля й, която се подаде оттатък вадата.

— Хубаво, лельо!

Дончо и Райна останаха наедно.

Пръв път и неволно Дончо и Райна останаха наедно.

Те и по-напред биха имали случай да се срещнат сами, ако да биха го дирили. И двамата неловки и свенливи, те усещаха някакво смущение, стеснение, колчим се случеше на минута да останат без свидетели и предпочитаха да се споглеждат крадишком един от друг при обществото на други лица. Тогава бяха по-свободни и щастливи.

И сега Райна, като видя, че и леля й се изгуби и се почувствува сама-саминичка на полето с Донча, изгуби одевешната си непринуденост и се посмути. Бузата й още гореше от случайното поглаждане, което й даде Дончовата брадица гри спасяването й. Сърцето й зе да тупа бързо и тя сама не знаеше защо. Те завървяха двамата мълчаливо под брястовете надлъж по вадата. Вечерният мрак падна. Дърветата, затъмнели, шумоляха тайнствено; водата клокочеше мелодично; разрасяха се последните гласове на някои птички, които търсеха гнездата си по клоновете. Природата благоухаеше и се разпущаше сладостно.

— Каква приятна разходка направихме — продума ниско Дончо, за да прекрати неловкото мълчане.

Той произнесе тия думи в същия миг, когато Райна зина да каже: — Колко е приятна тази вечер! — по същата причина.

— Чудесна, господин Искров, и аз съм твърде възхитена... само като изключим одевешното приключение...

И тя се изсмя — повече да си даде дух.

— Напротив, аз го намирам най-приятна случка в разходката... Благодарение нему ние се нахождаме сега в такава, в такава... романтическа обстановка... — каза Дончо, па като се смути от значението на фразата си, прибърза да я заглади и прибави въодушевено: — Да, тия балкански вечери имат неописуема прелест... Нашата природа е цял елмаз... Госпожице, вие обичате ли природата?

— Кой я не обича, господин Искров, най-вече когато е омаятелна като нашата?...

— Има хора, които не могат да я обичат.

— Не вярвам. Кои са?

— Нещастните.

Райна се изсмя.

— Нема и аз съм щастлива?...

Дончо помисли малко.

— Как да ви кажа? Такъв въпрос ме затруднява.

— Не, не, кажете ми откровено.

— Едно само мога да ви отговоря, госпожице Райно: вие сте създадени да бъдете щастлива и да правите щастливи.

Райна се посбърка, но отговори:

— Изкусен отговор, само че не е отговор.

— Опровергайте ме.

— Че да бях и аз учила красноречие...

— Лъжете се: няма по-високо красноречие от самата красота...

Мракът, който ги забикаляше вече, даваше им повече бодрост. Тъмнината не е свидетел: тя не може да види лицата. Мина се една минута в мълчание.

— Кое четете сега, госпожице? — попита Дончо.

— „Демон“.

— Чудесна, великолепна поема, нали? Какъв избор блика от поезия, каква разкошна фантазия: всичките лъчи, шарове, аромати на Изток... А сцената на демона и Тамара?

— Да, и какви описания, боже мой! Кавказ! — отговори Райна.

Темата пак се изчерпа. Настана мълчане. Тъмнината се сгъстяваше под нависналите клонове. Листата шумоляха тайнствените си напеви. Между тях се виждаше тъмното звездно небе. Там мъжделиво блещеше сребърният сръп на новия месец. Пътят ставаше грапав, на места дълбоко изринат от пороите, на места задръстен от

камъните на разсипани загради на бостани. Райна се спрепна и щеше да падне, ако се не беше уловила за лакътя на другаря си.

— Госпожице, пазете се, дайте си ръката.

И неговата срещна Райнината, простряна вече в тъмнината. Те се стиснаха здраво. Те не знаеха какво друго да си кажат. Мълчането ставаше мъчително и ръцете им горяха като огън, може би и лицата им.

— Не сме ли веке при Игнатови върби? Аз ми се чини, че бяха наблизко... — подфана Райна.

— Трябва скоро да ги стигнем — отговори Дончо по-вече по предположение, защото той досега не беше мислил за пътя, из който отиваха. Той не можеше да разпознае де се намират.

Разговорът се пак прекрати. И двамата бяха обзети от чувства, които езикът не пуцаше, мълчането предаваше добре.

Минаха още няколко крачки, като си не пуцаха ръцете.

— Бай Дончо, как се улучихте одеве при вадата, та ми дойдохте на помощ?... Аз бях изгубила надежда... — каза Райна, за да поднови разговора.

— Случайно седях на камъка, та рисувах.

— Какво рисувахте?

— Крепостта. Как беше ефектна на златния фон на небето с двете си черни кули! Тя приличаше на средновековен замък... Наумява ми Алтдорфския замък. Ще дойда друга една вечер да я доснема.

— И аз, пуста, бях причина да не довършите, с моята глупост на дъската...

— Напротив, аз спечелих: аз видях друга, по-чудна картина.

Дончо сети, че направи още един пряк и деликатен комплимент на момата, без да знае как. Той се очуди на ловкостта си, но беше благодарен, че мрачина скри вълненията по лицето му.

— Господин Искров!

— Що, госпожице?

Тая дума „госпожице“ звучеше вече някак студено и неуместно: някоя по-нежна би я превъзходно заместила.

— Още одеве исках да ви питам за нещо си, но пак се свенявах, за да ми се не смеете.

— Не се безпокойте.

— Истина ли сте ме изписали?

Дончо се изсмя силно.

— Кой ви каза?

— Извинете ме, че съм глупава, та питам за това нещо — избъбра Райна.

— Ах, тоя дядо поп Станчо! — извика Дончо, като продължаваше смеха си. — Той е раздрънкар навсякъде, както се види...

— Да, поп Станчо се божил, че ме видял в портофейля ви... и още как! Покажете ми да видя, аз... Вие видите, че съм глупава...

И гласът на Райна отслабваше.

— Дядо поп видя просто копие от бюста на „Диана при езерото“, прекрасната картина на Пусена. Аз го сних още във Франция.

— Вие не обяснихте ли му, та да ми не отдава такава чест...

— Богинска?... Как, разправях му колко не, но той остана на своето убеждение... Какво да му правя? Сега плещи... Вие извинете ме, госпожице Райно...

— Не, аз не се сърдя.

— Но, право да си кажем, приликата е поразителна.

— И вие ли ме земате на подбий-шега?

— Не, вярвайте.

— Ах, искам да я видя и аз да се почудя на таланта ви...

— Боже мой, какъв талант? Просто играчки... пейзажи... Утре, ако обичате, мога да ви донеса рисунките...

— Не, сега, сега!

И тя с детинска галеност му дръпна ръката.

Дончо се спря.

— Мигар да запаля кибрит?

— Да, запалете!

Дончо драсна клечката, ярко пламъче светна в мрака и огря зарумененото лице на девойката, която надничаше над портофейла. Но кибритът изгасна тозчас.

— Утре, утре ще ви донеса рисунките.

— Добре, но и Диана...

— Харно, но няма ли да се сърдите, ако прилича на вас?

— Защо?

— Тогава, госпожице, желаете ли утре да донеса и вашия портрет според одевешния образец?

— Как, вие от ум ли ще ме изпишете? — попита очудено Райна, като се спря.

— Просто ще направя второ копие от Пусеновата Диана, като туря малко изменение в тоалета ѝ... Вместо на корона, ще отпусна разкошната ѝ коса на плетеница през рамото ѝ с едно възелче от корделка; няколко луди кичури косми да падат на челото ѝ; вместо античната хламида, ще завия богинския ѝ стан с черна, напета рокля; на нейния бял лебеден врат ще прикача пък черна корделка със златното кръстче, та ще я похристияня и направя още по-очарователна и по-достойна за обоготворение...

— Мълчи, мълчи, ужасни ласкателю! — извика Райна и в едно безумно движение сложи ръката си на рамото му, а с другата затули устата му, като се смееше с глас в тъмнината.

Прехласнатият момък почувствува до сърцето си топлите гърди на девойката. Това сладко прикосновение превърна всичката му кръв в жилите на пламък. Той обфана с двете ръце Райнината снага и посипа с огнени цалувки косата, тила, темето, челото на тая прелестна глава, която стоеше неподвижно прилепена на рамото му.

— Обичам те, ангеле мой! — шепнеше ѝ Дончо с примръл глас и страстно я притискаше до сърцето си.

Звездите трептяха мълчаливо на небето. Тържествена тишина царуваше. Сребърният сръп на месеца гледаше спокойно на младата двойка, сляна в упоителното блаженство на любовта.

— Обичам те, Райно, моя си навек... — повтаряше Дончо и душата му се топеше от огненото Райнино дихане, което жежеше гърдите му.

Един славей запя над главите им.

Тоя любовен глас ги събуди от сладостното копнение в прегръдките си. Те се сепнаха и озърнаха очудени, че са толкова щастливи; те забравяха де са и защо са тук.

Райна бързо се оттегли.

Няколко гласове приближаваха насам.

— Кой иде? Вие ли сте, Дончо? — попита в тъмнината някой.

Идеха да ги дирят. Дончо се обади. Скоро стигнаха всички при дружината, която ги чакаше при Игнатови върби.

На очудените запитвания за забавянето им Искров отговори, че той е виноват, че побъркал пътя в тъмнината из бостаните. Гласът му

звучеше отслабнал и треперящ, но това се отдаваше на заморяването му от бързане.

Истински предатели бяха очите и лицето му, но тъмнината ги обезоръжи. Истина е, че тя скри и лукавите усмивки на някои Томовци... Та що от това? Искров и Райна не бяха ли най-щастливите в света?

От тая незабравима вечер двамата влюбени не живееха на земята. Малкото още дни, които преминаха заедно, бяха едно неизтрезняемо душевно пиянство, един непрекъснат златен сън, изтъкан от розови мечти и ангелски блянове, ронени от небето. Всеки ден, през всичките празни часове на Райна, Искров беше при нея в градината им, на моравата, под клонестите ябълки. Там четяха, там мечтаеха... Четяха и за Мери в „Герой нашего времени“, и за Тамара в „Демон“ и в четенето си разменяха погледи влажни от щастие или си пращаха небесни усмивки, или пък Дончо ѝ грабваше някоя целувка, обсипана с ароматически нежни думи и с гълъбови въздишки. Те настилаха с всички трендафили на Розовата долина бъдащето си и населяваха света с поетически сънища, зацъфтели в душите им, росни и благовонни, като люлековите гори в Родопите...

Първата взаимна любов на две вярващи, неначети сърца е такава. Много хули философският скептицизъм на всички векове е фърлял въз това чувство, което дава пулса на вселената, неимоверни страдания човешки, на които то е било извор непрекъснат, тежат въз него като един страшен обвинителен акт. Но любовта има за единствен отговор блаженството на първата целувка, в която две млади души се стопяват.

Един ден преди да тръгне, Дончо ѝ донесе златен пръстен, на който бе изработен вензела им.

— Вземи, Райно.

— Пръстена дръж... ще го приема, когато се върнеш при мене.

— Да, не трябва сега... той беден къс руда ще оскверни нашето небе.

И той я цалуна страстно.

Майка му чу с радост изповедта му. Тя обичаше Райна като дъщеря и ценеше сърцето ѝ и характера ѝ.

— Бъдете честити, синко!

И тя благослови.

Биде решено Дончо да иде в Пловдив, дето го викаха настоятелно да се настани на работата си, и напролет, по май, да стане сватбата.

Раздялата беше раздирателна. Но надеждите бяха упоителни.

Когато напусна града и се озова сред широката долина, Дончо пя. Но когато от бърдото на Средня гора за последен път видя града си под Стара планина, цветоокичената люлка на мечтите си, на очарованията си, на щастието си, той плака с глас! Турчинът возач погледна възчуден на тоя момък, който преди пя, а сега ридае.

— Луд ще е или севдалия — помисли си той и хладнокръвно шибна конете си.

Файтонът залетя надолу към широкото Пловдивско поле.

Първото писмо от Пловдив не се забави. Райна го чете и прочете пет, десет, двајсет пъти. Тя го скри в пазвата си, после отиде в градината, та му тури лист от бяла роза, сгъна го и го сви в ароматическото кътче на ковчега си. Вечерта, като си легна, обезпокои се да се не е изгубило, стана, отключи ковчега, извади писмото, помириса го и легна с него, да го прочете на месечина, която грееше в леглото ѝ.

Сутринта тя написа отговор, на който последва друг отговор. После, на другия — трети и тъй нататък. Искров в страстни изражения ѝ изливаше душевната си пълнота и възжеления за скоро свиждане. При другото той ѝ се фа леше за добрия прием, който е намерил в южната столица на България, за успехите си и за почетта, които всеки ден печели името му. Той приписваше всичко това на Райниния добър гений, който го държеше под крилото си.

Райнините писма бяха по-меланхолически. Тя му изобразяваше мъките от разлъката и от всяко закъсняване на писмата му, пустотата, която цари около нея, и безпокойствието си от някакви непредвидени удари на съдбата...

Тя чете с гордо удоволствие отзивите на столичните вестници за любовника ѝ и слуша, упита от щастие, фалбите за него, които носеха съгражданите ѝ, дошли от Пловдив. Тя виждаше как всеки ден Искров излазя начело и завзема предно място във всичките важни случаи на обществения и политически живот. Неговият ум, красноречие и

способности се ценяха високо. Той отиваше бързо към една бляскава кариера.

Това именно фана да я безпокои. Защото ней се чинеше, че колкото Искров отива напред, толкова повече се отдалечава от нея. Заедно с успехите трябваше да расте и славолюбието му. Две силни страсти не могат в едно време да се поберат като господари в сърцето. А то е тъй тясно. Тя не постигаше тая истина по психологически път, а по вродената догадливост в будната женска душа.

Прочее по твърде обясним възврат в настроението на един безпокоен дух ней й опротивя всяка фалба за Искрова, като една закана против собственото й щастие, и тя посрещаше с тайна умраза всеки доброжелател, който идеше да я зарадва с някаква ласкателна дума за Искрова.

— Тия хора всичките са направили съзаклятие против мене! — казваше си тя яростно.

Друг път бърбеше със зъбите си:

— Тоя проклет Пловдив ще ме погуби.

И тя въздишаше.

Минаха пет месеца и писмата на Искрова фанаха да стават се по-редки и по-редки. Те бяха пълни пак с прежния огън, но имаха порока, че го не изказват често. Много занятия, пишеше Искров, тиранически намаляват драгоценните минути, в които той може да се разговаря с нея. Райна само въздишаше. Тя не знаеше що да чини, кому да се изкаже, от кого да почерпи бодрост. Искровата майка беше й утешителница, но и тя се пресели в Пловдив и Райна без нея оставаше пълна сирота на света. Писмата съвсем престанаха. Няма съмнение, че тя е оттикната вече! Други по-силни и честолюбиви увлечения са я оставили в някой затънтен кът на Искровата душа или просто е съвсем забравена. Големите градища са пълни със съблазни за младите хора като Искрова, на които щастиято и сполуките зашеметяват главата, щото да забравят горещи клетви, дадени на бедни момичета като нея. Тя е луда, та още храни слаба надежда, че няма да бъде разбит живота й. За него сега ще бъде срамно и неприятно да земе някоя си Райна Матева, никому неизвестна сиротица, учителка, фърлена на произвола на хорската милост и немилосърдие!... Тя сега би била пречка за неговото благополучие. Защо да се заблуждава вече и да бъде безумна

егоистка. Тя благородно стори, че не зе пръстена... Не, сбогом, луди сънища, сбогом? Всичко е свършено вече!

И тя престана да пише.

И мъките настанаха... Но човешкото сърце не капитулира тъй лесно. То се отказва от една страстна привързаност, от една голяма надежда само подир жестоки и кървави изпитания, които му оставят вечно зеещи рани. Райна чувствуваше в сърцето си едно затаено кътче, дете още произхождаше борба между слабо призраче от надежда и демона на отчаянието. Тя поиска да се увери окончателно в съдбата си, да увре сама пръст в раната си и да изпита парливата люта болестка от това прикосновение. И седна, та написа писмо на една приятелка в Пловдив, нейна съгражданка и бивша учителка. Обясни й откровено положението си, страданията си и я молеше да ѝ даде най-подробни и верни сведения за Искрова. Тогаз ѝ малко поолекна.

Вечерта ѝ дойдоха нови размишления. Дали истина Искров е така жесток? Може ли мълчането му да бъде доказателство, че я е забравил? Тя забрави ли го, като му не пише вече? Ами ако той има друга причина?... Не е ли възможно да е чул клюки някакви?... Хората са толкова лоши!... Може би и той да не спи нощя... Може би и двамата да страдат, без да могат да се разяснят... Тя ще узнае... Тя добре стори, че писа на приятелката си.

Тя чака отговора с нетърпение.

Като всичките лоши хабери, той се не забави да пристигне. Ето какво прочете Райна в писмото от Пловдив:

„Любезна ми сестро! Настоящето ми е отговор на твоето жалостно писмо и за моя велика скръб никакво утешително известие не ти нося. По твоето желание събрах сведения от колкото извори можах за г. И. и ето какво научих положително: И. сега не е оня, когото ти си познала лани. Той гледа нависоко и фърчи из облаците. Ще го срещнеш с ръкавици и цилиндра... Бал без него не става, венгера не бива и навсякъде е от първите. При княза ходи, с консули се води. С една дума И. е от високата клечка. Кажми ми, сестро, няма ли да ти се възгордее до безумие

един такъв младеж? А право е, че му сече ума и е даровит оратор. Камо да беше и по човек! Ако слушаш хората, той ще се сгодява за една аристократска фамилия. Окото му бяга на голямо. Момичето (име не споменувам), половина българче, половина гъркинче, възпитано във византийщината... Обича ли го? Барим на милиона едно от твоята любов?... Кажи ми да ти кажа. Не вярвам. Защото да може да обича, трябва да има сърце една жена... А на тукашните жени сърцето се е скрило в турнюра! Ти виждаш сега, че И. е за оплакване момък! Макар и умен, той е глупав. Има такива хора, сестро.

А сега да дойдем на тебе. Ти, Райно, бъди по-умна и се откажи от него. Той не е за тебе. Забрави го и не топи сърцето си напразно. Ако да можеше да го нажалиш бари, но той сега бълнува за една гънга, за една бездушна кукла (изгората е хубава), която ще му донесе прикя един трен нещастия... Забрави го, ти казвам, и си пази здравето и хубостта. Изтрий го из сърцето си като дрипа и бъди мъж. Гледай си кефчеца. Бог няма да остави сирачетата; той ще ти прати утешение. Милостив е той към злополучните, но по обича куражлиите... Това ти го казвам като по-стара.

Ти ме питаш за домашните; те са добре. Наш Рачо (мъжът) те поздравява. Той е зафанал (на дявола му куршум в ушите) да поспада, а то, сестро, не можеше ни дреха да му се намери, ни платно постигаше за риза. Завчера го претегли докторът и намери, че в шест месеца е изгубил две литри и няколко драма. И то, слава богу. Държи го само на хляб и вода и го кара да спи седишком. Ти познаваш, че и аз от една страна съм за оплакване... Всекиго стиска нейде калеврата. Чичо поп Нистор си е се такъв слаб и се бърза. Расото му се надува и развява като гемиджийско платно. Но в политиката, горкият, се много меси, та му се топи сърцето. Аз казвах на наш Рача да се предаде на нея, за здраве. И стрина ти хаджийка живее до насите поздравява. Ние бяхме малко посбутани с нея. Защото трябва да знаеш, че нас ни дели не само стоборът, а и политиката. Не ни мисли, че сме говеда, като сме отсам

Марица. Тя е червена в червата, а аз — каквото Рачо — бяла. Кожата не ми гледай. Барим тя що ли се мрази с комшии за магарешката сянка? Или депутатин иска да я изберат — котките й? Оня ден Геновева се окотила седем. Стрина ти оставила пъстрите, а всичките бели фърлила, че не били от партията й. И това човещина ли е? Пиши й и й сбери ума.

Писах ти тия разпавии наши не за друго, а само да се посмееш, за да не е цяло кахърно писмото ми. А ти недей мисли, че съм послободняла. Па слушай съвета на кака си Неда и забрави оногова и си пей «Тръндафилчето, каранфилчето», па хабер нямай... Такива кахъри са бели кахъри. Поздравление от всички ни.

Твоя вярна приятелка:
Неда Р. Капинова.“

Новините, които даваше това писмо, не оставаха място за никакво съмнение. Злите предчувствия на бедната девойка се оправдаха. Искров беше изгубен за нея и животът й строшен като крехък кристал, блъснат в камъните на улицата от едно дете. Стрaшното потвърждение на страховете и, което очакваше и от което се боеше, стоеше пред нея, като трите огнени думи пред Валтазара.

Чудно нещо! Напротив, това писмо я разпусна!

Лицето й се проясни и даже някаква полуусмивка заигра по устните й. Писмото, макар че имаше шеговит край, така просто и смислено осветяваше положението! То я утеши. Райна видя, че нещастieto й не е така трагически черно и че Искров не беше оня идеален образ, който любовта й си беше създавала. Един ветрен честолобец, безсърдечен и слаб, достоен само за съжаление, ако не за презрение, и нищо повече. И наистина, какво губеше тя в Искрова? Какво можеше да й даде тоя студен егоист, натъпкан със суета и неспособен да оцени чувствата й, които потъпка и които не заслужаваше? Струва ли горест и сълзи неговата загуба? Колко е луда била, та се е косила и мъчила за такъв човек! Как са прави тия прости думици на Неда: „Той не е за тебе, забрави го! Ако да можеше да го нажалиш барим... А той сега бълнува за една гънга, за една бездушна

кукла“... Как тя сама не се е догадила да си каже тия прости думи и да се успокои!

Тя размишления ободряваха Райна. Тя даже се пресили да си представи по-чер образа на любовника си, за когото вътрешно бе уверена, че е честен човек. Но тя имаше нужда да го ненавижда, да го унизи в мнението си. Това ѝ помагаше в борбата със себе си.

И наистина общо облекчение почувствува сега. Голям товар се смъкна от сърцето ѝ... Детинска щастлива ясност озари челото ѝ... Как е хубав пак светът!... Тя наметна шалчето си и леко-леко се запъти към училището. Там се занимава с голяма охота и даже се шегува и смя с ученичките си... Тя чувствуваше необходимост как да е да излее радостта за освобождението си. И как лесно стана то!

Вечерта се върна дома си разслабена и весела. Леля ѝ с радост забележи това променение. Помисли, че Райна е приела весел хабер, и зина да я попита; но Райна я превари:

— Лельо, аз вече ще бъда весела... Мина всичкото.

— Имаш ли писмо? — попита зарадваната жена.

— Имам писмо, но не от „него“... „Него“ го вече забравих — а от кака Неда. Пише ми такива смехурии! Шеговница Неда!...

— Слава тебе, боже — пошушна леля ѝ.

— Ти, лельо, слушай какво ти поръчвам: за него никога да ми не говориш, името му да не чувам! Поврага да върви. Аз забравих всичко.

И тя запя високо една песен, като подскачаше.

Стаята я не побираше и тя излезе в градината, на простора, да подъхне свеж въздух. Рано се бе запролетило. Смръкваше. Не добре разлистените върхове на овошките се изписваха красиво на синьото небе. В дъното на градината, в гъстия дърволяк беше съвсем тъмно. Възцаряваше се вечерната глухота и тайнственост. Няколко ранни цветенца миришеха; листата шумоляха ниско; звездиците замигаха една подир друга на свода. През клоните блесна едно сребърно рогче от луната и заля в бледна светлина всичко. Но самотията и луната са лоши лекари за едно уязвено сърце от любовта. Денят залъгва или разсява черните мисли, нощта ги събира под крилото си, като квачка пилците си... Тоя таинствен мрак под дърволяка, тая тържественост на нощта, това дихание на вечерните цветя — всичката тая коварна обстановка разбуди, като рой пчели от кошер, цял облак възпоминания

в душата на Райна, парливи като пламък и мъчително-сладостни до нетърпимост. Всичко оживя пак, доби образ, глас, движение, душа: разходките под сенките, цалувките, сладките приказки, въздишките, щастливите смехове, що огласяваха въздуха, златни планове за бъдащото — всичко това из един път възкръсна в ума ѝ ясно, рязко и неотразимо пленително! Бедното ѝ сърце се залюшка пак, застена, закъса се безумно и запуща кръв из раната си... Райна се разтрепера като безпомощно дете, затули с ръце очите си и се тръшна на тревата отчаяна. Глухи ридания и хълцания изпълниха тишината...

Един източен поет е оставил стиха:

„О, спомени, защо не мога да кажа и вам сбогом?“

Днешната неочаквана бодрост по прочитането писмото не беше състояние нормално. То биде минутен плод от усилията на разума, самоизмама, преходно и фалшиво тържество на волята въз правата на сърцето... Първият му протест разби в пух и прах цялата верига от резони, доводи и заключения и ухищрения на студения разсъдък... Уви, страданията и стоновите на сърцето са може би условия, необходими за правилното дишане на тая вселена.

Наближаваше май, тържественият срок! Една небесна заря от надежда блесна пред Райна.

— Кой знай, ако би... — пошушна си тя в най-дълбокото дъно на душата.

И сърцето ѝ се тръскаше до болест при всяко изгърмяване на файтон.

Май дойде и замина, а Искров не се яви.

Между това и леля ѝ се помина.

Подир изпитите Райна напусна училището и реши да напусне и града, в който не можеше да живее. По-после може би и живота...

В това време един търговец, еснаф човек, ѝ поиска ръката. Тя прие без размишление и отиде под венчилото с една усмивка на лицето и с един гроб в сърцето.

Мина се година и нещо оттогава.

Беше още пролет: 22 юни.

На сутрешния ден щяха да станат избори за депутат в Х... ската избирателна околия. Рояци агитатори кръстосваха селата и вълнуваха умовете на избирателите. Двоицата кандидати, предни членове от

двете враждуващи партии в страната, развиваха страшна деятелност в навечерието. Те лично заобикаляха селата, пръскаха в изобилие красноречиви слова, програми, обещания и подарки и се надваряха в ловкост и хитрина. Всичките избирателни пружини бяха турени в действие, гъделите на простия народ бяха внимателно издирени и галени, за да спечелят гласа му. От своя страна и селяните, разделени на два лагера според кандидатите, еднакво бяха застрастени в тая борба. Те напуснаха полските си работи, за да се приготвят за утрешното гласуване. Шумни и крамолни събрания ставаха пред кръчмите. Те правеха втор избор тая година: първият беше касиран в Пловдив. Привържениците на касирания кандидат приеха това като плесница, дадена на тяхната чест и с двойно рвение залягаха да възтържествуват пак. Същият въпрос на самолюбие разпалеше енергията и на противния лагер, решен да спечели избора за своя кандидат по всеки начин. Борбата на всяка минута земаше по-остър характер.

В този ден вечерта пристигаше един файтон в село С..., едно от трите избирателни средоточия на околията. Файтонът спря пред вратнята на попа и един момък, цял покрит с прах, слезна и влезе свободно в двора.

Две едри кучета, които лениво лежеха татък, се фърлиха на него, но като познаха приятел на къщата, върнаха се на местата си.

Гостът се спря под стряхата на пруста, отърси с кърпа праха, който застилаше дрехите му, лицето му, косата му, така щото цветът им се не познаваше. Кога се избриса хубаво, яви се около трийсетгодишен човек с умни очи и лице уморено и повяхнало, с черна гъста коса, такава пак брадичка, изострена, и с изящни движения.

Той беше Дончо Искров, един от кандидатите.

При първо дохождане в Пловдив, както видяхме и в писмата до Райна, той намери добър прием и поприще за бръз напредък; в скоро време значението му порасна в обществото, а заедно с това и честолюбието му. Райниният образ забледня в мислите му. Много нищожно и тясно му се видя розовото мирче, създадено от любовта му, пред новите кръгозори, които разтвориха широко портите си на славолюбивата му душа; ролята на тъмен самодоволен любовник малко му се усмихваше вече. Той жаждаше да стане деятел, едно гръмко име в България, а такава нещо само политиката можеше да

даде и той се фърли стремглаво в политиката, за която не беше ни призван, ни готвен. Райна съвсем биде забравена: тя не беше спица в колелото на неговата фортуна... Той даде кандидатурата си в най-крамолната и опасна колегия, противник му беше един изкусен и кален демагог. Искров не се стресна от това и се фърли мижишката в мътилката. Вихърът го понесе... Яростната борба траеше вече няколко месеци. Той беше ангажирал всичко в нея: честта си, бъдацето си, отмъщението си. Принципите останаха на заден план в мислите му... Тя застрасти целия лагер на противника, който имаше и властите за помощници, доби още по-жестока форма. Искров приемаше хиляди удари отневиделица, без да може да ги върне; клеветата го запръскваше с кал, мрежа от интриги спъваше всяка негова стъпка; той не падаше и не се спираше. Той беше отровен, уморен и потрошен и още по-решен да надвие. Енергията му растеше. Целта му го галванизираше. Депутат! Всичкият свят беше за него в тая дума... Подир нечеловечески усилия щастieto му се пак усмихваше. В навечерието той доби надмошtie. Отвред известията бяха превъзходни. Ежеминутно Бажаклиев, противникът, губеше почва.

Тая вечер той довършваше в С... заобиколката си. Селяните го посрещнаха с любов. Всички щяха да гласуват за него. Като си лягаше, той си каза:

— Утре тържество блестяще над враговете. Една нощ ме дели от победата ми и тя ми е нужна като въздуха, що дишам... Само да се осъмне утре.

Но той не можеше да задреме. Приближаването на съдбоносния ден държеше будни всичките му мисли. Понякогаж смътни безпокойства, като проходни мъгли, минуваха през ума му... Тоя мрак, дето го заобикаляше, виждаше му се като една враждебна нему стихия. Нощта често разваля онова, което денят прави, и приготвя следувашия ден по мрачната фантазия на прищявката си. За кандидатите последната нощ пред избора прилича на една съмнителна любовница, която не видиш: всяка минута може да донесе една измяна. Затова, за да не бъде изненадан, когато вече е късно, той беше оставил в по-важните и ненадеждни села хора, които да бдят тая нощ и при най-малката опасност да летят тук, за да земе потребните мерки. Той цяла нощ слухтя дали не ще чуе някакво тупуркане на кон. И не спа. За щастие, нема лошо известие.

Съмна се. Настана и великият ден за Искрова.

Селото се пълнеше с избиратели, които на тумби-тумби идеха от околностите. Попът и кметът час по час влазяха и съобщаваха, че всички села искат бюлетинчетата с негово име. От прозореца си той видя, че се устройва бюрото в черковния двор. Името му, повтаряно често в мълвата, достигаше до слуха му. Сърцето му болезнено-радостно трепкаше. Тълпата ежеминутно растеше и се валяше на урната като пчели, които се роят на едно дърво. Тържествуваща усмивка озаряваше бледното му изпито лице.

Подир пладне едии кон изтупурка на двора. Сърцето, на Искрова трепна от страх. Тозчас един селянин влезна, покрит с прах и облян с едър пот. Той едвам поимаше от умора и си отриваше челото с шапката.

Искров позна селянин от Ж...

— Бай Стойчо, как допадна тъй?

— Ами ти пометна ли се? — бяха първите думи на запъхтения селянин.

— От какво да се помятам?

— Как, ти не си пратил книга на кмета, че се теглиш?

Искровата коса настръхна на главата му. Той се страхуваше да разбере всичкия ужас, който криеха тия думи.

— Аз не съм писал нищо на кмета и не съм се отказвал!... Той нали знае?

Стойчо плесна ръцете си в знак на отчаяние.

— Тогава кметът ни излъга, изневерил ни е, господин Искров! Рано днес той разпрати хабер по всичките къщи, че приел писмо от тебе, как че ти се отказваш и молиш да дадат глас на Никола Карадимов, който е пак от нашата партия...

— Как! Това е ужасно! Кметът е измамен от Бажаклиева или е подкупен! Двесте гласа са там сигурни — изкрещя Искров.

— Това и аз си премислих и зачудих... Но какво да правим? Селяните нали повярваха! Кметът сам ходи с помощника, та им четоха писмото ти... Какво да кажа, докачиха се, нажалиха се много... Всички казаха: „Ние за Искрова само гласуваме, за другото крак не местим. Ще ядем да си гледаме работата“. И се разпиляха по къра. Аз

гледах, гледах, па като рекох, чакай я да ида да обадя на този божи човек...

Искров се фана за челото като гръмнат.

Изборът се следваше кротко, редовно. Едничкото име, което слушаше в мълвата да се произнася, беше неговото. Тия бедни избиратели бяха щастливи, че го избират, и поглеждаха дружески и гордо към прозореца му. Те не подозираха, че зданието, което те градяха от една страна, от другата се ронеше и подкопаваше. Само Искров знаеше ужасната истина и един за всички изпитваше удара, преди да настъпи. Сега му ставаше противно и името му, което вписваха в бюлетните, и избирателите, и усърдния дядо поп, който сновеше като една сувалка из множеството: всичко му се струваше жалка, глупава комедия, подигравка с него, която не можеше и нямаше, право да спре.

Това зрелище го туряше на мъки. Той яхна един кон и излезе из селото. Полето беше доста пусто. След два часа пътят му го докара пред село Г., избирателен пункт, предан на Бажаклиева. Краят на селото беше съвсем пуст, очевидно всичкият свят се беше събрал на противоположния край в школото, дето беше бюрото. Слънцето печеше силно и конят се умори, та Искров отседна на края при една затворена бакалница, за да си почине на сянка. Той върза коня и приседна на одърчето. Той се озърташе безцелно и разсеяно. Ненадейно погледът му падна на две хартии, залепени па вратата на бакалницата. Първата беше едно възвание на Бажаклиева към избирателите, на които обещаваха златни гори, ако му дадат гласа си. Дончо не дочете и се обърна към другата печатна хартия. Тя му правеше чест да се занимава с него. Това беше един лист от съществуващия тогава ругателен сатирически пасквил. Той обсипваше Искров с такива гнусотии и клевети, щото косата му настръхна. Тук разравяха неговото минало и неговия частен живот, всичко безобразно закаляно... Той видя даже и името на Райна замесено тука... Той с ужас си помисли, че тая мерзост, пръсната в хиляди екземпляра, се чете сега в цялата страна.

Дончо скъса с ярост пасквила. „Каква подлост, каква гнусота! И още има хора, които да повярват, каза си той; в това вонещо блато, което наричат избирателна борба у нас, един почтен човек не може да

влезе, освен с дълбоки чизми и с нишадър-руху под носа. И подир всичките тия храчки на честта ми — падане. И защо се уврях аз в тая политика?“

Той отиде да отвърже коня си. В тоя миг видя една тълпа селяни, които се подаваха от улицата. Те гълчаха шумно. Лицата им бяха разчервели; тежък дъх от пот, размесен с дъх от вино и ракия, напълни околната атмосфера. Очевидно те идеха за Искрова и както личеше по лицата им и по глъчката им, с недобро намерение.

Току-що Дончо се мяташе на коня си, селяните стигнаха.

— Закъде така, господине?

— За натагък — каза Дончо.

Двама души се изпречиха пред коня.

— Какво искате? Махнете се да мина — и той бутна коня, но път му не отвориха.

— Господине, ти ли съдра оная книга? — и те му по-казаха късове от пасквила, разсени на улицата.

Селяните наобиколиха отвсякъде конника. Те го стреляха с враждебни погледи, някои с псувни.

Той пак бутна коня.

— Кажи по-напред, ти ли скъса възванието?

— Аз го скъсах — отговори той натъртено.

— Е, че какво ти вади очите, господине?

— Не четохте ли какви са бълвочи? — каза нетърпеливо Дончо.

— Бълвочи, не бълвочи, то си е наша работа. Ти защо се мешаш на селото ни? Ти Искров ли си човек!

— Агитатор, агитатор — избъбраха неколцина.

— Дръжте го, бре!

Дончо се не побираше в кожата си. Но той съзнаваше, че най-доброто нещо, което му оставаше да направи, е да се очисти оттука. Той бодна коня в търбуха и си проби път. Тълпата се разтвори. Но в същия миг един дълъг като одялана върлина селянин, който едвам се крепеше на крака, спусна се и улови коня за опашката. Дончо се извърна.

— Пусни коня, байно, какво искаш?

— Хай да те водим да гласуваш с нас, и тебе, и коня ти — отговори пияният, като не пуцаше опашката, в която намери опора да не падне.

В това време се задаваше и друга тълпа селяни; положението ставаше крайно неприятно. То стана опасно, когато един от селяните извика:

— Тоз е бре, тоз е Искров, поганския син!

— Долу Искров! — извикаха други.

— Долу от коня! Свалете го, бре! Той няма право с кон да стъпа на нашия топрак!

Сганта нарастваше и грухтеше около него и се възбуждаше от шума си; сопите се махаха застрашително. Но пияницата не пуцаше коня. На Донча притъмня пред очите.

— Пуцай коня, бре! — изфуча той, издърпа една тояга, която някоя пияна ръка оставяше да клима над главата му, и перна дългия селянин през лакътя; тоя изпусна опашката с болезнен вик и се сгромоляса гърбом, като свали троица души зад себе си.

Това беше сигналът. Сопите замахаха, няколко се стовариха на Дончовите плещи, повечето прие конят, който се разскача подплашен, разсипа живата стена и фукна нататък. Тълпата го погна с яростно реване. Дончо не видеше къде бяга; болките от приетите удари се усилиха, ръката му не можеше да се помръдне от болест; стора му се, че е строшена. „Само това ми липсва: да ме убият като куче с тояга!“ — помисли си той. Няколко камъни префърчаха над главата му заедно с псувните на гонителите му...

Вечерта Дончо пристигна при К... ските бани, дето беше решено да чака резултата на избора. Уви, той сега го знаеше хубаво какъв е! Тия бани чрез славата на лечебните води и по красотата на местоположението си бяха привлекли, както всяка година по това време, голямо множество гости от разни страни. Той се затвори в стаята си, легна на очи и стоя дълго време в това неподвижно състояние. Той не иска да се види с никого. Човечеството му беше опротивяло, и сам на себе си.

По полунощ на вратата му се почука, той отвори. Влязоха агитаторите му от разни пунктове, пристигнали в едно време. Всеки носеше бележка за резултата на гласуването в пункта си. Дончо събра дадените нему гласове и излезе сбор 1161; събра гласовете на противника си и доби число 1162!

Дончо прочее пропадна с един глас!

От двестата верни избиратели в Ж. ни един не беше ходил в пункта П. да гласува за Карадимова! Интригата беше сполучила.

— Изборът не важи... Касирайте!

— Оставете ме!

Тая нощ той има бели косми.

Сутринта рано-рано той излезе на полето.

Зората се пукаше. Розови огнени облаци с пожарна светлина блещяха на изток; останалото небе беше чисто в млечен син цвят. Околните зелени хълмове и долини спяха още под росицата си, тихият въздух мълчеше. Жива душа нямаше наоколо. Далечно на юг полето тънеше в тънка ефирна мъглица. Утринната хладина и свежест бяха упоителни. Природата dospиваше последния си златен сън под росната цалувка на зората. Когато минаваше из една пътека, от двете страни обраснала с кичести брястове, която извиваше край една усамотена гостилница, един прозорец се отвори и две женски глави се показаха там, вероятно да дъхнат утринния свеж въздух. Дончо неволно се затули зад шумака като един престъпник, който се крие от всеки поглед. Той не позна кои бяха дамите, но сърцето му се сви сладко-болезнено. Едната от тия глави, глава миловидна, му се стори като позната. Тя приличаше, на кого тъй сладко приличаше тя?... Дали не беше Райна? Той се цял потресе. Едно чувство на неизразима скръб, срам, съжаление го обзе ненадейно, образът на любимото някога същество, отдавна засипан в душата му под пепелта на политическите вихрушки, оживя и грейна очарователно хубав... Но той се не обърна и заскори повече, заслонен от дърветата.

Но кога отиде нататък, някаква неодолима сила го накара да се повърне и да се удостовери коя беше тя.

— От Пловдив са дошли — отговори ханският слуга.

Той клюмна глава съкрушено.

Той реши днес цял ден да се скита из планината, никой да не го види и той никого да не види. За щастие кърът беше още по-безлюден. Той влезе в едно селце, на което бялата черквица ярко се белееше, обляна от първите утринни лъчи, и в първата отворена кръчма поиска ракия.

Кръчмарят му наля стъкълце, по селски обичай. Дончо го люхна на един дъх.

— Нaley пак!

И той изпи другото стъкълце.

— Господине, кой се избра? — попита кръчмарят, който си триеше гурсливите очи.

Той не познаваше Искрова.

— Бажаклиев.

— С много ли гласове?

— С един глас повече...

— Тях бре! Ух да го земе дявол!

В тоя миг погледът му падна на стената. Там бе залепен Бажаклиевият пасквил, който бе видял и в село Г... Той изскърца със зъби и изскокна.

Той се не побираше в себе си, той беснееше. Той ще трябва да чува от стотина доброжелателни уста удивления, съжаления и възклицания, колкото безполезни, толкова и досадителни. А присмивките, а ирониите? Навярно мълвата за случката с пияните селяни досега е облетяла целия Пловдив — „добра реч надалеч, лоша — още по-далеч“ — тя е порасла до гигантски размери и името му е предмет на весели разговори, даже и между съпартизаните му. Той сам би се смял на това приключение, което наумяваше едно подобно на Дон Кихота, ако да не носеше на тялото си синилата на селските сопи.

Той беше сега унижен, смешен. Как той би желал да се измъкне от тая смрадна арена, която не беше неговото поприще, в която случайно и безразсъдно бе попаднал!... Но при такива обстоятелства беше ли му възможно да се оттегли с достойнство, без да стане за смях? Един изход му оставаше само да излезе из това глупаво положение: да продължи борбата още по-яростно — да не остави неприятеля си с един дрипав глас повече да влезе в камарата, да не капитулира и да го накаже за фалшификация, да унищожи избора, да превземе третия избор с юруш и да победи! Трябва самолюбието му да се спаси... Самолюбието! Колко жертви той му принесе! Той отдавна не знаеше мирен сън... А сега пак борби и борби отвратителни! Как би си отдъхнал да имаше как!... Но не, фана се на хорото, трябва да го изиграе; жребият е фърлен... Потопен в тия тежки мисли, които го не оставяха да погледне трезво на положението, той се озова на планината, там седна на един връх. Ракията го не фащаше. Питието е способно само слабите, случайните ядове да удави, големите — него

удавят. Дончо се простря на гърб, потопа погледа си в небесната синева и въздъхна дълбоко. Дълго той следи там белите разкъсани облачета, прилични на неговите разбити надежди; гони игривия полет на лястовичките из въздуха; гледа валсирането на едно облече мушици над главата му; видя вече врабчета на клончето как цвъркаха весело и се цалуваха с човките си. Как беше тих и безбурен животът на природата! Каква хармония божествена царуваше в свободното пространство! И какво беше в душата му! И защо всичките тия тревоги! Дойде му на ум за Райна, за незабвените часове с нея, за любовта му, лампада, угасена от веявицата на честолюбивите страсти. В тоя вихър той разпиля безплодно цял капитал от нравствени сили, воля и енергия, разнесени нахалос, като семето, което един неопитен сеяч пръска във ветровито време. А тая любов може би предпазила би сърцето му с бронята си от похабяване, душата му — от преждевременно обезверяване в доброто и идеалите на младостта си. И представи си той едвам сега, как подло постъпи с тая любов, как безумно ритна щастието, което му се изпречваше на пътя. Но късно, късно се сеща... Късно прогледа и откри заблуждението си... То е сега непоправимо и съжалението безплодно. Тя е сега чужда.

* * *

Слънцето трептеше вече над зелените бърда на запад, когато Дончо се завърна. Кога минаваше пак край брястовете пред гостилницата, един от прозорците ѝ се отвори и някой го извика по име. Дончо стреснато погледна. Прозорецът бе същият, който и таз сутрин се бе отворил... Но вместо главичката на хубавата пловдивчанка, която тъй странно приличаше на Райна, той видя там един червендалест, дебел, тлъст образ с късо стригани мустаци и две големи ръце, които му махаха.

Дончо позна г. Рача Капинов, кършиакалият от Пловдив.

Г. Капинов беше влиятелна личност и разпален привърженик на партията, на която принадлежеше и Дончо. Затова той не можа да откаже и влезе при него.

При това тикна го и скритата мисъл да види младата дама, която възкреси тъй сладко в душата му образа на Райна и цял свят от чувства

нови и необясними.

Както знаем вече и по писмото на жена му до Райна, г. Рачо Капинов телесно не беше твърде тънък и деликатен човек. Той силно наумяваше двете лебеници и вулкана, които представляваше един герой на Любена. Трябва да кажем, че г-жа Капинова беше доволно честита сега, защото съпругът ѝ по едно чудо беше се запалил от политически бяс и затова беше значително поспаднал. Прочее вчерашният избор с нещастните си за Искрова и партията последствия беше внесъл бурни и съкрушителни тревоги в душата на почтения г. Капинова.

— Ела, ела, господин Искров, цял ден чакам да те видя, че ще се пукна... С един глас! Тях бре! Тоя калпазанин, Бажаклиев, работил с лъжливи писма! Виж, брате мой, как се подиграват с простия народ, с бедното просто население, което с кървав пот работи и плаща данъци на това калпаво правителство и на пашата... Долу Румелия! Е, какво мислиш да правиш сега? Тоя избор е калпав, касирай го, чуваш ли? Умирам, ако не сториш това. Бре, проклети син, с лъжливи писма!... Касирай, касирай, омий честта на нашата партия... прослави я!... Плюй в лицето и на Берлинския конгрес, и на Бисмарка, и на Бажаклиева! Долу Румелия! Долу! Долу!...

И г. Капинов се повече и повече се разпалеше и изригваше един ураган от мълнии против неприятеля на партията, Бисмарка и Бажаклиева... Диханието му ставаше по-силно и по-вулканично и пот заливаше лицето му. Даже и появяването на госпожа Капинова не уталожиха доблестното негодувание на мъжа ѝ. Госпожа Капинова, жена на трийсетгодишна възраст, с въздълго, тънмургаво и приятно лице, с весел поглед, с добродушна ирония на устните, се здрависа приветливо с госта.

— За избора ли приказвахте?... Ех, здраве да е, бял кахър — каза тя насмихната.

— Какво здраве, какъв бял кахър! Тук живот има, тука е честта и славата на нашата партия в игра... Да касира, да касира, оня бербантин да го смаже... Да им кажа аз тям една автономия!... — викаше пак Рачо, пламнал изново от патриотически жар.

— И аз съм с намерение да подам касационна жалба — каза Искров.

— Кога?

— Щом ида в Пловдив.

— Кога ще тръгнеш за Пловдив?

— Тая вечер още.

— Тръгвай по-скоро, касирай, касирай, касирай!

— Вижте го, вижте го, господин Искров, наш Рача, какъв е станал разпален политикаш, да му не са уроки, това му помага... — изсмя се госпожа Капинова; — и кога спи, и кога яде, се за партията... Днес се е препирал два часа с Райна да му каже „бяла“ ли е или „червена“... Досрамя ме от гостенката.

— Отрязвам си главата, че тя е „бяла“... — извика г. Капинов.

При името на Райна Искров се потресе. Нима наистина Райна е видял днес?

— Коя Райна? — попита той развълнуван.

Неда Капинова отговори, като впиваше очи в Искровите:

— Г-жа Бочева, вехти приятелки сме, приканили сме я на гости.

Нямаше вече съмнение, Райна е тука сама!

— Излезе одеве с Петричка и Танка, моите щерки, да се разхождат... Къде бързате?

И тя скокна, като да задържи Искрова, който стана, цял почервенял.

Отвън се чуха ясни гласове.

— Ах, ето я, ела сега тука, госпожо, да се признаеш и пред г. Искрова, че си от нашите, не ме сърди вече... — извика весело г. Капинов към една дама, която влезе с две гиздави момиченца.

Искров остана като прикован.

Райна беше очарователна. Пак тая златиста разкошна коса, сега навита на корона на главата; пак това антично изящество в чертите и профила на миловидното ѝ лице; пак тоя страстен, дълбок поглед, станал пленително-меланхоличен. Черното облекло, което и сега носеше, открояваше още по-художествено бялата ѝ шия с попълнените и доразвити форми на стройната ѝ снага. Пак тая хубост, но в разцветата си...

Райна застана смаяна, цяла пламнала. Нещо безконечно скръбно и сладостно светна в погледа ѝ... Те си подадоха ръка едновременно, но на Искрова гласът се сфана и той глухо избъбра нещо неразбрано... Райна показа малко повече самообладание. Тя проговори няколко думи

с високо-вълнуващи се гърди; но и тя млъкна и само блясъкът на овлажнелите ѝ очи продължаваше да говори.

Тогава добрата госпожа Капинова, която от една минута насам се любуваше на смущението, в което се намираха двамата млади, дойде им на помощ... Дончо узнаваше, че Райна е вдовица от шест месеца вече!

Райна е свободна!

Една небесна радост огря бледното му лице. Тая среща подир толкова раздирателни и отровни вълнения фърляше душата му в ново — радостно и освежително като зората... Той не беше на земята... Един нов свят, който считаше вечно заключен за него, се отвори с всичката си обаятелна перспектива... Всичко досегашно изчезна като дим и вселената се изпълни само с образа на очарователната вдовица.

След един час Искров дойде да каже сбогом на г. Капинова.

— Хай на добър час и касирай по-скоро.

— Аз няма да касирам, аз не отивам за Пловдив.

— Ами за къде?

— За родния си град.

— Що ще правиш там?

— Ще се венчая.

— Как, няма да касираш? С кого ще се венчаваш? — извика в негодувание Рачо.

— Гостенката ни грабна — обади се засмяна и със сълзи на очите от щастие госпожа Капинова.

* * *

Дончо и Райна пристигнаха благополучно в родния си град, дето се венчаха.

Там се поклониха на всичките места, скъпи тям с някое възпоминание за любовта им.

Дончо не стана знаменит политик, но стана полезен човек в своята област.

Често после, когато станеше дума за тоя знаменит избор, Дончо засмян казваше на близките си:

— Вие напразно го наричате мое поражение. Аз и досега не вярвам, че съм излязъл погубаш из тая борба. Моят противник спечели един глас, който му отвори камарата; аз спечелих един ангел и той ми даде небето...

1888

ЦОНЧОВАТА МЪСТ

Цончо умря преди Руско-турската война. Всеки от градеца го помни още. Гламав беше Цончо, малоумен от рождение, идиот, та още крив тялом и сакат в ръцете. Обиден от природата, отфърлен от хората. Служеше за смях и за забавление на децата, които му правеха опашка, колчим минаваше през по-главни улици. Хранеше се с просия по чуждите врати, някога печелеше коравия си залък с дребни, нищожни работи, каквито би могли да вършат недъгавите му вкоченявали пръсти, например метене пред дюкяните и често чрез песни или игри на купището на някой мегдан. Дечурлигата му носеха тогава по някой сух комат и той ръфаше лакомо хляба, без да спира да играе. Но не само на тия изкуства беше майстор Цончо: той вършеше и други чудеса. Той обръщаше котка, закрепяваше се прав на главата си, кукуригаше като герест петел, и то с по-голямо усърдие, колкото повече публиката се увеличаваше около арената му. По неговото пожълтяло, изсъхнало и почерняло от глад лице никога не бягаше една глупава, безпричинна усмивка, която държеше устата му вечно полуотворени. Тая веселост светеше и в сивите му, свити, малки очи със сух, безжизнен поглед. Душата в това същество дремеше в плесента на прозябането и всичките му действия се дължаха не на волята или на разума, светило, зажумяло в главата му, а на безсъзнателна привичка и на животинския инстинкт, който само нуждата или чувството на болест пробуждаше у него. Но децата, които са надарени с жестоката охота да мъчат по-слабите или да дразнят по-глупавите създания от себе си, бяха узнали гъдела на идиота, бяха нашли слабата му струна, която от едно само засягане смущаваше, сиреч будеше душата му и снемаше изведнаж от лицето му маската на замръзналата вечна усмивка. И често в най-голямата му веселост, в разгара на пеенето му, те му кажеха лукаво:

— Цончо, крива Ненка не ще да те земе!

И тогава идиотът млъкваше веднага, очите му засълзяваха и лицето му осърнуваше и одлъгняваше странно и ставаше тъй тъжен, тъй убит, тъй смешен! Крива Ненка беше друга една сиромашка

отверженица на природата с крив кръст, криви рамене и куца. Таз девойка, също полуумна, нямаше нийде никого, но щуваше в бордея на една баба сиромашкиня накрай градеца и изкарваше прехраната на себе си и на бабата чрез донасяне по къщите жълта глина за мазане и набиване на стените. Тая стока девойката отиваше да копае твърде далеко извън града, в един бряг до самата планина, напълняше с нея окърпеното бreme и така задяната и превита под тежината му, носеше го в къщата, която бе поръчала глината. За тая работа Ненка приемаше по десет пари от стопанката, а често и коматче хлебец в притурка. По една странна прищявка на естеството това безобразно, криво и калпаво тяло се увенчаваше от хубава глава, стройно сложена на един къс врат, потънал в раменете. Тая глава имаше лице зачернено и изгорено от слънцето, но приятно закръглено и отбележено с две големи, черни, дъгообразни вежди, под които смирено и срамливо гледаха изпод дългите клепачи вакли очи с безчувствено и безответно изражение. Това физическо раздвоение в тялото на девойката, това противоречие между двете главни части на нейното същество очевидно се чувствуваше и от самата нея и при слагането бремето тя веднага бързаше да седне не за почивка, а за покриване недостатъците си. Кокетка беше тая крива Ненка!

Простираше ли се у нея по-нататък женственото чувство? Имаше ли някаква особена симпатия? Обичаше ли тя вече? Неизвестно. Известно беше само, че тя срещаше нелюбезно, почти враждебно, горещата привързаност към нея на гламавия Цонча. Истина, от най-напред бяха забележили, че пролет те често двама се припичаха на топлите и приятни слънчеви зари, седнали до някой зид на улицата. Даже и звънливия им смях слушаха надалеко, когато те с натъпкани със зальци уста приказваха си нещо много смешно. Като добър кавалер, за да плени още повече „дамата на сърцето си“, Цончо изпяваше някоя жална песен, та сълзи се търкаляха по бузите му, и й даваше из пазвата си пестил, нарочно за нея изпросен от дюкяните, за да подслади тя залька си. Именно от тия щастливи времена на тяхното приятелско живуване, което предвещаваше бъдаци Феникс и Филомена, се породи и трае мълвата за близкото оженване на Цонча и Ненка. Какво стана после, та се развалиха двамата добри приятели, кой им урочаса щастието, но сега Ненка не е вече предишната, тя не приема подарките, избягва срещите на Цонча. А той, клетият, се мъчи

за нея, топи се и страда ужасно, колчим жестоките малки присмехулници, които забавлява, му наумят за нея и го пробудят от тихата и благодетелна апатия, в която умът му и сърцето му вкушават сладостна забрава.

Но на нещастния идиот се готвеха нови мъки, по-нетърпими страдания. За да озлобят още повече жертвата си, децата се сетиха да му кажат един ден, тъкмо когато обръщаше три котки, а на четвъртото премятане се закрепяше на главата си с вирнати крака нагоре, че крива Ненка ще се земе с Дося просека, едно момче епилептик и парализирано в устата, което се хранеше от милостиня при черковните врата. Като чу тия думи, Цончо изведнаж скокна на крака, с лице изменено до грозотия, зе си торбата и тоягата и фукна нататък. Той тича до къщата, дето намираше прибежище девойката, и там остана като закован о земята. До зида пред вратнята седяха Ненка и Досю и се печеха на слънце. Щом Ненка го видя, тя бързо се отмъкна в двора, а Досю бега нататък. Цончо стоя още половин час на същото място. Той цял трепереше от глава до крака и бузите му се бяха залели със сълзи; безцветните му очи светяха неподвижно, устремени се към вратнята, дето изчезна любовта му, сърцето му, целият свят! Сега, при сърдечните терзания, разбуди се в гърдите му и друг наранен звяр, досега спящ мъртвешки сън — гордостта му. Тя, Ненка да сяда с Дося, да предпочете Дося просека със сакатите и лигави уста! При тая мисъл на бедния идиот се стори, че ще умре. Той си смисли, че когато ги видя, те се смееха нещо, и тая тяхна радост му причиняваше адски страдания. Всичките му нравствени факултети оживяха сега: паметта, разсъдъкът, самолюбието в един миг се изостриха и проясниха до най-висша степен, за да направят болките му стократно по-чувствителни и неодолими. Любовта, ту химн небесен в душата, ту разсвирепяла отрова, хрочеща фурия, превърна тая немощна и недъгава душа в бясно развълнувано море...

Най-после Цончо припна към полето, с цел да побегне от някого, от нещо страшно, може би от себе си, от мъките си, които горяха като въглени гърдите му, бръмчаха в главата му и го подлудяваха. Той тичаше в несвят, като свините при Генисаретското езеро, в които бе минал духът на бесния...

От тоя ден децата изгубиха един всегдaшен увеселител. Цончо се не мяркаше на улиците, нито го чу някой да пее по купищата. Бяха го видели само, че ходи по къра, към планината, по посока на рудницата с жълтата глина; мислеха, че там крива Ненка му назначава любовна среща и, разбира се, лъжеха се жестоко. Но преди това знаеха, че работил с надница при постройката на арка на един чарк, който се прокарваше през една скала. Цончовата работа беше да разчиства парчетата камъни, които се отчупваха от скалата посредством мина.

Мина се един месец нещо, приближи Петровден. За тоя ден, както пред всеки голям ден, както пред всеки голям празник, добрите къщовници подновяваха стените си, като ги набиваха с бяла глина, а долната им част теглеха с ивица жълта глина, способ на орнаментация, запазен и сега из Българско. За крива Ненка прочее настана епохата на усилена деятелност и на повече печалба. До обяд в деня, който предшествуваше празника, Ненка беше направила две пътешествия до рудницата си и по пладне тя се запъти да напълни трето бreme с благородната пръст, на която дължеше съществуването си. Жегата беше силна, слънцето прежуряше и зарите му падаха като нажежени шипове въз огорелия врат на девойката. След доста дълго пътешествие през лозя и през диви храсталаци и долища, девойката стигна до един пуст суходол със стръмни жълти брегове. На горната част на единия бряг, два метра нещо по-ниско от повърхността му, зееше една околчеста дупка, като малка пещера, в която само къс или приведен човек можеше да влезе. Там, в тая дупка, се червенееше жила от чиста жълта глина, до която девойката се изкачваше по една мъчна и стръмна козя пътека. И тоя път тя леко-леко се покатери до нея и се изгуби в отвърстието ѝ. В същия миг една човешка глава се показа отгоре на брега, право в дупката, между сухите бурени и саморасляци. Той беше Цончо. Той тозчас се махна оттам и след една минута, като някоя дива коза, озова се през дола на другия бряг. Като се настани на тоя пункт, Цончо устреми очи към дупката и вече ги не мръдна оттам. Той беше съсредоточил всичките си чувства, цялото си същество в това нямо съзерцание; не мърдаше, не дъхаше, устата му бяха съвсем отворени и долната бърна съвсем пресъхнала, въсьчното му хлътноло лице се беше съвсем провалило и залепило за костите, а по кожата му префърчаха неуловими тръпки от страдания или ужас... В това неподвижно положение Цончо не приличаше на жив човек, а на седнал

мъртвец. Внезапно стъклените му втречени очи се опулиха по-страшно, изпъкнаха, изскокнаха навън из орбитите си. Вцепенението му се удвои, ако можеше да се удвои: той видя над дупката, дето беше преди малко, между бурена едно силно димче, че се извиваше из въздуха. Това димче пътуваше, местеше се и приближаваше насам, като изправен прозрачен смок. То беше запаленият фитил на мината, пробита от Цонча право над пещерата, дето работеше Ненка. Миговете минаваха с бавността на часове за идиота, димът пълпеше, но избухване не ставаше. Цончо се вкаменен. Какви мисли, какви чувства вълнуваха сега душата му, додето тялото му, нейната обвивка, пазеше тая мраморна неподвижност! Каква ли злоба свирепееше там, какво ли сатанинско удовлетворение и свирепо тържество щеше да избухне в очите му, заедно с избухването на мината, приготвена от неговата ръка! Обаче чудно нещо: по бузите му изведнаж се проточиха две сълзи, той ахна, изпъшка, сякаш клъцнат от езика на змия, скочи из шубраката и се фърли надолу из брега. В един миг Цончо мина като сянка по урвата на срещния бряг и се мръдна в дупката.

Ненка спокойно си копаеше с мотичката по стените на дупката; бурното влазяне на чужди човек я стресна и тя извика уплашена, но като позна стария си приятел, тя се намуси и се изправи сърдита, като стисна късата дръжка на мотиката между коленете си, а края ѝ улови с двете си ръце. Очевидно така заемаше отбранително положение. Макар че сакатите ръце на Цонча бяха слаби за борба с нейната здрава и мускулиста снага, но тя чувствуваше, че той подир толкоз дълго гневене и несрещане не за добро иде да я намери тук.

Един миг Цончо остана зяпнал и смаян пред нея, па тозчас се сети и извика, като посочи нагоре:

— Бягай, Ненке! Бягай, Ненке... мечката...

Нещастният забрави думите и не усещаше, че употребява една вместо друга.

Ненка опули в Цонча големите си черни очи и в техния апатичен поглед се отрази сега безкрайно уплашване. Но Цончо не чака, той храбро я сграбчи с немошните си ръце, галванизирани от любовта и величието на опасността, затегли я към изхода на дупката, като в същото време я цалуваше по главата, по челото, по шията с едно свирепо сладострастие; на бедния му се чинеше да утоли своята зверска любов и жажда в това парливо прикосновение на устните си до

красивата глава на девойката. С едно силно блъскане в гърдите му Ненка отласна Цонча и докопа мотиката си.

— Мечката! Мечката! Бягай! — викаше нещастният и пак се спусна стремително, успя да я сграбчи заедно с дигнатата мотика в ръцете ѝ и тъй, както я държеше, гърбом фана да я тегли навън. В този миг един заглушителен трясък се раздаде над главите им: мината избухна, сводът на пещерата се разтресе, но не падна. При този гърмеж, на който девойката не знаеше причината, тя се облада от безумен ужас и инстинктивно се дръпна навътре пак и повлече със себе си Цонча. Той се остави на това движение, като залепи горещите си устни на шията ѝ, като един кръволочен тигър, който си забива зъбите в тлъстия врат на едно говедо. Тогава целината от свода се провали и затисна двамата души с глухо тътнене.

И после нищо вече!

Това произшествие дълго време остана непознато, защото никой не се случи да мине из този отстранен суходол и да забележи засипването на Ненкината рудница.

Липсването из градеца на двете нещастни създания се изтълкува от ония, които ги не мързеше да се занимават с такива дребни човечета, по съвсем весел начин: гламав Цончо и крива Ненка се оженили и отишли по просия на други места.

Доста късно се опроверга тая мътва: когато случайно се откриха под пръстта телата им, скопчани едно с друго. Това даде рождение на друга мътва, пак от весел характер...

Никой не узна трагедията на този гроб, дело на мината, изработена с неимоверни усилия от Цонча, чрез помощта на бургия, барут и фитиля, откраднат от каменоломците при чарка.

И тъй, Цончо и Ненка умряха и се забравиха; само един камък, побит на мястото, дето ги закопаха в дола, остана да наумява за тях. Но скоро и него, и гроба пороят ги изрина и отвлече. И нищо няма вече, което да разбуди кога да е у хората подозрение за мрачния героизъм Цончов, на който е бил свидетел този дол.

И по-добре.

От всичките героизми само героизмът на любовта обича тъмнината и забвението.

ЕДНА СЦЕНА

Пренасях се трети път, защото бездомните жители на българската столица се преместват постоянно от една къща на друга и са в своя род вечни номади, както катунарите и провинциалните чиновници в България. Всеки си представя уморителното зрелище на едно пренасяне. Хиляди и хиляди едри и ситни вещици, принадлежащи на стаите, на кухнята, на кабинета, на тялото и на душата; тия безбройни безименни и незначителни дреболии, които, нахвърляни хаотически на колата, приличат на един дрипав музей, съставен от битпазарски чудесии, но които съставят онова нещо, което ние наричаме комфорт; инструменти на ония хиляди мънички, невидими и лесно забравими блага в ежедневиия живот, сборът на които според Смайлса прави земното, уви, несъвършеното земно щастие на разумния човек! Прочее пренасях се и това слово лесно ще обясни на читателя защо аз тоя ден позорно дезертирах из къщи, като оставих на други великомъченишката рол да ръководят костоломното преселение на моите мобили.

Аз безцелно се лутах из улиците, именно из пресните нови улици, които пометоха вонещата софийска Палестиня, когато се озовах на Св. Кралската площад. При камбанарията куп хора. Те се бяха натрупали около нещо или някого. Любопитството е прилепчиво, както прозявката и политиката: аз тутакси приближих тълпата, заработих с лактите и си пробих път в живата стена. Тогава видях, че онова, което бе събрало толкова любопитни погледи, беше... Какво мислите, че беше? — Един помазан от файтон човек? Един пълнокръвник, паднал от апоплексия? Или друго нещастие на човек или на животно? Уви — защото нещастията будят любопитството, както щастиято — завистта. Или пък някоя нещастна мишка, хваната в капан?

Не, една жена избягала из своя!

Тая жена беше селянка и седеше на земята... Млада, мурголика, с черни хубави очи, доколкото можах да видя — понеже тя ги не вдигаше от земята, — и напето пременена, без бялата невестина забрадка, като мома с гиздав, безръкавен шопски клашник, който

оставяше да се видят живописно обшитите ръкавя и поли на снежнобялата риза, с каквито се белнува всеки петък софийският пазар.

Пред навалищата, до самата селянка, прав стоеше мъжът ѝ, висок и рус момък. Аз напразно се силех да прочета в лицето му потресаещите чувства, които трябваше в тоя миг да изпитва. В цялата му физиономия се отражаваше само едно смущение, смайване, някаква безсъзнателност, нищо друго. И той, и тя бяха от село Чуковец в Радомирско.

Тълпата любопитни се състоеше наравно и от двата пола, но природата на зрелището даваше на жените преимущество тука и те стояха на предния план; повечето увещаваха селянката да се върне при мъжа си. Но младата бежанка не мърдаше, нито отговаряше. Тя бе навела лице и очи надолу и се виждаше само черната ѝ като смола коса, която се пръскаше по рамото ѝ на няколко сплитки, преплетени със сребърни пари и бели раковини. При женските съвети присъединяваха се от време на време и някои мъже. Но самият мъж мълчеше. Най-после тя, без да вдигне лице, погледна нагоре през дългите клепачи на очите си и продума:

— Нечем да си идем, утрепете ме, нечем... Тия думи се посрещнаха със смесена глъчка, в която повечето гласове бяха в полза на мъжа. Ненадейно тълпата се разтика и даде път на един джандарин. Той дръпна грубо селянката за ръката и ѝ извика да става и да върви със стопанина си.

— Убийте ме, нечем! — каза решително тя.

Тия думи ли, появяването на властта ли в лицето на джандарина прехвърлиха наведнаж симпатиите на страната на бежанката. Мълвата вземаше друг тон.

— Не ще ли го мари? Като го не ще, какво искат от булчето?... Това насила бива ли? — викаше една.

— Клетата от какво ли добро е бегала. Я нека си върви при мъжа, кой прави като нея? — избъбра една коренна софиянка, на която и двете ръце бяха запразнени от зеленчук.

Думите ѝ се потвърдиха и от още две други госпожи.

— Почерни ми лицето! Почерни ми лицето!... — чу се разплакан глас, пълен с истинско отчаяние. Аз го помислих, че принадлежи на

горкия мъж; но не — плачеше и хълцаше един шоп — старец. Казаха, че той бил бащата на селянката.

Джандаринът дръпна пак селянката и я поизправи, но тя се пак откъсна и тръшна в праха.

— Варварство, варварство! — гълчеше сърдито там един висок студент от висшия курс, когото не познавах.

— Душата ли ще извадите на жената? Щом го не обича — свършено! — обади се енергично една дебела млада чехкиня, която държеше отпреде си една кошница, голяма колкото Ноевия ковчег, пълна с разни дивечи и мяса.

Очевидно, тука бяха в стълкновение два мира, две цивилизации.

Представителят на властта хвърли полузастрашителен, полупрезрителен поглед на грамадната владетелка на кошницата, извика на мъжа и на неколцина да помагат, па един под мишница, други за крака повдигнаха хоризонтално селянката. Нещастната правеше отчаяни, но безполезни усилия да се изскубне от толкова ръце. Тя се свиваше, дърпаше, издигната тъй на въздуха, но като съзря, че подведоха файтон, в който да я турят, изплака безнадеждно:

— Нечем!

Тая груба и отвратителна картина на оскърбение човешката личност покърти всинца ни. Публиката се разсърди, очите се гневно устремиха въз похитителите на жертвата, която крещеше умолително. Жените се повлякоха по тях, протестите ставаха по-енергични и порезки. Шумът и негодуванието дойдоха до върха си, когато мъжът изведнаж из крайна апатия дойде в свирепост и удари с няколко юмрука жена си по лицето, за да смири упорството ѝ.

— Боже мой! Какво нещастие! — извика студентът и се спусна връз джандарина и мъжа, като да им изтегли из ръцете жертвата. И под същия импулс, като галванизирани, всичката тълпа направи същото движение и се затече на помощ на селянката. Нямахме вече ни един глас, ни една душа, ни един поглед, който да не беше за нея. Стълкновението беше неминуемо между възмутената човешка съвест и „законното право“, но в същия миг селянката биде хвърлена във файтона, в който се качиха и джандаринът, и мъжът. Настръхналата навалица се спря поразена, като видя, че колата тръгва; но тозчас видяхме, че неравната борба се поднови и в колата между двамата мъже и жената и тя, види се, подир героични усилия, успя да се

изправи цяла с очевидната цел да се хвърли от колата. Навалицата пак се спусна. Но появяването на селянката изчезна като едно видение. Тя се пак смъкна във файтона под дъжд юмруци и там сега се видеше само главата на джандарина, а отстрани стърчаха само двата крака, обути в цървули, на селянката. Файтонът закриви из новата улица, която е между митрополията и Дондуков булевард — тогава пак видяхме цялата група: селянката беше простряна в дъното на колата, в краката на джандарина, а мъжът ѝ с цялата тежест беше се тръшнал въз нея, за да ѝ пресече всяка възможност за изскубване, а с една ръка ѝ запушваше устата, за да не вика.

Ние останахме смаяни на мястото си, с поглед, прикован на отходящия файтон, който скоро изчезна. Тълпата бавно се разотиде. Няколко жени разменяха последните си впечатления.

— Та какъв живот ще бъде подир това? — питаше една.

— Не видиш ли, какъвто е бил и досега. Клетата женица! — отзова се друга състрадателно.

— Истина, той я много биел...

— Така ли? Та коя няма да стори като нея? — пое друга.

— Я си гледайте работата — извърна се една, която тръгваше, — и тя е хубостница: каквото дирила, намерила...

Всичките се обърнаха въпросително към говорящата.

— Не чухте ли баща ѝ какво казваше? Срамотница! Тия обяснения поохладиха симпатията към жертвата и внесоха изново разногласие в разговора.

— Тогава пада ѝ се да яде бой — забележи една строго.

— Е, ще я накара ли с това повече да го обича — пое друга.

— Нека, нека. Нека познава човека си, жена му е най-послед; сега навикнаха всички от нищо да оставят мъжете си... къде ще му иде краят тъй?

— Ами къде я води сега? Тя го мрази.

— Мрази го, но той я обича като луд, жена му е... Я си помислете какъв срам му докара!... Да я скъса макар, вонтата недна — гълчеше друга.

Аз си тръгнах. Но и нататък в ума ми се въртяха образите и на невярната съпруга, която заставяха чрез градушка юмруци в главата да възлюби мъжа си; и на мъжа, който, оставен и обезчестен от нея, още по-страстно ѝ се привързваше и с варварски бой я отвеждаше назад в

дома си, който щеше да стане вечен ад и за двамата; и на джандарина, инструмент на закона, който запазваше правото на по-силния, и всичко това сгруппиране на факти, повидимому прости, защото всеки ден не ги повтаря, а всъщност така загадъчни, непроницаеми и трагични, прие в мислите ми хаотичен образ и се превърна в мрачна като нощ енигма!...

Като кривнах зад ближния завой, аз пак се обърнах и видях жените, че още гълчаха на първото си място. Вероятно и тях затрудняваше енигмата, същият страшен въпрос, по-страшен от всичките Дамоклеви мечове, които висят над главата и на варварските, и цивилизованите общества; въпросът, който никакви гениални умствувания на новата философия, никакви социални и политически преврати няма да го разрешат... И кой знае де е секретът на тая страшна дисхармония между двете половини на човешкия род? Дали не е в условията на живота, дали не е в степента на културността на тая чуковецка мадам Бовари, на тая българска госпожа Каренина или е в историята на човечеството, или в други негли обстоятелства, или пък в подвижното и капризно като вълна човешко сърце?...

Да, въпрос страшен... Не вярвам и почтените ония софиянки да са го разрешили...

ЕПИТРОПЪТ

Помня го още харно: едър, пълен, висок, широкогърдест беше дядо хаджи Енчо. Планина човек. Но кротък и безвреден. И сега ясно виждам неговото черно, голямо, дълго лице с благодушно, добро, тъжно изражение, нашарено с широки грапели от двете страни на носа, с малки подстригани мустаци, разрязано с големи дебелобърнести уста, из които излазяше на талази гръмовит глас, от който екнеше цялата класна стая, дето се учехме. Виждам го хубаво и сега със сукнената му тъмнокафява салтамарка с ожулените отпред рисови кожи, с широкия пъстър тараболуз, който му припасваше атлетическия и могъществен кръст и държеше многодиплестите му с голямо дъно черни шалвари. Хаджи Енчо беше епитроп училищен. Прост, малограмотен, но твърде усърден. Той само, един от всичките епитропи, навещаваше училището обикновено по един и два пъти в неделата. Аз го помня вечно епитроп. Общината всяка година го преизбираше: знаеха, че какъвто и да е съставът на настоятелството, хаджи Енчо като беше вътре, всичко отиваше на реда си. Той предвиждаше всичките нужди, доставяше всичките потреби, поправяше всичките недостатъци на училището. Чешмата ли училищна престане, стъкло ли се счупи на прозореца, мазилото на стената ли се откърти и падне, дърва ли за зимас потрябват, за да се палят собите на училищата — на всичко това насреща стоеше неуморимият хаджи Енчо... Хаджията се беше свикнал с тия грижи, редовното забикаляне училището беше станало за него една потребност, в която не липсваше, при желанието да бъде полезен, и известно тщеславийце: той чувствуваше, че е станал необходим в общината, и това гордо съзнание утрояваше рвението му да запази завсегда това завидно положение... Зли езици пошушваха, че ревността на хаджията не бе съвсем безкористна, че той поикономисвал за себе нещо при харчовете, които правел за училището, но това беше чиста клевета, свойствена на малките души, които под всяко добро дело виждат лоши побуждения... Но тоя добросъвестен човек не се ограничава само с това: често той

понаднича и в класното отделение, за да контролира вървежа на образователното дело в градеца.

— Добър ви ден, даскале! Слушат ли, слушат ли младенците? — изгърмява с гороломния си глас хаджи Енчо, като влазя ненадейно в класа и пресича на най-интересното място учителя, който ни разправя за Реформацията по Шулгиновата всеобща история.

Избухването на хаджи Енча посред урока причинява внезапно мъртва тишина, па после хванат да се чуват глухи кискания по чиновете.

Учителят става от стола си и с една приятелска, почителна усмивка на устните кимнува мълчешката на епитропа и му поместя стола си да седне.

Хаджи Енчо сяда, като силно въздиша от умора и си прави вятър с червената кърпа.

Учителят продължава стоешком урока си за Лютера.

Хаджи Енчо слуша с голямо внимание. Очевидно тоя достоен човек твърде го интересува епохата на Реформацията... Но той не стои много тука; след като хвърли бежлив поглед във всичките чинове да види заняти ли са, и на ниския потон, и на пода, който тук-там се е продънил и има нужда от поправка, хаджията стане, поздрави с малък темена учителя и си излезе.

Класният учител тогава пак се приятно усмихне, вземе си стола и продължава урока си сред едно весело шушукане на чиновете, с което се изпраца епитропът.

Подир малко отвън се чуват виковете на хаджи Енча, който още от двора се кара на шумящите деца в началното училище, което отива също да инспектира.

Истина, тия невинни инспекции развеселяваха учителите, но ги държаха в респект! Голямото, грапаво и благо лице на епитропа, което на всяка минута можеше да им се изпречи, заставяше ги да бъдат точни на часовете си. По тоя начин хаджията даваше и нравствен подтик на успеха на просвещението в градеца.

И ние също бяхме привикнали на честите посещения на епитропа. Те винаги се почти случваха, когато бяхме на урок; те ни докарваха скъпо развлечение всред скуката на класното занятие, състояще от предаване на учените уроци и слушане утрешните. Всички с нетърпение се извъръцахме към вратата, колчем тя се бутне от

някаго, с надежда да видим обичната фигура на хаджи Енча, която да внесе освежително разнообразие в положението. Няколко задушени и прекъснати кискания бяха тъй приятни, тъй сладки тогава! Защото епитропът, при всичко че се вардеше да говори повече от обикновените си поздравителни слова: „Добър ви ден, даскале! Слушат ли, слушат ли младенците?“ — но в неговото голямо лице, в изражението на спокойния му и честен поглед, в отпуснатото му, тежко и достолепно седене на учителския стол криеше се такъв необясним комизъм за нас, щото ние тозчас си запушвахме устата и навеждахме глави на чиновете. Младите души са присмехулни, но не от злост, а от неодолима потребност за живи вълнения. Когато го срещнем на пътя, тоя човек не ни докарваше никакъв смях, нямаше в себе си нищо смешно — и той като всички други хора, — но в класа когато дойдеше, един поток от веселост напояваше атмосферата. Може би и приятната усмивка на учителя тогава да ни заразяваше и да окуражаваше към подобна невъздържана веселост, макар че тая усмивка имаше съвсем друго побуждение, защото тя стереотипно същата лъсваше на устните му и при срещата му с всеки друг епитроп или преден гражданин в общината. Имаше в тая приятна усмивка някаква смес от привична вежливост на просветен човек и раболепност на български учител, който знае, че срещнатият господин може да повлияе на съдбите му, ако му скимне. Едно невнимание към влиятелния гражданин, едно опущение да го поздрави или какво-годе друго небрежно отношение към особата му можеше да хвърли в душата му семето на едно недоволство, от което се излупваше една омраза, една интрига, едно гонение... Нашият учител, който беше вънкашен, но вече заселен в града, женен и с челяд, знаеше, че едно оставане без работа беше голямо нещастие за него... Прочее тая красноречива усмивка беше един щит за учителя, един гръмоотвод против възможните мълнии на едно неволно, разсърдено чорбаджийско честолюбие. И тя му беше станала обикновена и почти не му костваше нищо, както това бе в началото на неговото настаняване тука; тя се появяваше въпреки волята му, като един инстинкт вече. Усмивка, пълна с дълбок трагизъм. В тая усмивка е цялата история на голготата на ония сублимни герои в турско време, които се наричаха общински учители.

При всичката простотия, доброта и наивност на хаджи Енча учителят ни изведнаж след обязательната усмивка добиваше принуден

вид, фразата му ставаше твърда, гласът строг, почти треперлив; очевидно той се стесняваше и даже вълнуваше. Хаджи Енчо нищо не отбираше от онова, което се разказваше там, но той знаеше, че едно най-нищожно обстоятелство можеше да подействува на епитропа и да го направи да излезе тоя път недоволен от класната стая, а хаджи Енчо беше един фактор в съдбата му... Види се, затова и учителят имаше грижа винаги в присъствието на епитропа да извика най-добрите от нас, да ги изпитва по урока им. Ако случайно някой не даде правия отговор, учителят не даваше с никакъв неодобрителен знак това да се разбере от епитропа, но в своята добросъвестност поправяше ученика по един ловък начин. По урока например по физика:

— Какви биват телата, които са в природата? — пита учителят.

Ученикът се затруднява да отговори, но казва смело:

— Телата се състоят от мънички частички, наречени атоми, които...

— Да, да — поема учителят отечески, — телата, тоест, биват твърди, водни и въздухообразни... да, седни!

— Аферим, Колчо — забележи хаджи Енчо. Учителят употребяваше тия мънички хитрости, ненужни впрочем, пред хаджията. Това беше още една причина, дето тъй ни благодареше, а особено ленивите от нас дохождането на епитропа.

Но не все така безбурно се свършваха тия инспекции.

Веднаж един урок от риториката разсърди твърде много хаджи Енча и тури в трудно положение учителя.

Изпитваше ни по периодите.

Между другите той попроси един ученик да му даде пример от разделителен период.

— Разделителният период се свързва със съюзите: или, или.

— Добре, дай пример.

Изпитваният помисли малко, за да комбинира периода, но понеже примерът не идеше лесно, той се озърна наоколо из училището, като че го диреше да го улови. Най-после отговори високо и самоуверено:

— Нашето училище или щ е се поправи, или съвсем ще пропадне!

— Добре! — отговори учителят бързо, но изведнаж го изби пот по челото, като схвана нелепостта на тоя пример.

Хаджи Енчо скокна: той пръв път разбра смисълта на тая непостижима за неговия ум наука — риториката.

— Хубаво, даскале! Та толкова ли учение учиш копелаците тука? — извика той. — Нашето училище щяло да пропадне дибиднос, ако се не поправи!! Че какво има непоправено бе, муле недно? — обърна се епитропът към захласнатия ученик. — Дядо ти хаджия какво прави тука; мухи ли лапа?... Я си отвори бе, магарски сине, зъркалите, та погледни и ми кажи де ще пропадне училището!... Толкова пари харчим, училище като Севастопол калеси... Ами ние затова ви тука учим и плащаме на даскали и за дърва, и за джамове, и за хартия, та да ни лайте като кучета... На свиня кладенчева вода, и вам хаджи Енчо епитроп!

Епитропът все повече и повече дохождаше в негодувание; широките му гърди се вълнуваха и се издигаха високо от запъхтяване, очите му пущаха искри и се просълзиха. Никой не беше виждал хаджията тъй сърдит. Самолюбието му се нарани до кръв от думите на ученика; но той не рече ни една горчива дума на учителя; само по играещите му бузи се чувствуваше, че има много още скръб и гняв задържани, които кипяха в душата му... Бедният хаджия, как зле се ценили неговите трудове!

Учителят измънка нещо за обяснение, но гърмотевичният вик на хаджи Енча бе го накарал да млъкне. Когато хаджи Енчо си излезе, учителят се обърна към вкаменения ученик, виновник на тая буря, и му каза сред пълна тишина:

— Дурак!

Урокът по риторика се прекъсна. Учителят влезна в стаята си мрачен.

Сръдната на хаджи Енчо се продължи няколко месеца. Тя обаче не намали, нито охлади усърдието му; той следваше все да заобиколя училището, да наглежда децата и да пристоява за всичко. Както казахме, тая доброволна служба той вършеше по навик, почти несъзнателно и бе достигнал дотам, щото да отъждествява училището с къщата си.

— Накъде, дядо хаджи? — питаха го понякога на улицата.

— А бе отивам да обиколя децата, да се не осмъдят... — отговаряше хаджията.

„Децата“ бяха учениците и школото.

Само по посоката, по която отиваше, можеше да се познае до кои деца отиваше хаджи Енчо. Но в класното отделение той вече не стъпяше. Ние го виждахме, като заминуваше по двора и се отбиваше в първоначалното училище, без да се обърне и хвърли поне един бежлив поглед към нашето отделение; това беше истинско осиротяване!

— Хаджи Енчо, хаджи Енчо минава! — засушукваха чиновете, когато голямата фигура на епитропа се мернеше на двора.

Учителят неволно поглеждаше безпокоен дали не ще се упъти към нашата врата хаджията.

Но не!

Той винаги отминуваше, той все беше сърдит.

Аз после чух, че вече няколко пъти учителят ни го срещал нарочно и искал да му разясни работата, да го успокои, но хаджията не пожелал да чуе извиненията му. Учителят бил просил други граждани да посредничат за примирението, но и тяхното усилие се разбило в упорството на оскърбеното хаджиево самолюбие. На хаджията се струваше неизлечима раната, която му се нанесе от оня ученик пред всичките ученици и очевидно с одобрението на самия учител. „Когато пред очите ми даскалът дава така да се пише и да ме маскарят, та какво ще гълчат зад гърба ми? Не!“ — казал решително хаджи Енчо на миротворците. Траенето на това положение беше много неприятно за учителя. Ние сами хванахме да го разбираме и да съчувствуваме на учителя си и горещо желяехме един ден да приемем пак посещението на хаджи Енча; такова нещо щеше да бъде тържество за нас. Как щеше да бъде хубаво, весело, празнично да видим пак хаджията, седнал важно пред нас, облегат до стената, че слуша внимателно преподаването, като си прави вятър с червената кърпа! И щастливата усмивка на учителя пак излязла на устните му, и всичкият свят доволен!

И нашето участие растеше към мъчното положение и на хаджи Енча, и на учителя.

Мина се няколко време. Един понеделник сутрин, през октомври, учителят влезе в клас разположен и весел. Едно вътрешно задоволство и щастие светеше по лицето му, тъничка усмивка пак играеше по устните му, но тоя път появяването ѝ не предизвикваше никое влиятелно лице. Благоразположеността на учителя още повече се прояви в това, че той отскокна от урока по патологията, който имахме

него ден, и се увлече да ни разказва анекдоти от своя студентски живот. Такова приятно отклонение той правеше и преди развалянето си с хаджи Енча. Във внезапно пробудената си жажда за излиятелност той неусетно ни посвещаваше в неща, доста интимни и лични. Например разказваше ни как е бедствувал като студент и чрез преписване чужди лекции и даване домашни уроци едвам се е поддържал да не умре от глад; или описваше ни трепета си, който е чувствувал, кога е излизал на экзамен пред тържествената група на професорите си; с какво тревожно въннение е изтеглял билета със съдбоносния и непредвиден въпрос, на който е трябвало тозчас да отговори; после веселия и безгрижно лудешки живот на студентите след щастливия экзамен през ваканциите... В такива минути ние всички „бяхме уши“, както казват френците.

Дълбока тишина царуваше в училището.

Внезапно вратата се отвори.

Влезе хаджи Енчо.

Висок, тържествен, царствен. Поне нам тъй се стори; голямото му грапаво лице светеше. Всички хвърлихме поглед на учителя си: той с разцъфтяла усмивка по устните подаде стола си на епитропа, като му кимна приветливо.

— Какво, учителю, как се поминувате с младенците? — зададе той пак въпроса си и седна тежко на стола, като пъхтеше.

Всички разбирахме сега, че примирението е станало. Ние въздъгнахме от сладко облекчение. Едно непобедимо шумене, изражение на радост, минутно напълни отделението. Чувствувахме се напълно щастливи сега. Хаджията слуша внимателно урока по патологията. Когато стана да си излезе, той се заозърта из чиновете — търсеше някого с погледа си. Най-после го спря строго на автора на периода, па каза със страшния си баритон:

— Брей, чоджум, езикът по-къс... че режа език вече!

С тия думи се изляха последните капки от горчивината, които оставаха още в дядовото хаджиево сърце. И оттогава пълен мир пак се възцари между епитропа и нашето отделение.

Есента дойде и мина, настъпваше зимата. Настъпи и най-деятелната епоха за хаджията. Занадокарваха всеки ден кола с дърва, които се сечаха в училищния двор и натрупваха под една стрешина. Тая обязаност извършваха учениците от взаимното училище по

заповед на хаджията. Заизваждаха се черчетата да се турят стъкла, дето имаше счупени; собите се натъкмиха в ъглите на училището, тръбите им се чистеха, на отзевките на вратите се приковаха ивици плъст, за да не вее, училищата се вьоръжаваха всестранно, за да посрещнат зимните студове и веявици, всичко се стягаше, поправяше, запушваше под бдителното око на хаджията. Неговата собствена къща не беше така внимателно загърната, както школото.

— Нека тия мулета да не зъзнат, ами да се учат... И ония, дето бягат при циганите, тука ще бягат да се топят — казваше хаджията, като опитваше тръбите на собите дали са добре закрепени.

През цялата зима, и в най-големите студове и фъртуни, хаджи Енчо не липсваше да посещава училището редовно. Влезеше той цял побелял от сняг в класа заедно с една вълна от студ и пресечеше преподаването с гръмогласната фраза:

— Хай да го вземе дяволът, че то зима ли е, че то чудо ли е!

И си обръсваше снега от дрехите. Понякога прибавяше към нас, като сядаше на стола:

— А вам топло ли ви е? Топло ви е, топло ви е зер... Обичате топло като котки... Да поменувате вие дяда си хаджия, като умре... Върши си работата, даскале!

Като казваше тия думи, хаджи Енчо разбираше, че ще „умре“ епитроп. Съмнението в това никога не беше смяло да приближи мислите му.

Но на тоя божи свят всичко се случва.

Напролет дойде време да се избира ново училищно настоятелство. Градът беше разделен на две партии: чорбаджийска и младежка. Последната надви в изборите. Настоятелството се състави само от младежи.

За хаджи Енча нито помисли някой, за тая „ръжда“.

Така наричаха хаджията.

Това беше удар смъртоносен за него. Хаджи Енчо нямаше вече работа на школото.

Всички забележиха внезапното и необикновено променение в него. Оклюхна, омърлуши се хаджията; голямото му кротко лице се наведе към земята, той се прегъна, сякаш че и станът му издребня, и се срасте под товара на това нещастие. Из един път той се виждаше отцепен от цялото си минало, от цялото си съществуване, разлъчен от

най-жежката си привързаност и така лишен от цел в живота, който из един път му стана несносен и пуст... Училището, стените му и дворът му, и керемидите му, и чешмата му, и децата му, и крясъкът им, и грижите им — всичко това беше чуждо за него, то нямаш нужда от него, той беше излишен тям, значи, и на целия свят. Той се намираше в положението на един безумно влюбен, комуто ненадейно отнемат обожавания предмет; или на един лишен от царството си владетел... Срамотно му даже беше на хаджията да ходи по пътищата, а случеше ли се да мине край школото, или да види отдалеко белите му закърпени стени, сърцето му се свиваше от болест... От собствената му къща да го бяха изпъдили, нямаше толкова мъка да чувствува.

Под това нравствено изтезание хаджията всеки ден клюмваше безнадеждно.

Ние със състрадание му се вирахме, колчем го срещнем някъде. Но напразно дирехме да срещнем погледа му: той го отклоняваше от нас, като от много пресен спомен за едно безвъзвратно изгубено величие: а може би и от горчивото подозрение да не срещне ирония в нашите любопитни погледи. Той не знаеше колко ние му съчувствувахме.

Еднаж го срещнахме на пътя и го попитахме с участие:

— Дядо хаджи, защо не ни дойдеш на гости нявга? Забрави училището!

Той ни погледна, видя в изражението на лицата ни искреност и каза тъжно:

— Ще ви дойда, ще ви дойда, дядовата, скоро ще ви дойда на гости на школото... и няма да си ида вече.

Не разбрахме какво искаше да каже с тия думи... Но как беше печално и убито лицето му! Гласът му като че искаше да заплаче.

* * *

Отдавна беше минал часът за урок, а учителят не излазяше от стаята си. Нас ни хващаше нетърпение. Жегата него ден беше несносна и въздухът горещ и удушлив. В отделението се не стоеше от тежина. Ние гледахме кога ще дадем урок, та да изхвъркнем по къра. А той все не излазяше. Стана мъмър между нас, това беше един протест.

— Болен е — казаха някои по налучкване.

— Гости има — каза друг.

В това време пред вратата на учителската стая се образуваше жива обсерватория: един ученик беше стъпил на рамената на друг и през една рязка на горния край на вратата гледаше какво става в стаята.

— Пиш! — извика наблюдателят, като скокна на земята.

Една минута подир това вратата се отвори и учителят излезе с един свитък ръкопис в ръка. Лицето му беше навъсено и строго.

— Урокът по-късно ще бъде — каза той сухо, — стойте тука да преговаряте, доде се завърна.

Като каза тия думи, учителят слезна бързешката из дворските стълби и излезе из вратата.

Приятно недоумение развълнува всинца ни: вдигна се весел шум и глъчка.

Дойде при нас Лилко, училищният слуга.

— Къде отиде учителят бе? — запитахме Лилка, като бяхме уверени, че той като вътрешен човек ще ни даде ключа на загадката.

— Не знайте ли? — каза Лилко. — Хаджи Енчо хвърли петалата! Сега ще го копаят... Учителят ще казва слово... Той слово писва досега... да го вземе дяволът, пустият хаджи, пукна от яд, че го не направиха пак епитроп — продължаваше да бърбри злостно и безсърдечно Лилко, когото хаджията често беше гълчал.

В първия момент всички останахме потрещени, га че някой ни стисна с клещи сърцето... Но това беше само един миг... Подир малко дворът екна от лудешки викове, гонения и борби — трябваше да се оползотвори свободното време... Животът, кипящият, неодолимият живот на юношеството, влизаше в правата си.

Закопаха хаджи Енча в гробищата на училищния двор. Сега разбрах аз думите му, че ще ни дойде на гости и никога няма да си иде вече! Добрият дядо хаджия! Ковчегообразното дъсчено коностасче с кръстче на върха, което се издигна над гроба му, се видеше през дървените пречки на оградата, която разделя гробищата от училищния двор. Ние виждахме всеки ден гроба му от прозорците на нашето отделение; гробът също гледаше добре на нас и на целия двор, и на денонощно шуртящата чешма, и на децата, които вилнееха из двора.

Бедният дядо хаджия, никой не можеше вече да му отнеме любимия му пост тука.

1890

ДВА ВРАГА
ЕПИЗОД ИЗ ПРЕВЗЕМАНЕТО НА ПИРОТ

I

Наистина те страшно враждуваха. Когато се срещаха, те си фърляха стръвнишки погледи: да бяха зверове, щяха да се сдавчат. Но човешката ярост само ври в гърдите и блещи в очите. Затова е по-страшна.

Но днеска при Цапарчевата кръчма двамата противници първи път избухнаха и дойдоха до ножове.

— Ще ти изпия кръвчицата аз тебе! — закани се запенен Ламбо, горският стражар, лют човек, скитник и с неизвестно минало.

— Ще ти смажа главата като на змия! — изфуча Първан Лазаров.

Ламбо скръцна зъби, изгледа зверски противника си и си зема мъглите нагоре из планината. И не се завърна вече.

Много се дрънка и приказва из селото за тая смъртна умраза. Едни рекоха: на тая умраза в темеля е севда — Ламбо лудеял за Найда Гочева, а Първан му подлял вода и я зел, а после Ламбо я уплашил нещо... Други лучкаха: не е това, друго ще е; трети само жалеха Първана:

— Юнак е Първан над юнаците; но що му трябваше закачка с Ламба? Ламбо е македонец: който го помирише, носът му пада.

Но никой не знаеше наздраво.

Но скоро узнаха друго: Ламбо ходи из планините харамия с дружина и издебва Първана! Два пъти вече беше теглил куршум на него по бачковския път. Но и Първан не си поплюваше на ръцете. Събра потеря и в един тесен дол близо до Хвойна загащи харамииите: два избягаха, троица паднаха в плен, от които един ранен в рамото. Раненият беше Ламбо. Девет месеца лежа в Пловдивската тъмница, доде да го изкарат пред съда. Това се нарича предварителен затвор. Когато обвинителният акт на прокурора беше свършен вече и отидоха да изведат Ламбо, найдоха тъмницата пуста: Ламбо с още един другар затворник бяха изкопали проход под земята, излезли през нощта при Марица и пак уловили къра.

От тоя ден положението на Първана стана тежко: той навсякъде мислеше, че ще пукне някоя пушка въз него. Отмъстителният вид на

харамията му се изпречваше зад всяка шубръка, колчим излизаше из село.

Година мина, друга мина и слава богу нищо не се случи, нито пък Ламбо се чу. На 1885 г. само дойде тъмен слух, че Ламбо се озовал в Сърбия, председателствувал някой сръбски митинг за Македония и после нищо... Скоро подир това обадиха, че македонецът паднал в Кресна планина, когато турците разсипаха четата на Токмачева.

Дядо Таско се замисли, па рече:

— Бог да го прости, той и това си диреше. Но аз нали право ви казах? Кръвта вода не става.

Но Първан Лазаров се успокои.

II

Същата година крал Милан ни обяви братоубийствената война.

Както знаем, настъплението на врага към София стана бързо: повръщането му се извърши още по-бързо. Светът от едни почуди падаше в други. Той се слиса, като чу при Сливница желязното „ура“ на България, с което тя блъсна неприятеля в гърдите; той се смая, като видя нашата неопитна, зелена войска, че се биеше и побеждаваше без хляб, без патрони, без резерва отзад, без полководец отпред.

.....

.....

На 14 ноември българската армия, средната колона, с пряпорци развети и предвождана от „Шуми Марица“, прекрачи сръбската граница при Сухов мост и се озова, раздиплена в боен ред, четири километра пред Пирот.

III

Надвечер, къде края на опасния бой, който последва там и в който най-напред сръбските батареи от „Кел таш“ и „Черна чука“ засипаха изневерешки с дъжд гранати нашата войска в равното поле, ескадронът на капитана И...рова се увлече някъде надясно от Пирот и две сръбски гранати тупнаха пред ескадрона. Те бяха от последните. Едната се пукна и облак дим забули конниците. Конете отскокнаха назад с настръхнали гриви и опашки и ескадронът бежишком се отдалечи до една рътлина, която го заслони. Ротмистърът заповяда да се прегледат.

Преброиха се, липсваше един.

— Кой е?

— Първан Лазаров, ефрейторът.

Красивото лице на ротмистра се намръщи скръбно.

— Уби го гранатата, господин поручик, видях го, като се катурна от коня — разправи един.

В тоя миг един буен алест кон без ездач припкаше уплашен насам с килнато седло. Той се спря пред ескадрона и пръхаше, и тупаше с окървавено ухо.

— „Кралят!“ — извикаха.

„Кралят“ беше Първановия кон. Нямахше вече съмнение, че клетият ефрейтор е загинал.

Топовните гърмежи съвсем престанаха.

— Идете да го намерите и донесете на превързочния пункт, ако е жив — поръча ротмистърът на двама конници повече за очищение на съвестта си, понеже бе уверен, че ефрейторът е станал на парчета.

Ескадронът пак мръдна и изчезна във вечерната мрачина.

След една минута никой вече от Първановите другари не мислеше за Първана. Първан беше забравен, защото Първан беше умрял.

Така е на война...

IV

А Първан лежеше се там, дето падна. Никой не беше дошъл да го дири... Вероятно пратените конници бяха изгубили посоката... Гранатата го не закачила, но от силата на пръскането ѝ беше паднал от коня си и ударил главата си в земята и там останал полумъртъв.

А около нощта настъпваше тиха и звездна. Полумесецът се подаде над Руй планина зад едно було мъглива ведрина и заля с мътна, слаба светлина полето... Тук-там по черните хълбоци на пиротските бърда и в полите им заблещукаха огънчета — стоянките на двата неприятелски лагера. А там, около тия лагери, из лозята, по хълмовете и по равнината се валяха окървавените трупове на стотини човешки същества — до завчера еднокръвни братя и мирни човеци, а днес кръвожадни врагове... Сдавчили се, бедните, тука, убили се, утрепали се и сега лежат тихо на хладната земя; под студената завивка на нощта, без даже добре да знаят защо са дошли тука и кому е трябвала тяхната смърт. Забравени са те вече, не мисли никой за тях, непотребните, на това кърваво бойно поле, а най-малко ония, които са ги довели тука...

Първан се лежеше неподвижен.

Той се бе унесъл от слабото мозъчно сътресение, но унасянето му беше пълно с тревожни и страшни блянове, с грозни образи, които му притискаха като с куршум гърдите и го задушваха с ужас.

Изведнаж силна светлина, придружена с гръмотевичен трясък, блесна над Пирот. Голям огнен стълп, приличен на струята на някой шадраван от пъкъла, озари всички планини, полето и небето. Хиляди пукоти и гръмоти излизаха с лавата, която се разсипваше над града и го осветяваше като дене.

Сърбите фърляха във въздуха Пиротската крепост.

Тоя заслепителен блясък извади Първана от несвяст. Той отвори очи, па пак замижа, заслепен от блескавината. След няколко секунди всичко се спотаи пак. Първан се окопоти. Нощният студ го посъживи. Той се опита и стана. Никаква силна болестка не чувствуваше — разбра, че не е ранен. Той се озърна около. Позна, че е самичък в това пусто място. Околовръст се чернееха върховете, насеяни с червени

точки — това бяха огньовете на сръбския лагер. Той съобрази, че българският трябваше да бъде долу, и тръгна на изток. Той доста дълго вървя по тая посока из някакви си лозя и дърволяк. По едно време Първан съпикаса, че се намира между някакви стобори и плетища. Той се спря очуден. Разбра, че ще е влязъл в самия Пирот!

— Още по-добре — каза той. — Пирот е наш.

И той тръгна храбро напред.

Той се лъжеше: Пирот не беше още ни сръбски, ни български. В началото на боя един наш отряд проникна там по дирята на сръбски солдати, изтласка ги на запад и зафана източната част на града, който вече пустееше; но надвечер отрядът се тегли извън града от страх да не стане изненада от страна на врага през нощта.

Пуст и тъмни бяха пиротските улици; само едни кучешки лаеве пресичаха грозното мълчание, което царуваше. Явно беше, че градът или е напуснат от жителите си, или всичко живо се е потъмясало в дупки и се таи. Първана фана да го издува. Да е превзет Пирот, щеше ли да има такава глухота? Той помисли дали не бива да се върне по стъпките си. Изведнаж далеко зад града загърмяха топове и кюпенците на дюкяните затрепериха от екота.

— Какво ще е това? Нощна атака — помисли си ефрейторът.

Току-що стигна до завоя на улицата, дето мъждееше един фенер, изтопуркаха зад него двама конника сърби.

На слабата светлина те го познаха по облеклото, че е български войник.

— Бугараш! — извика единият.

— Оцу и свецу! — изфуча другият, па и двамата препуснаха към нещастния момък (защото в най-западната част на града се държаха още няколко сръбски войници).

Първан видя, че няма друго средство, и си плю на краката. Конниците го спогнаха с голи саби... Той тичаше из някаква тясна, тъмна като рог улица. На едно място Първан се подхлъзна и падна в някаква локва с леплива течност, която му се стори, че е кръв, и по кожата му попълзяха мравки... Но то беше вино ново от разляна бъчва... Той тозчас скокна и фукна напред. Но падането му даде време на гонителите да го приближат и той чу конското тупуркане вече в петите си. Един от кавалеристите замахна със сабята си и закачи с върха рамото му. Първан охна и изпусна пушката. Но той успя да

отбегне втория удар. Той се уклони под ниските широки стрехи на улицата и под тях продължаваше да бяга почти успоредно с конниците. Мракът под стрехите им препятуваше да го следят хубаво. На едно място той залетя и се блъсна о вратата на един дукаан и тя се отвори... Той се мръдна вътре и там се тръшна примрял.

Гонителите нищо не забележиха и отминаха напред.

V

Първан не можеше да се помръдне; изтеклата от рамото му кръв, умората му и ужасните му сътресения пак го фърлиха в несвяст. Но младостта над всичко надвива. Подир кратък отдих съзнанието му се повърна. Къде е сега? Нищо не видеше в тъмнината; той побара с ръце наоколо: напипа някакви си качета и дреболии, по които позна, че прибежището му е една бакалница... Той си напипа мокрите ръкави и пак неволно изтръпна при мисълта, че това е кръв. Вратичката оставаше зинала наполовина; от нея влизаше струя от нощната дрезгавина и студ.

Минаха, не минаха десетина минути, един човек се показва на прага.

Той влезна дебелашки вътре, хлопна грубо и заключи вратата, като измърмори някаква псувня по сръбски и тръшна нещо тежко на пода. После драсна кибрит и запали една ламбичка, окачена на зида. При мъжделивата светлина Първан видя, че е в една сиромашка бакалница, а стоварените от непознатия неща бяха от друга някоя разбита бакалница. Влезният вероятно беше стопанина тука. Той бе в силях. Първан разбра, че от него милост няма да чака. Когато обирникът се извърна, Първан с ужас позна Ламба македонецца. В същия момент и Ламбо позна нощния си гост: свирепа ярост изкриви лицето му.

Значи слухът за смъртта на Ламба бил лъжлив?

— Да — пошушна ефрейторът.

— Падна ми, проклето куче, на ръцете — каза Ламбо.

— Убий ме! — продума Първан.

— Ба, ще те погладя... Две години и половина чаках: ти сам ми дойде на крака — изръмжа с глух глас македонецът, като измъкна камата си.

Първан нищо не отговори, една смъртна слабост обфана цялото му същество.

А гърмежите отвън се трещяха и цепеха въздуха...

VI

На сутрешния ден, по пладне, влезна в покорения Пирот и капитан И...ров с ескадрона си. Когато минаваха из една тясна улица, ротмистърът смаян видя изправен до една лавка Първана Лазаров, че му държеше под кози́рог. До Първана и Ламбо правеше същото.

— Бре, Първане, жив ли си? Дето те не сеят, там никнеш! — извика офицеринът засмян и зарадван.

— Извинете, господин поручик, дойдох таз ноц на гости на един стар приятел — и Първан посочи Ламба.

— Точно така, ваше благородие — поклони се Ламбо, — превързахме му и раната, дребно нещо...

Първан вкратце разправи на началника си своята случка.

Ротмистърът се усмихна, като се чудеше, па каза:

— Браво, браво! Земи си „Краля“, че плаче за тебе, па върви.

„Кралят“ не плачеше, а цвилеше от радост. Когато го яхна, Първан попита Ламба:

— Бай Ламбо, познаваш ли дяда Таска?

— Ручал съм на трапезата му три пъти.

— Хубаво. Дядо Таско казва, че „кръвта вода не става“. Сбогом.

И свали шапката си до коляно, та му се поклони и препусна с ескадрона...

БУРНАТА НОЩ

На 188... год. гостувах около един месец на един от тракийските манастири. Тоя манастир е заложен на полянката на един от горските хълбоци на планината и се радва на широк кръгзор. Макар и не твърде отстранен от ближния важен град, той беше като забравен и почти никак гости не приемаше оттам — те по навик и по мода бягаха лете на другия, съседен нему по-богат манастир. И той цяло лято оставаше свършено глух и спокоен.

Едно по тая причина, друго — за неговото великолепно местоположение, аз бях избрал тоя манастир за място на почивка и прохлада през нетърпимите летни горещини.

На дохождане в манастира, както се и надявах, не намерих много свят. Освен ратаите манастирски, двамина братя и игумена, осемдесетгодишен старец, забогатял в някой си гръцки манастир, дребен, със сбърчено и сухо лице, което обладаваше някакво си тънко и лукаво изражение, но приказлив и любезен, и един охтичав човек откъде Старозагорско, дошъл за здравето си, други нямаше. Да, и един двайсетгодишен момък, бедно облечен във френски дрехи от шаяк, който ми се препоръча за учител в манастирското школо — защото за голямо мое очудване тоя сиромашки и заглъхнал манастир поддържаше училище с петнайсетина селянчета и с един учител. Изпитът беше свършен и децата бяха разпуснати и отишли по селата си.

Тоя момък (когото аз ще наричам Иванов), с черникаво и бледно лице, с развитичък ум и с жив поглед, ми стана почти всегдашен другар в разходките ми из планината.

От свенлив, какъвто беше най-напред, той скоро стана доверчив и излиятелен и ме посвети в своите най-скъпи възжеления и интереси. Узнах, че той е свършил гимназия, че не желае вече да учителствува тука, че той се приготвя, за да може да постъпи във висше руско училище. Той очакваше нетърпеливо последствието от прощението си за стипендия, което бе подал в Дирекцията на просвещението. За тая цел той бил слазъл често в Пловдив, но никакъв ход не бил даван още

на просбата му и нетърпението му нарастваше заедно със страха, че може да му откажат.

За жалост лошите предчувствия на учителчето се сбъднаха: един ден той се върна попарен от Пловдив и ми обади, че му било отказано окончателно. Тая несполука го порази. Той се промени, стана мрачен, лицето му се прибули с дълбока, строга тъга... Огнените му погледи съсредоточено падаха и оставаха дълго време на някой предмет, като че някаква смътна още и крайна мисъл занимаваше и поглъщаше всичкия му ум. Той вече рядко идеше с мене.

Аз едвам сега разбрах колко силно, колко нежно е коткал в душата си тая надежда да иде да се учи, надежда тъй жалко пръсната с всичките светли сънища, които я заобикаляха. Но Иванов ми се показва да е силна натура, която мъчно може да се помири с фактите и да се откаже покорно завсегда от целта.

— Не, аз ще ида, аз ще сполуча! — избъбра ми той със зъбите си, когато двайсетия път ми изливаше горчевината от несполуката си.

Аз го посъветвах да се обърне към щедростта на дяда игумена: обещах му в такъв случай и аз да ходатайствувам пред стареца.

Иванов поклати глава с презрителна полуусмивка.

— Исках му, но не даде да издумам... Гъбав е с пари, но те са закопани и счупена пара не дава... Сякаш змия му е в кесията. Не толкова, че му се свиди, ами го е страх да се разчуче, че има пари, че е богат... От това го е най-много страх.

— Не разбирам това; кажи по-добре, че си е стипца, че е скъперник като всеки калугер...

— Уверявам ви, че не е съвсем стипца... На, монастирските доходи, каквито са нищожни, не могат да покрият половината разноски за училището... Той доплаща от своите пари, но таи това, за да го не помиришат, че разполага... Вярвайте!

Той фана вече по-често да липсва от манастира. Аз вече правех разходките си сам, изкръстосах всичките самотии на околните гори и винаги намирах в тая дива природа нова услада за очите, нови впечатления за душата си. Но уединението даже и за любителя си става отегчително, когато се проточи дълго, без да бъде освежено от какви-годе нови жизнени усещания. Това едно, а друго, появяването в планината на някаква хайдушка чета, за гоненето на която дважд вече

минуваха стражари през манастира, ме заставиха да мисля, че е дошъл краят на гостуването ми там, и да се готвя да го напусна.

Но мене ми не беше съдено да се разделя от тихата и гостолюбива обител, без да изнеса из нея едно силно и потресно впечатление.

Два дена преди да тръгна, именно в края на юли, небето надвечер се замрачи и страшна буря избухна със силен дъжд, със светкавици. Скоро съвсем мръкна и потъмня. Аз загасих свещта в килията и с трепетно удоволствие слушах стихийния рев на бурята отвън, а мълниите на всеки миг злоещо осветляваха стените на стаята ми със светлозеленикава виделина, която се сменяваше от непроницаема тъмнота. Ненадейно между трещенията на гръмотевицата чух силен блъсък на вратата си. Тоя необикновен блъсък показваше, че има нещо неферно в манастира. Скимна ми, че има гости разбойници. И машинално се затекох към ъгъла, към изправената там пушка, която игуменът преди няколко дни ми даде да се намира за всеки случай. Блъсъкът на вратата се повтаряше и аз чух и уплашения глас на игумена. Нямах съмнение — той просеше прибежище. Отворих. Старецът се втурна в тъмнината. Аз заключих вратата пак.

— Какво стана? — питам.

Той ще се задуши от запъхтяване и страх. Но успя да ми проговори на откъслечи:

— Хайдутите!... Обират манастира... Ох... господи, владико свети, помилуй нас!...

После ми разправи, че като се връщал от магерницата, видял, че някой троши вратата на килията му, а той, като извикал, бил спогнат от един въоръжен човек. Тъмнината го спасила.

Бурята едвам към среднощ престана. В манастира се възцари пак обикновената тишина. Игуменът спа у мене или по-добре — пъшка до заранта. Когато се съмна хубаво, ратаите почукаха на вратата, но успокоително. Излязохме. Тозчас разбрахме характера и размера на нощесното нещастие. Черквата не беше закачена, но вратата на игуменовата килия беше сломена с топор, както и един ковчег, също и един миндер, подир като му разхвърлили килимите и възглавниците. Когато видя всичко това, игуменът побеля като стена, изтика ни и заключи вратата зад себе си.

Престоях още един ден тука и бях свидетел на късното и безполезно щуране и шетня на повиканите стражари из манастира и околностите. Доказа се само това, че разбойниците (колко души неизвестно) се били префърлили през ниския зид на задния двор, оттам влезли и излезли, както свидетелствуваха изпочупените керамиди. А нашли ли са предполагаемото богатство на игумена, това оставаше тайна за мене. Но един от братята ми пошушна, че по самото лице на игумена се познава, че дребно нещо трябва да му е грабнато и че същото си съкровище той държи другаде някъде скрито.

На следния ден, като водях коня си из стръмната пътека, която слазя към полето, срещнах Иванова. Той отиваше за манастира. Известието за нападението не беше ново за него: той се беше научил още в града, дето беше спал тая нощ. Особено съжаление не забележих по лицето му. Той даже злорадо каза:

— По-добре, че пак ще се нахранят няколко гладни хора с тия пари... Па може и по-добре да излезе... А то, като умре, ще останат да гният в земята...

— А как отиват твоите старания?

— Още не губя надежда — каза той.

След няколко думи още ние се ръкувахме сърдечно и се разделихме.

На другата година, през октомври, имах честта да приема посещението на дядо игумена. Той беше дошъл до Пловдив и бе пожелал да се види с мене. Той беше доста весел, бърлив и лицето му някак странно светеше от щастие и удовлетворение. Питам го за училището — добре е, нов учител е фанат, гимназист от Стара Загора.

— А Иванов къде се дъна? — попитах. — Той желаше да иде да се учи.

— И учи се — отговори игуменът натъртено и сякаш гордо.

— Да? Той намери средства? Вие му помогнахте, дядо игумене? — попитах стареца, като видях изразителността на лицето му.

— Да, господине, Иванов е наше чадо... На, четете, затова дойдох най-много да ви видя — и старецът измъкна из пазвата на расото си едно писмо, което ми подаде с разтреперена ръка.

Аз разтворих писмото. Вътре бяха приложени четири тримесечни свидетелства от университета с най-добри бележки. То се

зафащаше тъй:

„Любезний и глъбокоуважаемий мой благодетелю!

Късно макар аз спеша да изпълна един свят дълг, за който съвестта и сърцето ми напомнят постоянно. От друга страна вашето добро сърце, в което безшумно и неугасимо тлее пламикът на горещо българско чувство, ми дава смелостта да направя такава отважна постъпка пред вас. Прочее ида днес, благодетелю мой, дълбоко да ви изкажа благодарност за едногодишната поддръжка от 58 лири, които дължа вам, от 28 юлий 188... г. Без тая сума аз не бих бил в състояние да осъществя любимия си идеал, а то би било равносилно с моята нравствена смърт... Не се удивлявайте, като четете тия редове, глъбокоуважаемий отче! Когато бъда честит да ви повидя, и това надявам се да бъде през ваканциите на идущата година, аз с припадане на колене пред вас и с обливане със сълзи нозете ви ще ви разправа всичко каквото има неясно за вас в настоящето ми и каквото още се таи в дъното на моята душа, и вие ще ми простите великодушно, както сам спасителят прощава“.

Остатъкът от писмото съдържаше сведения за живота му и за успехите му в университета и убедителна молба да му продължи великодушно поддръжката и за идущата година, всичко това написано в същия тържествен и прочувствен тон.

Той каза:

— Ами не сецате ли се, господине, какво иска да каже той с тия пари, дете съм му ги дал?... Не помните ли, когато бурята...

И като си приближи старческите сухи бърни до лицето ми, пошушна ми няколко думи, които най-напред ме вкамениха и после покъртиха.

Тия думи ми бяха пошушнати като тайна и аз нямам право да я разгласяя на всеслушание.

По очите на стареца се показаха сълзи.

Като ми премина първото стряскане, аз го попитах:

— Ще изпълните ли, дядо, молбата му да го поддържате и занаяпред?

— Ами какво да го правя, пиленце, когато иде с такива сладки думи, та ми муши сърцето?... Много ли има на тоя свят такава смирение, човеческо и искрено разкаяние?... По неволя зафанахме

доброто — нека го довършим с радостно сърце... И богу е угодно тѣй...

Когато старецът си излезе, аз дълго време останах замислен. Образът на Иванова ми се пак мяркаше из въздушното пространство, строго замислен и мрачен, но подир това писмо още по-чуден и загадъчен...

1890

ПЕЙЗАЖ

Тая зима, през няколкото ѝ по-малко лоши дни, аз подир пладне избирах си място за разходка ломското шосе. Предупреждавам всекиго, който под думата разходка разбира място, оживено от пъстрия рой на чинно вървящи назад-напред в модни премени лица от двата пола, които се срещат и разменят учтиви усмивки, светски поклони и безчислени шапкоснимания, че много ще се измами, ако си помисли, че това шосе притежава подобна привлекателност. От всичките друмища, които като жълти кордели се изтакат от София по всички посоки на зеленото ѝ поле, ломското шосе е сравнително най-глухо и пренебрегнато от столичните жители. За разходка те предпочитат шосетата, що тръгват към изток и юг от столицата. Само селяните го оживяват: техните шумни дружини всеки четвъртък се точат в живописни върволици за пазара в столицата.

Но тоя недостатък богато се възнаграждава с едно ценно преимущество: прелестта на уединението или по-добре — на свободата. Това поне за мене. Защото често човек добива нужда да се отстрани за минута от мълвата и суетата на града; да може да дъхне божия въздух в пълнейша свобода и нестеснение; да крачи охолно, да остави всичкия простор на мисълта си и на въображението си, без да бъде принуден на всеки миг да се подчинява рабски на тиранията на обществения етикет, да се озърта, за да приема и повръща безброй поклони, които ни нему, ни някому трябва, и да присъствува на пазара на човешката суетност, лъжа и лицемерие, дето и той е неволен участник. Ломското шосе в това отношение представя най-замамливо място, най-безбедно пристанище.

От друга страна, каква чудесна и неописуема панорама се разкрива пред тебе оттука! Какво обаяние за очите, каква услада за душата! Как сладко се диша тука! Безподобният планински венец на широката софийска равнина оттука се вижда във всичката си цялост, живописност и красота. Стара планина тука е близко и погледът ти с услада бяга по безчислените ѝ талазовидни могили, безконечната верига на които заприщя целия северен кръгзор! При първия

небрежен поглед и по-отдалеко тая планина се показва еднообразна и безинтересна със своята нискост и безлесна повърхност, но взри се в нея с любящото око на художника, и ще откриеш там такива неподозирани неща, такова разнообразие и изящни подробности в направата, формите, краските, разрезите, особено когато е осветена косвено от слънцето, щото ти оставаш захласнат пред това артистическо дело на природата. Тя е съвършена противоположност на грамадната и тежка маса на Витоша, от юг издялана грубо, почти в цял блок, сякаш с няколко удара от топор, както Гогол предполага, че е създаден от твореца руският човек.

Природата! Аз никога не съм заставал пред нея без най-дълбоко умиление, без да се препълни съществуването ми с най-благите и тихите усещания. Само в нейното присъствие заглъхват в мене пазарските тревоги и интереси на живота. Тамо, при нея, уединен и свободен като птица, човек често се превръща на дете, усеща тайнствената радост на битието, възторгваш се, че можеш безпрепятствено и до воля да се опиваш от омаята на всичко, което бог е турил хубаво, светло, величаво в природата — да ѝ се наслаждаваш, да я обичаш, да я обоготворяваш!... Ако човек изглежда като да е излязъл недовършен из ръцете на създателя, ако толкова пороци, страсти, грозоти, душевни и телесни нищожества го поставят много далеко от висшата точка на съвършенството, то природата е напълно съвършено създание, тя носи гордо печата на всевечния си гений-творец, тя е неговият истински образ и подобие, велика като него, вечна като него, божествена и добра като него.

Пред февруари една разходка по ломското шосе ми остави дълбоко и неизгладимо впечатление в душата. Гъсти, пепелявоцветни облаци настилаха небето, но оставаха доста високо, та белите върхове на планините бяха свободни от тях. Студецът отстричък, но здрав и приятен; времето тихо; леко се ходеше по засъхналата добре пътека, утъпкана между отвърделите дируги на шосето, простряло се край слабо зазеленялата зимнина ръж по нивите. Широкият простор мълчаливо и унило дремеше в своята зимна безжизненост; само орляци гарвани кресливо пролитаха и кацаха по телеграфните жици или падаха по земята. Снежнолобата Витоша и Стара планина, с върхове, коронясани от снежни преспи, с някаква тъжна и непроницаема сериозност, гледаха от своите мразовити висоти

умрялото поле, не навсякъде покрито от парцалите на своя бял саван. На запад, там, дето се вълнуват полегатите бърда на Вискер планина, облаците падаха до самата земя във вид на широк сноп и по влажния и студен ветреца, който идеше оттам, познаваше се, че те сипят сняг. Шосето беше пусто. Някаква тайна хубост лежеше въз тая картина, някаква поезия се рееше под това зимно небе. Хубост, поезия. Тия две думи май странно звучат, когато се вмешат в описанието на тъжния и безцветен пейзаж на зимата. Хубостта и поезията се свързват с понятието на живота, те напомнят ярките краски, празника на светлината, шума на кристалната рекичка, покойната сянка на шептящата гора, омайната тишина на лунната нощ. Но мрътвилото, отсъствието на всяко движение и звук, и топлина? Поражда ли се чувство за хубост при вида на плащаницата на мъртвеца? Чувствува ли се диханието на поезия там, дето няма ни един от елементите ѝ? А между това в тая повяхнала зимна картина имаше толкова красота, толкова поезия! Перото на поета, четката на живописеца напразно би правили усилия да ги предадат в изкусните форми на художеството, както лесно би сторили с описанието на една радостна пролетна картина с всичкото богатство и разнообразие на шаровете и тоновете. Красотата и поезията на тоя зимен пейзаж само се чувствуваха, разбираха, вкушаваха, както красотата на една мисъл, силата на една идея...

Тая меланхолическа гледка напълно хармонираше с поетическата фикция, която от няколко деня занимаваше мислите ми. Угълбен в своята дълбока замисленост, аз вече бях наближил кантонерката, която отстои на един километър от гарата.

Влажният ветреца, който духаше откъм Вискер, донесе ситни трошици снежеца; те се последваха от по-едри парцали, които безредно се закръстосваха из въздуха. Гъстите облаци се напластиха и над мене. Заедно със свечеряването и студът ставаше по-щиплив. Срецу мене се подаде една бабичка селянка. Тя беше задяната и идеше бързешката, като се подпираше на тояжка. Като се посрещнахме, аз се спрях и я поздравих.

— Дал ти бог добро — отговори тя и се спря също. Тая бабичка беше доста стара и дребна. Бремето на гърба ѝ, което състоеше от един вид торба от халище и дрипи, се придържаше от върви, които се

кръстосваха и през приведените ѝ гърди, та по тоя начин ръцете ѝ, костеливи и цели от жили, оставаха свободни.

— Отдека идеш, бабо? — попитах я.

Тя ми наименува едно неизвестно мене село.

— Далечно ли е?

— Ех, че отзарана, когато съмваше, съм излязла, виж... Далечно е, в планината е.

Значи, тя беше вървяла десетина часа ход и когато я срещнах, тя пак вървеше тичешката!

— Па кажи, седемдесет години имам, господине — отговори тя на питането за възрастта ѝ, което неволно ми се натрапи.

Тя и да не обадеше това, лицето ѝ го показваше. Боже мой, какъв дълбок, съкрушителен печат бяха оставили на тая обезжизнена физиономия годините, тежките трудове, лишенията, болестите, пренесени и изтърпени безшумно! Бръчките по това костеливо, мършаво, изгоряло, със земновидна кожа лице просичаха го с дълбоки безобразни бразди по всичките посоки; животът беше си играл по него с безпощадна жестокост; нищо човешко, добро, женствено не беше останало там; то беше една грозна маска с оттласкателното изражение на някакво животинство, изнуреност, освирепяване... „Трай, душо, черней, кожо!“ Тя страшни думи, изтръгнати иа душата на българина от вековното робство и страдания, и тегла безименни, искаше ти се да ги прочетеш по това жалко лице... Само в сивите ѝ, с мътен и загаснал поглед очи появи се сега нещо топло, кротко, тъжно и то разся странна светлина по скотската маска на лицето.

Едно прасенце изписка някъде наблизко. Аз се озърнах.

— Какво гледаш, господине? Детето вречи — каза ми тя, като посочи бременото си.

Писъкът се повтори слаб, немощен, задушен.

— Бабо, това дете къде си понесла! Чие е? — попитах, като справедливо предполагах, че не може да бъде нейно.

— На снахата, на снахата! — каза тя с полуплачевен глас, като въздъхна; после прибави: — Видиш ли го, господине? Мало е, вчера се доби.

— Вчера? А къде го носиш?

— Носим го в София, оти умря майка му, и тя вчера... На, от тази заран съм тръгнала и варкам... Все вречи, все пици, не е задоено още.

Сираче остана.

И бабата ми разправи с разтреперан глас тъжната история в къщата си. Снаха ѝ умряла вчера при раждането, два месеца подир смъртта на мъжа си, умрял напразно, от неизвестна болест. В цялото село, което състои от десетина челяди, не се намерила ни една „млечна“ жена да задои сирачето, което примира от глад. В къщи студено, дърва няма, вятърът помръзва месата и под съдраното халище... Сиромашия. Сега тя носи детето чак в София, за да го хариже някому. Там не познава никого освен ханджията, при когото слазя.

— Няма то ни баща, ни майка... Прибра ги, нали ти казвам, господ... Пък аз, стар челяк, как и с какво да го гледам? Утре ще се поваля да умра и аз...

И тя въздишаше.

— Сега го носим в град да го харижем — повтори тя... — Ако ще, някой да го вземе. Ще умре клетото от глад, не е задоено още.

Като да потвърди думите ѝ, младенецът издаде из дрипите си, дето се задушаваше, един пронизителен и по-силен писък, па пак се потаи. Аз видях върха на голата му присинясала главичка, която дрипите не можеха да потулят добре и я излагаха на действието на острия вечерен студ.

— Ти не познаваш ли в София някои добри хора да ми вземат малкото, за душата си? Аз попитах за пола на детето.

— Момиче е.

И по погледа ми като позна моето безсилие да ѝ дам положителен отговор, поздрави ме и продължи пътя си пак тичешката.

Детето плачеше в дрипите си, гласецът му се разсяваше и умираше из едрите късове сняг, които премрежаваха измръзналия въздух и вероятно засипваха мекото теменце на малкото мъчениче.

И аз останах вдървен на мястото си с поглед, прикован в бабата, чиято къса фигура се замрежваше от снега заедно с люлката на гърба ѝ.

Няма да забравя никога тежките мисли, безпомощното страдание на душата си в тая минута. Аз приличах на човек, който е заглушен от гърма на една мълния, паднала близо при него. Тая страшна жизнена трагедия, тъй немилостиво истинна, тъй безпощадно жестока и сурова, една от хилядите, които се вършат всеки ден около нас, размиря

дълбочините на душата ми. Тя повдигна там нещо подобно — не вече на жалост, на милост, свойствени на човешката природа при вида на големи нещастия, — друго някакво чувство, по-силно, по-страшно и болезнено, прилично на вътрешна, смъртна тревога на виновен човек, почти — угризение на съвестта... Това безизходно човешко нещастие, с което се допряхме ненадейно лакът до лакът преди малко, в минутата, когато душата ми сибаритски се потапяше в безпечните вълни на сладка мечтателност, стори ми се като един укор, като огнен протест против моя човешки егоизъм и престъпно самодоволство пред мировото Зло, през великата световна Скръб, която като разярено море реве, залива и поглъща около нас битиетата... И как противна ми се видя тая наша сигурност и слободия, които ни пречат да мислим, че нещастия ги заместят другаде! Нашите вкусове и деликатни потребности на духа, които тъй нежно възпитаваме и галим в себе си, ми се видяха една кървава ирония въз тежката съдба на тегловния народ.

Тоя баща, издъхнал така злочесто, и тая майка, умряла вчера при мъките на раждането, лишени от всякаква лекарска помощ, това злочесто сираче, момиченце, което се е родило вчера гладно, живяло е днес гладно и тая нощ може би от глад и от студ ще умре, тая труженическа челяд, която изгнива тъй леко и нечуто, са прости и най-обикновени епизоди от ежедневиия живот на народната маса. И тая маса влачи търпеливо и безответно своето тежко съществуване, без да се интересува да знае нашите прогреси, културни напредъци, тънки духовни наслаждения, гръмки намерения и още по-гръмки фрази за подобрението на това съществуване; тя даже не подозира нашето и няма нужда от него, за да работи, за да тегли и да умира спокойно...

Тия негодуващи чувства в мене имаха ли своята основателност? Не преувеличавах ли под гнета на внезапно потресение тежината на нашата отговорност пред по-малките братя, които се наричат страждущо човечество? Крива ли е съвсем нашата култура, че като е дала възможност нам — малцината, фаворизираните — да разстиламе своята суета, лукс и благородно бездействие из градовете, напълно безсилна е да тури балсам в болките на голямото болшинство на обезнаследените от съдбата? Не знам; но в нея минута такива чувства и мисли ме нагънаха, аз не можех да се отърва от наплива им, моята възнегодувала душа търсеше обяснението на злото, непременно

обяснението, и го намираше именно в този строй на света, който ѝ се показваше една велика неправда... И аз несъзнателно поглеждах с благоговение към сонма на великодушните съновидци, на толстоевците утописти, на бълнувачите за всемирна правда и доволство, щастие и други славни безумия...

Задавах си въпрос, къде ще се озове сега тая нещастна селянка и кого ще моли с детето? Къде тя ще се щура в този голям и непознат за нея град? Кой ще приеме, кой ще се реши да осигури бедното създание, ако то не умре тая нощ, и какво ще го чини бабата, ако тя не срещне сърцето на една милостива майка, ако не намери за пропадналото сираче една топла люлчица и една млечка цица, за да влеят във вкочанясалото му тяло богатата топлина на живота? И понеже-в това не може почти да съществува съмнение, когато е думата за нашето общество — тя няма да намери ни заслон, ни любов за пеленачето, какво ще го прави и как ще го отгледва тая старица, надвесена над прага на гроба? Има въпроси неразрешими, както има страдания безизходни. Пред такива въпроси куражът се губи в съзнанието на пълното безсилие, човек отпуска безпомощно ръцете си пред фаталността и волята на съдбата... Той замижава, като да избегне и не види страховития призрак на действителността...

Бабицката беше отминала вече около половина километър напред, нейната дребна фигура и оттука личеше как бързо се движи сред прозирната мрежа на снежните парцали. Ненадейно аз се повърнах назад и реших да я стигна. Какво исках да направя! Не зная, но чувствавах, че трябваше да направя нещо... Из пътя аз мислех как да сторя, та да помогна, да се погрижа за съдбата на детето поне през тази студена нощ. Моите лични обстоятелства туряха ме в невъзможност да изпълня изцяло дълга на самоотречението, на самопожертвуванието за ближния по-малък брат. Може би и то беше. Човек е склонен да прикрива твърдосърдечия си под първата благовидна маска, която му падне под ръка... Успява ли да излъже и вътрешния си съдник — съвестта? Никак. Той само сполучва да я поукроти, да направи по-малко сърдити и болезнени въртенията ѝ... Тоя безпристрастен съдия е владив на компромиси също... Онова, което намислих, беше: с няколко лева, които можех да дам на бабата тая вечер, за да намери подслон и кърма за пеленачето, и чрез справките, които щях да сторя утре, може би да сполучех да обезпеча

това едnodневно съществуване и да го спася от неминуема гибел. Аз усилвах, колкото можех, вървежа си с подобни едни кроежи в главата. Снегът се засилваше, аз едвам виждах силуета на бабата. При бариерната барака тя се спря; разбрах, че тя приказваше със стражарина там. Това ми помогна да презполовя разстоянието, което ни делеше. Вятърът подхващаше снега и го въртеше на кълбуци. Стигнал при платното на железницата, оттатък бараката, аз видях селянката, че оставила шосето и ударила надясно по една пътека през поляната. Тая седемдесетгодишна бабичка бързаше с лекостта на едно пъргаво момиче! Опитах се да ѝ извикам, но силният вятър не остави гласа ми да стигне до нея. Най-после тя стигна до Коньовица, наляво от старото турско укрепление, и се спусна в дола на Княжевската река. Подир две-три минути аз се озовах при моста на реката, но напразно търсих бабата с поглед. Тя беше се изгубила из някоя от тесните улици на тоя стар квартал. Моите озъртания и лутания бяха напразни: аз окончателно изгубих следите ѝ и утешението да сторя едно добро дело. Вятърът, превърнал се вече на фъртуна, фучеше и разнасяше с бясна бързина снежни облаци из вечерната дрезгавина, блъскаше врати и прозорци и в сложния вой на стихийното свирепствование мене се чинеше, че слушаме все оня жаловит, болезнен писък на детенцето, което на тоя миг умираше от глад и замръзваше от студ...

Когато минах край „Свети Крал“, аз, съкрушен, засрамен, неволно се отбих в черквата и дълго се молих...

ЧАСТ II

ЗЛАТНАТА ПЛАНИНА

I

Доктор Карло рано бе минал в кабинета си. Той бе дълбоко зает. Утринното слънце грееше през прозорците и правеше да лъска по масата купчета разнообразни и разноцветни камъчета, донесени от всичките планини на Южна България. Това бяха драгоценните колекции на почтения професор по геологията и минералогията в местната гимназия.

Доктор Карло, както и много други чужденци, беше дошъл в областта наскоро след войната. Като мъж на науката той се занимаваше само с нея и от друго не щеше да знае. Неговият мир се заключаваше в училищния клас и в кабинета му. Кабинетът особено поглъщаше времето му, дето класифицираше геолого-минералогическия си материал: камъчета, кремъци, руди, кристализации, раковини, сталактити, соли и други произведения от изкопаемото царство. Освен по масата подобни купчета пълнеха полиците и долапите на стаята, а също и много преградки на областния музей, в зародиш още. Всичко това беше плод на много трудни учени разходки из страната, на които докторът посвещаваше всичките си празнични дни и ваканции.

Очевидно тия занятия не влизаха в кръга на строго професорската му длъжност. Но докторът се беше страстно предал към тях и безкористно — единствено из любов към науката, която също има своите манази... Той доработваше един свой учен труд за Източна Румелия, който трябваше да му отвори вратата на едно сциентифическо дружество в Европа, на което ламтеше да бъде член. Но неговото честолюбие се спираше дотам; от няколко време обаче у него беше оживял тщеславен червек и той със завист следеше растящото значение на някои учени чужденци в България.

— Тоя неблагодарен предмет, над който старея, няма да ме изведе наникъде — каза си той горчиво днес. — Други дигнаха шум с такива безделци, като описанието на Траяновия друм, изравяне класически статуи из разсипани градове, нищожни археологически открития и съмнителни исторически документи. Гледаш ги — едва ли не Колумби на България! А аз гния гърди над моята бездушна

специалност, от която никой не се интересува, даже и мишките, и глупея между тоя див народец, дето ме е фърлила съдбата. Да найдем поне една руда на сол, на желязо, на сребро, та най-после на каменни въглища! А то, чопли земята, обикаляй дивите кърове, само да обогатиш долапчетата на музея с тия глупави камъни, в които никога няма да намеря моя философски камък...

И доктор Карло блъсна сърдите камъните.

Вратата скръцна, влезе жена му.

Тя беше в домашно неглиже, не твърде млада личност, но твърде окръглена и гойна, и с лице завито с дебел пласт тлъстини, благодушие и покой. Както повече пъти бива, тя беше съвършена противоположност на мъжката си половина. Защото Карло, както навярно си го въобразяват и читателите, беше сух, костелив, постал, с голяма прошарена, некултивирана, сиреч учена брада, нервен и разсеян, а главно — постал. Постал като камъните, с които се окръжаваше и живееше. Той наумяваше в това отношение някои животни, които заприличват на почвата, дето се навъртат. Под тоя закон още по можеше да се подведе Карловица, която притежаваше пълнотата и флегмата на почтените птици, що бяха спасили някога Рим от галите, от които тя всеки пазарен ден влачеше дома на гърба на хамалина до десетина, и цялата неделя се занимаваше с унищожението им.

— Карло, един селянин иска да влезе при тебе — каза съпругата му.

— Защо му трябвавам? — попита нетърпеливо докторът.

— Щял да ти показва нещо.

— Пак някои шарени камъчета? Тия селяни ще ме уморят с усърдието си. Антонио, кажи му да дойде друг път, сега отивам на екзамена — каза професорът, като стана и се заоблича набързо.

В тоя миг селачът се вмъкна гологлав в кабинета, без да Дочака отговора, сгъна ръце смирено и се поклони.

— Добро утро ви!

Лицето на професора се намръщи, но той се пресили да бъде ласкав.

— Добро утро, чичо, какво желаете?

— Донесох ви една работа тука — каза селачът, като разгърна пазвата си, из която се видяха голи рунтави гърди, опалени от

слънцето. Той извади оттам един едър възел.

— Камъчета ли? — попита професорът с кисела усмивка.

— Камъчета го речи, сгурия го речи, каквото щеш — отговори селачът и се мъчеше да развърже кърпата.

— Ти си от тъдява?

— От Дремиградско ида: нарочно за ваша милост — отговори селачът със зъбите, с които сега дърпаше възела.

Професорът се приближи с любопитство.

В същия миг кърпата се отвърза и селачът предпазливо сложи някакви буци на стола.

— Виж какво е, дали си струва труда.

Още из първо поглеждане професорът остана захласнат: пред него стоеше златна руда! Той не можеше да проговори от вълнение. Очите му светнаха необикновено и изпитите му бузи нервно заиграха.

Най-добър вид златна руда!

Слънчовите лъчи играеха по лъскавите златисти люспици, обилно налепени по червеникавия минерал. Някои части от буците бяха съвсем злато, с твърде слаба примес песъчинки. Те твърде тегнеха сравнително с обема си поради количеството на благородния метал в тях. Кристализираните златни трошици искряха се разноцветно и земаха очите на опуления доктор.

Селачът забележи вълнението му.

— Какви са тия светливи буци, позна ли ги?

— Дека ги найде? — вместо да му отговори, попита възхитеният професор.

— Нали ти казах: татък в Дремиградско, в балкана... То се вика там цялата планина отсам Камчията е такава... А какви са тия камъни, господине?

— На дълбоко ли бяха?

— Че кажи на плитко: на две и три педи нещо в земята.

— Ти с какво се занимаваш?

— Овчар съм. Викат ме Иван Динков.

— Показва ли другиму тия камъни?

— Та кой ти отбира у нас. Имам чичов син Христо — даскалът в Доброли, та той ме научи да се допитам до ваша милост; — иди, каже, при доктор Карлева, беки излезе нещо... Това какво е, господине, на злато мяза?

Професорът се любуваше на искрящите се на слънцето златни люспи и трошици по рудата.

— Знай ли друг мястото? — попита пак докторът, комуто в главата се рояха велики мисли.

— Кой ходи там? Само аз зная.

Докторовото лице огря самодоволна усмивка.

— Благодаря, бай Иване, аз ще ти платя разноските и възнаграждение хубаво ще ти дам... Ти ще останеш у мене малко. Почакай да обядваме заедно... Това е любопитна руда, но трябва да я изследвам в гимназията — схитрува професорът; — ти си почини тук, попуши една-две цигари, не се стеснявай, бъди като у дома си.

И докторът мина с рудата в стаята на жена си.

— Антонио, Антонио драга! — извика той радостно и я цалуна по двете бузи. — Знайш ли какво донесе тоя прост селяк? Той донесе, мила Антонио, моята фортуна, моята слава, да, славата на доктор Карла! Гледай това нещо: тия буци са злато, каквото може да се намери в рудниците на Бразилия и Калифорния само. И една-две педи на плитко; с пръст да разчовъркаш, ще го набараш! И това цяла планина, мила Антонио! Цяла планина — чуваш ли? — такава руда злато, чисто, красно злато! Та това е тайната златна Гвинея на учените... Това е Голконда! Цяла Голконда! Дай да те цалуна пак, златна Антонио! Аз подозирах, моят гений ми нашепваше нещо. Тая девствена земя е пазила съкровищата си цели десетки векове, тя чака търпеливо да дойде един доктор Карло да разтвори недрата ѝ и да зачуди света с едно велико откритие...

Жена му слушаше зяпнала. Ако да не виждаше блестящите златоносни буци, тя би помислила, че професорът се е побъркал. Тя и сега се плашеше от такова нещо.

— Антонио драга, тоя човечец ще ме чака тука, бъди любезна с него: той е нашето провидение... Но дръж се спокойна... Аз ще обядвам с него. Сгответе най-хубаво.

— Имаме супа, и тлъстата гъска, пълнена с ориз и раказии стафиди, ама каква чудесна работа, Карло! И половината от вчерашния пуяк, пържен в прясно краве масло, със соус-паприкаш и гарнитура от хрян и розов чукундур, а за десерт...

— Добре, добре — прекъсна я Карло, като не щя да изслуша тоя сложен каталог на домашната кухня; — ние ще обядваме и ще

тръгнем...

— Къде? — попита учудена Антония.

— Ще тръгнем за нашата Голконда, Антонио. Аз отивам да зема отпуск тозчас от директора на гимназията. Не забравяй, бъди ласкава с тоя златен селянин, с тая света овчица и заключи зад мене вратнята с ключ.

И доктор Карло в две минути се озова при директора.

— Господине директоре, ида да ви моля за тридневен отпуск, от днес, от тоя час!

— Отпуск! Невъзможно, сега имаме екзамени.

— Отпуск ми е необходим! — повтори енергически професорът.

— Що ви принуждава?

— Жизнен интерес.

Директорът го изгледа зачудено.

— Да, жизнен интерес — прибави доктор Карло; — повече даже: висшият интерес на страната, господин директоре!

— Пред такива високи интереси и аз свалям шапка — отговори усмихнато директорът.

— Давате ли отпуск, господин директоре?

— Имате го. Желая ви едно велико откритие.

Професорът изскокна на улицата.

— Тоя простак сега се подиграва, а след двайсет и четири часа ще се счита щастлив да стисне ръката на доктор Карла — бърбеше той, като вървеше разсеяно из една тясна улица, цял обзет от щастливите си вълнения и надежди.

На едно място топ се спъна в едно голямо бунище от пера и перушиняк — тоалетът на цяла куда щавени гъски... Това го направя да се сети, че той се намира пред тяхната порта. Той изтропа яката.

Жена му отвори.

— Тук ли е селянинът? — попита безпокойно.

— Тук е.

Професорът бързишката отиде при арестувания си гост.

II

След три часа доктор Карло и Иван Динков се качваха заедно в железницата във втория клас.

Докторът има грижа да влезе в съвсем празен вагон. Той тури другаря си между себе си и стената на вагона, за да му пресече пряко съобщение с останалия свят. Затворът на бай Ивана се продължи.

Влакът тръгна. Пожълтелите равнини на обширното поле се замяркаха от прозорите. Жегата се усилваше. Еднообразното тропотене на колелата докарваше дрямка. Селачът действително задряма подир сития обед у професора. Той имаше вида на човек, който никак се не досеща за важната роля, която играеше в съдбата на професора и на цялата област. Карло час по час поглеждаше спокойното му попотено лице, по което никаква мисъл не се отражаваше, и проговаряше състрадателно: *Sancta simplicitas!* На станциите обаче той го дебнеше неотстъпно като един строг полицейски агент и не оставяше никого да се доближи до другаря му. Един ревнив мъж не пази тъй жена си. За щастие, никой пътник не се случи да влезе във вагона им; само от Каяджик един гоен униатски патер, който пътуваше за Одрин, им стана другар. Духовният сан на пътника успокояваше боязливостта на доктора. Но понеже патерът често поглеждаше в недоумение към заспалия селянин, пооблегнат на рамото на доктора, то Карло, за да му не даде време за догадки и подозрения, отвори на попа горещо прение по латински върху папската непогрешимост, което трая до другата станция — Търново-Сеймен, дето се разделиха. Там докторът и бай Иван преседнаха на ямболския влак, който потегли през Марица, на север. Те бяха пак сами. Докторът едвам сега можа да се поотпусне и да си помечтае. Той държеше щастиято си за юздата, която се представляваше от бай Ивана. Нечут успех увенчаваше двайсетгодишни трудове. Геологията, каква велика наука! С това откритие той правеше цяла революция в икономическото състояние на Балканския полуостров. Той даваше на българската корона един брилянт, по-многоценен от брилянта на Великия Могол. И как малко трябва сега да остане всичко това закрито в неизвестността

за години, може би и за векове! Едно излазяне на колелата из релсите, едно продънване на мост, което би умъртвило тия двама хора... При тая мисъл докторът потръпваше.

Влакът стигна благополучно в Ямбол надвечер. Професорът и селякът слязоха в едничката добра гостилничка в града.

— Пригответи една стая с две легла — заръча докторът на момчето.

— Този баю другар ли ви е?

— То не е твоя работа — избъбра строго докторът, — изпълни каквото ти заповядвам.

— Аз питах, защото стая с два кревата нямаме сега, та негова милост може да преспи на одъра, извън сега е топло — обясни слугата, като гледаше дрипавите дрехи и издънени цървули на селянина.

Професорът се навъси.

— Ти не разсъждавай, хлапетио, за топло и за студено, ами пригответи стаята.

— Ба, аз спavam тука на това одърче, нашите кокали меко не търпят — обади се бай Иван.

Очевидно това грижливо внимание на професора му дотегваше. Той беше като в плен.

Но професорът не беше човек да излага на глупави случайности едно сигурно щастие. Той настоя и неговата дума стана. Момчето сложи още едно легло в тясната стаичка. Двамата пътника влязоха вътре, докторът заключи добре вратата, не от страх да не влезе някой тая нощ, а да не би да излезе, и зе да се съблича. Той покани и Ивана да стори същото.

Но бай Иван вместо да съблече себе си, съблече кревата. Той му свали пуховата възглавница, чистия чаршаф и завивка и легна на сламения матрац.

— Ти мене не гледай, аз съм овчар.

Професорът с удоволствие чу, че бай Иван захърка. Никога хъркането не му се бе сторило тъй мелодично.

Железницата се прекъсва до Ямбол. Заранта доктор Карло се качи на файтон с бай Ивана, който щеше да му покаже заветното място. След няколко часа път достигнаха до едно ханче на полето. Там оставиха файтона да ги чака и на два селски коня се запътиха на север,

към Стара планина. Карло поглъщаше с поглед тия ниски синикави върхове, дето се криеше златородният.

— Лигнит, кварц, алувиум, гнейс, гранит, варовит камък, чернозем, възлища пъстрят кората на Източна Румелия. Сега на едно крайче на геологическата ѝ карта ще туря думата: злато! Как импозантно ще стои там! — помисли си той.

— Господин Иване, как се нарича тоя връх?

— Как го наричат? Планината; турците го викат балкана и то си е по-право, чунким това е Коджа балкан.

При тоя урок по география професорът се ухили.

— Значи, няма име: толкоз по-добре.

Повървяха малко. Професорът мечтаеше.

— Господин Иване, ти чувал ли си за Кристофа Колумба?

— Не го познавам.

— Удивително. Той едно време изнамери цял свят и излезе хаплю, та не му тури името си.

— Хаплю не, ами хаплю — потвърди Иван важно.

— Нашият връх ще се нарича занаят: Монте Карло.

— Добре, господине, както заръчате.

Наближиха върха. Той по-ясно и по-ясно се очертаваше на плещите на главната планина, от която го делеше Луда Камчия. Слязоха в един сух и каменлив дол: от него нагоре зафащаше златорудното бърдо. Докторът беше на прага на своята Голконда! Ненадейно зловеща мисъл му хрумна: той се озърна безпокойно в тоя дол, глух и отстранен.

— Господин Иване — обърна се ниско към другаря си, — тука разбойници не ходят ли?

— Не грижи се, господине, излазят понякога, ама те са турци. Тъдява ги има, поразниците...

— Та ние сме *in partibus infidelium*?

И докторът извади из една черна дългнеста кутия два револвера.

— Що, боиш ли се? — попита бай Иван усмихнат.

— Карай — забележи докторът.

— Добре, господине.

Докторът бодна коня си.

Зафащаха златорудното бърдо. Карло изглеждаше внимателно всяка скала, камък, местност. Той забележи очуден, че блестящите

песъчинки, които са размесени в праха, имаха особен, жълт цвят. Наистина той бе забележвал и другаде подобен светлив прах по почвата, но той светеше някак си по-другояче... Това блещукане на златистия прах се увеличаваше, колкото отиваха нагоре... Няма съмнение, че бяха шушки от злато, извадени на повърхността на земята от физически влияния. Сърцето му туптеше силно, но той се въздържаше. Изкачиха се на самия връх на бърдото. Припасвано от изток, север и запад от Луда Камчия, то приличаше на един неправилен полуостров; то повечето бе покрито с рядък храсталак и с див тревуляк, дето се озъбваха плоски канари. Професорът пресметна, че ще зафаща около петнайсет квадратни километра. Слязоха и двамата от конете, поведоха ги и навалиха надолу мълчешком. Когато дойдоха до един изронен бряг, Иван Динков каза:

— Тука изкопах двете буци.

Изровеното място стоеше още прясно.

— Копай — каза професорът с разтреперан глас.

Бай Иван се опретна и копа наблизко. Сухата земя кънтеше звънливо под ударите на мотиката. Тоя шум наумяваше дори звънтенето на златото. Професорът с опулени очи, със спряно дихане пробиваше земята, дето падаше сечивото. Най-после то кльцна в нещо твърдо.

— Спри! — каза професорът.

Из ровката пръст се показа един жълтеникав камък. Селянинът бързо го дигна и го показа на професора. Той го грабна, отколкото зема от ръката му и го прегледа.

— *Aurum brutum*^[1]! — извика той. — Копай още.

Селачът копна няколко пъти на същото място и извади една кривача по-дребни парчета от същата руда. Карло се не помнеше.

— А голямата буца, господине, изкъртих там, при оная канара — каза бай Иван, като обрисваше пота на лицето си.

— Да идем там — заповяда професорът.

Спряха се пред едно скоро копано място.

— Тук вече са копали! — извика Карло уплашен.

— Аз го копах... тук още никой не е помирилал.

И бай Иван копна на няколко места, па най-после само на едно продължи да работи. Мотиката пак удари в нещо кораво.

— Спри! — изкрещя професорът.

В пръстта се валяха други буци, които лъщяха на слънцето.

— Та тук е Калифорния! — извика той.

Селянинът се озърна.

— Кой кажеш, някой да не ни гледа!

Професорът извади една карта на Румелия и портфела си. Той забележи названията на тая и околните местности според указанията на водача си. После намери широтата и дълготата от парижкия меридиан на това бърдо, което забележи на картата си: Монте Карло.

Той тръгна нататък. Бай Иван — по него.

— Да копаем ли още? — попита той, като се спря на едно съвсем неначенато място, обрасло с пожълтяла трева; — аз ти казах, че тая планина е цялата такава.

Карло заръча да копае.

Бай Иван зафана пак. Дупката отиваше дългнеста и по-дълбока тука. Селянинът спря да си отдъхне. Той беше уморен. Руен пот течеше по зачервенялото му небръснато лице. Той се озърташе добродушно.

— Дай сам — каза професорът нетърпеливо и грабна мотиката — пръв път в живота си — и закопа.

Дупката се разтваряше. Пак клъцна нещо. Това беше по-голяма буца руда, която се разцепи на две от удара. Професорът се обърна безпокойно. Всичко това беше тъй невероятно и тъй действително, щото умът му не можеше да го пренесе. Той извади бяла кърпа и обърса ръцете си. Златният прах се олепи по кърпата, която заблестя, като че имаше златен вътък.

В земята се показваше още руда.

— Тук е цяла жила — пошушна си професорът.

— Та какви са тия буци, господине? — полюбопитствува пак селянинът.

— Тая овца още се не сеца — продума си докторът, па отговори: — *Aurum brutum*, господин Иване!

— Какво ще рече това: урум бурум!

— *Metalum nobile*^[2] — поясни докторът.

— Ха, разбрах... Но ти като че не гълчиш по български?

Докторът бръкна в пазвата си, извади и даде три лири на водача си.

— На, ти си честен човек.

Селячът прие парите с поклон и благодарения.

Докторът се ухили. — Аз бях чувал, че българските селяни са хитри: тоя е цял идиот...

— Бай Иване, едно ново условие да направим! — обърна се той към водача си.

— Както заповядаш, господине.

— Слушай, за тия буци никому няма да обаждаш, нито да показваш това място — до три дни.

— Няма да кажа гък!

— Тия три деня ще стоиш при мене.

Тук на бай Иван не стана добре. Призракът на ново пленение не му се усмихваше. Той заправи окръшки.

— За всеки ден ще ти плащам по лира!

Тия думи из един мах обезоръжиха водача. Върнаха се на хана, дето ги чакаше файтонът им. Обяд беше минал вече. Докторът извади из пътната си чанта една уварена от Антония кокошка, увита в немски вестник, и покани бай Ивана да обядват. За всичко той се разпореждаше, той говореше с ханджията и с водача си и отговаряше на въпросите на някои селяни, отправени към другаря му. Бай Иван влезна добросъвестно в ролята си на олимпийско божество. Той приемаше с пълно достойнство внимателните услуги на разшетания учен човек. Селяните там и същият ханджия се дивяха.

[1] Злато в грубо състояние. ↑

[2] Благороден метал. ↑

III

Слънцето преваляше на запад. Файтонът се търкаляше по широкото голо и безлюдно поле. Доктор Карло отиваше в Дремиград, най-близкия град, отдето щеше да прати няколко депеша по откритието си в Пловдив и за Европа. Там щяха и да преспят, а заранта да тръгнат назад. Слънцето прежуряше. Пожълтялата безлесна равнина изглеждаше на изгоряла степ. Тя на север опираше в синкавите балкански бърда, по-разлати и по-ниски, колкото приближаваха Черно море. Пладнешката жега беше нестърпима: огнените лучи горяха гърбовете на пътниците, засипани от прах, който на облаци се дигаше след колата. Пред тях вървеше един друг файтон с един пътник само. Когато спряха на едно друго ханче — последната станция до Дремиград, те завариха и него, че пиеше кафе под сянката на стряхата. Той беше момък на трийсет години и по облекло, и по вид личеше да е столичен жител. Но доктор Карло го не познаваше. Докторът не познаваше почти никого освен Антония и колегите си, и то не всичките. Той нехаеше за нищо, което стоеше вън от областта на геологията и минералогията. Политическият строй и законите на страната, борбите на партиите, изборите, които вълнуваха и децата, за него бяха нещо не от мира сего. Никой по-добре от него не знаеше И. Румелия и никой по-малко. Тя беше за него пълен месец, на който познаваше и именуваеше всичките грападини, долини и върхове, от едната страна, а оттатъшната — остаяше в „мрак кромешний“. Той можеше изведнъж да ти обади кое камъче от колекциите му от кой тракийски връх е дигнато, а още не знаеше името на главния администратор в града, дето беше гимназията. Това простително невежество на учен човек често му донасяше неприятни изненади...

При всичко че особено сега той избягваше всякакви срещи с познати и непознати лица, но силна потребност да излее част от вълненията си накара професорът да завърже разговор с непознатия момък. Той го поздрави, седна и каза небрежно:

— Африкански горещини, господине!

— Пече страшно, трябва да вали — отговори пътникът, като си правеше хлад с кърпата.

— Право, тия облаци на дъжд сочат; ние като овчари, познаваме... — обади се бай Иван, който, по наставленията на професора, всякога седеше между лакътя му и стена.

Професорът го побутна неволно с лакътя си.

Непознатият момък забележи странните отношения между тия двама другари.

— Господин професоре, негова милост водил ви е някъде по вашите научни изследвания?

Докторът погледна внушително бай Ивана и отговори с равнодушен уж вид:

— Да... да... Ах, каква прекрасна земя имате, господине мой. Това е един извор неизчерпаем за науката, за изкуствата, за всемирния прогрес. Вашата земя, господине мой, притежава безценни дарове от природата, които за жалост остават зарити без полза. Но настая часът, мисля, когато лучезарният поглед на науката ще я зондира... Вам ви трябва само хора образовани, специалисти по естествознанието, и главно, господине мой, честно предани на благо то ви... Моят живот е всецяло посветен за щастието на тоя трудолюбив и прекрасен народ български. Каква благословена земя! Просто рай!

Докторът се разпалеше от собствените си думи. Макар общи и пълни с риторическа мъгливост, нему му полекна. Те бяха излишък от душевния му прилив. Момъкът го гледаше зачудено и отдаваше тия прекалени фалби на България повече на възторжения ум на един учен, залибен в предмета си, а донейде си и на подобострастния характер на някои чужденци.

— Направихте ли някое по-важно откритие?

— Невъобразимо важно! Невероятно!

— Какво именно?

— Това не мога ви каза, господине мой — отговори професорът с тайнствен вид и погледна бай Ивана.

Любопитството на момъка порасте.

— Вероятно някакви драгоценни метали?

Докторът кълумна утвърдително.

— Не ми иде за вярване. Доказано е, че Балканският полуостров няма ни злато, ни сребро...

— Напротив, и той има една Калифорния!

— Ах! Къде!

— То е мой секрет, господине мой.

Но след тия думи той видя, че се увлече, скокна веднага и поведе бай Ивана към файтона.

IV

Продължиха пак пътя си.

Небето се замрачи. Гъсти черни облаци се напластиха над широкото поле, което потъмня; една светкавица змиевидно избразди хоризонта, последвана от глух тътен на гръмотевицата. Завчас бурята настана. Плисна силен дъжд под ужасни трескавици... Тук пак хрумна профессору страшната мисъл какво нещастие ще бъде, ако мълния падне на файтона им. А той, сред това съвсем голо поле, беше привлекателна точка за електрическият ток. Но и тоя път всичко мина благополучно. Стихията се утиши, небето се разведри пак и на запад блеснаха последните златни лъчи на слънцето, което потъваше в кръгозора. Смръкна се. Двата файтона вървяха тежко по размекналия път. Скоро файтонът с момъка превари и изчезна в мрачината заедно с другите предмети. Дремиград остана зад една гънка на равнината, но нищо не наумяваше за близостта му. Професорът съчиняваше в ума си важните депеши, които отиваше да удари: една до главния управител, друга до един приятел в Европа, член на ученото дружество, на което докторът ламтеше да стане тоже такъв. Утре печатът във всичките провинции на страната щеше да направи да прогърми името му. *Fama volat*^[1]... Облак сърадвателни депеши щяха да разтупат хиляди сърца. Какво сладко нещо е славата! От утре доктор Карло се събуждаше велик човек... Името му затъмняваше всички други имена, на които ориентът беше дал блясъка си. И сърцето му бяхтеше като лудо в гърдите.

Едни мъгляви и скудни блещукания в мрака показваха, че градът е недалече. Но той забележи отсам него уединено други по-ясни и подвижни светлини като от фенери, между които се мяркаха сенки. Вероятно там имаше един куп хора. Той хубаво забележи, че тия светлини и тия хора стояха на къра и очевидно на самото шосе. Какво диреха по това време извън града? Неволно безпокойство обзе профессора. Другарят му спеше, файтонът отиваше напред, към фенерите, които чакаха на пътя му. Зеха да се чуват гласове. Червената светлина огряваше по-видно формите на човешки фигури, които

безпокойно се движеха и кръстосваха. Той чу даже дрънченето на оръжия! Смутни страхове свиха сърцето му. Той неволно смушка заспалия бай Ивана. Той никога не бе изпитвал подобни вълнения. Хрумна му, че това е засада от разбойници или нещо още по-страшно. Голямото откритие, което направи, не ще да бъде чуждо на това нощно нападение... Тоя непознат пътник, комуто така глупешки издаде тайната си, не напразно отмина напред!... Кой знай, користолюбието, а още повече славолубието са способни да вдъхнат най-страшни престъпления!... Малко ли примери има? Златото е такъв съблазнителен демон...

В това време тълпата пресрещна файтона мълчешком и го спря. Мнозина се навалиха с фенери да видят кой е вътре. Професорът стоеше ни жив, ни умрял.

— Кой е тука, господине? — попита един запъхтян глас.

Докторът не отговори.

— Доктор Карлев — каза бай Иван, който се разбуди.

— Той е! Той е! — извикаха няколко гласа.

— Ура!

— Добре дошле, добре дошле!... Народът ви посреща... Закъсняхте много! — каза му един облечен в бели шаячеви френски дрехи човек и се ръкува с него.

— Ура! Да живеј! — повтаряха се възклицания от тълпата, която тясно заобиколи колата.

— Отдават ти чест — прошепна досетливият селянин, — отговори им нещо.

Тя думи свестиха доктора. Той изведнъж се догади, че тоя затънтен градец иска да му изрази благодарност за научните му заслуги и му устройва тая орация. Трогателен пример, който трябва да потопи в срам другите български градове. Тая мисъл покърти дълбоко душата му. Той слезе от файтона, до крайност развълнуван. Възцари се мълчание.

— Благодаря, благодаря, братя, за тая чест ненадейна. Тя ме трогва дълбоко... Моите досегашни заслуги не заслужават лаврите ви. Зная добре, че вие в моето скромно лице възвеличавате великата наука. Но тя скоро ще ви докаже колко е всемогъща... Не се фаля, господа, но доктор Карло никога няма да го забравите, както и той вас — за

благородните ви чувства и примерен патриотизъм! Да живеят ученолюбивите граждани на Дремиград.

— Ура! Ура! На ръце!

И в един миг трепетното тяло на професора се издигна и люшкеше като едно знаме над главите. Той махаше с двете си ръце, за да се удържи в равновесие. В отговор на тия знакове на възторг замахаха шапките. Когато докторът беше сложен долу, той се ръкува с всичките, пиян от щастие и със сълзи на очите.

Файтонът потегли пак между два реда посрещачи. Бай Иван седна при возача, а при доктора влязоха трима по-предни членове от депутацията. Той не разбираше какво го запитват, нито сещаше какво отговаря: цялото му същество се топеше от блажено ощущение. При входа на града — друга депутация. Пак поздравления, възклицания!

Това беше едно триумфално шествие!

В няколко минути Карло падаше от един полюс на друг.

И имаше защо: почетните граждани дремиградски посрещаха скороизбрания си депутат, за когото имаха известие, че пристига тая вечер. Вместо на представителя депутациите налетяха на доктор Карла, когото не знаяха лично, както и първия. Приликата на имената и тя спомогна за заблуждението.

Спряха се пред къщата на кмета.

[1] Славата фърчи. ↑

V

Разговорите имаха повече церемониален и общ характер, както въобще между люде, които пръв път се запознават. Повече ставаше дума за днешната буря, която свари професора на полето. Той дойде съвършено на себе си и езикът му се развърза; доктор Карло беше словоохотлив. Той разправяше с въодушевление за своето пътуване и за учената си разходка до Балкана, като замълча за златната руда.

Между това и той, и те дохождаха сегиз-тогиз в недоумение, което при много добра воля, тозчас си обясняваха в ума. Той се малко зачудваше, че го наричат Калев. Но отдаде това на твърде простителна слабост у младите народи — петимни за велики имена — да осиновяват чужди знаменитости. Тук му дойде на ума за поета Петрович, славянин, когото маджарите прекръстиха Петефи. От Карло до Калев по-малка е разликата. Колкото за триумфалното посрещане, което ни насъне не бе мислил да наиде в тоя затънтен градец, той си го обясни, както видяхме, още извън него. Гражданите пък посмущаваше неговият небългарски говор и чуждо произношение. Но си обясниха това от дългото му живеене извън България; също ги зачуди разказът му за геологическата му разходка до бърдото, но приеха това за почтено желание на депутата да упознае по-добре колегията си. Повече ги докара в недоумение отказването му да е депеширал кмету из Ямбол за идването си. На това особено настояваше професорът, защото скромността му никога не би му допуснала да си заръча, по един вид, посрещането. Дойдоха прочее до заключение всичките, че някой друг от излишно усърдие и по свой почин е ударил депешата и за по-добре подписал името на депутата. Кметът също с неудоволствие забележи, че досега депутатът приказва доста за успехите на геологията в Румелия, но не зина ни един път да поблагодари за избирането му. Но и кметът се задоволи с някакво обяснение, много или малко правдоподобно. Като махнем тия мънички запъвания в разговорите ученият професор и ученолюбивите граждани си произведоха взаимно най-прекрасно впечатление.

— Както е така, аз да ви помоля за наш Петърча — каза един от гостите, — знайте, искат да го земат във войската... Но той, господин наш депутат, не е за войска и за солдатин, защото е възпитан... та ако видите там майора Менгелсона, кажете му две думици за наш Петърча... Знайте, от вас всичко зависи.

Кметът мушна с лакътя си госта да прекъсне и за да не даде възможност и на останалите да заявяват частни просби, което беше неприлично, за пръв път обърна разговора за политиката.

— Какво стана с родопските села, предадоха ли се? — попита той.

— Реши се въпросът — отговори Карло напосока.

— Как, предадоха ли се вече?

— Сложиха оръжията...

— Чудно, в последната „Марица“ друго се казваше — забележи един.

— „Марица“ е от завчера, а господин Калев вчера е оставил Пловдив... Какво не става в един ден — поясни друг.

— Да, да, да! — потвърди Карло.

— А за преврата в княжеството кои са последните известия?... Свищовското народно събрание се е произнесло за или против Батемберга?... Нам само веднъж иде вестник в неделята.

— Против, против... Ах, каква прекрасна земя имате, господа, просто чудо!

— И ние направихме митинг да протестираме против преврата... Четохте ли нашата резолюция?

— Четох, господа, прекрасна, господа, чудесна, господа!...

— А за Афганистан какво знайте?

— За Афганистан? — попита опулен Карло.

— Да, за Кандахарския проход. Заеха ли го англичаните?

— Да, господа!

Доктор Карло прие за правило тая вечер да отговаря със самоувереност на всичките питання по политиката, които щяха още да ваят на него. Той не беше пригответен за такъв экзамен. Това беше голяма изненада за него. Излизаше, че тоя заглъхнал, спокоен, забравен градец, който Карло си представяше вечно спящ, нещо като Квинквандона в „Доктор Окса“^[1], се интересувахе и вълнувахе от световната политика, правеше овации, даже митинги.

Но едно ново недоразумение дойде да фърли мъгла в отношенията на дремиградците и на Карла. Причиниха го следующите думи на кмета:

— Господин Калев, сега вие, като наш депутат, ще се погрижите икономически някак си за подигането на Дремиград и на околията... Знаете, бедност голяма...

— О, на драго сърце, господин кмете, аз отсега ви гарантирам обогатяването на този благороден град и на околията ви. То е в моите ръце, макар и да не съм ваш депутат, както вие ласкателно ме нарекохте.

Общо очудване.

— Как? Вие сте наш представител вече! — каза кметът.

— Ние знаехме, че и вие сте съгласни...

— Вас едногласно избра народът!

Професорът опули очи. Значи той беше депутат! Сега изведнъж той си обясни истинската причина на овациите и на бляскавия прием, що срещна у дремиградците... Какви неожиданости!

Той прибърза и отговори развълнувано:

— Аз съм дълбоко покъртен от вашата чест, господа. Виноват съм, че преди всичко не ви изразих горещата си, да, най-горещата си благодарност... Вашият избор прави особена чест на геологията. И не доктор Карло или Калев, както вие приятелски ме наричате, а обаянието на науката съедини гласовете ви и сърцата ви... Но аз, за жалост, не ще мога да приема вашия избор.

— Защо не приемате сега? — попитаха смаяни всичките.

— Първо, господа, моята специалност и призвание е друго... Никаква наклонност към политиката не чувствавам... *Creascum est, non legutur!* — казва латинската поговорка, сиреч, гръцко е, не разбирам. Второ, едно велико откритие, което направих, ще погълне всичките ми грижи занаяпред. Засега мога да ви кажа само, че аз съм решил да се посветя цял на благото на тая просветена страна, която прегръщам като свое отечество, ако и още, за мой велик срам, се считам чужди поданик.

Кметът си прехапа устните.

— Поданик? Та нам не ни бяха казали това! Чужд поданик е неизбираем!

— Да, чужд поданик, но чистокръвен българин по душа.

— Само вашето име можа да събере всичките гласове. Инак турците щяха да изберат Мурад бея! Жално!

При всичките тия сюрпризи никому от дремиградците не хрумваше на ума, че се заблуждават и те, и гостът. Разбраха само, че им е препоръчан бил за депутат един доста оригинален човек, твърде учен и при това твърде скромнен.

Но сега самолюбието на Карла силно се нарани, когато той узна, че някакъв си закон се изпречва на пътя му. Това го тури в амбиция! Не, той ще влезе в камарата!

И като извади из задния джоб на сетрето си няколко буци от рудата, тръшна ги яката на масата, щото дребни късове и златен пясък се разфърчаха.

Всички се навалиха да гледат златната руда, която игриво и разноцветно лъщеше на свещта.

— Златна руда! — казаха всички възхитени.

— Да, златна руда в най-чистия си вид, господата избиратели, руда, с която е пълна цяла планина, три часа от Дремиград, във вашата околия. Вашата околия, господата, е българско Колорадо... И това съкровище е спало безбройни векове в земята и трябваше доктор Карло да го изнамери в днешната си разходка!... Ето кой е доктор Карло, комуто сте сторили чест да го изберете за ваш депутат. И аз я приемам сега, господата, против всичко и няма да я отстъпя никому!... Колкото за поданството, то е глупост и ще ви докажа тозчас.

И седна, и написа тая телеграма до главния управител на областта:

„Печеля на короната ви една Калифорния. За цена на тая заслуга прося неотложно румелийско поданство, което било нужно, за да мога свободно да вляза в камарата, дете ме праща изборът на дремиградските избиратели. Утре тръгвам за столицата с доказателствата на великото си откритие.

Дремиградски представител:

Доктор Карло“.

Той прочете депешата си развълнуван.

Всичките я намериха превъзходна и пламтяха от възхищение. Блясъкът на златната планина заслепяваше умовете им. Доктор Карло беше тяхната звезда и добър гений. Те нямаше да позволят никому да побутне с пръст избора им... Написа се телеграма и от градска страна, подписа се кметът и се изпрати с Карловата.

Докторът беше като пиян. Пред него се разкриха съвсем нови хоризонти. В неговата спокойна кабинетна душа изведнъж оживя бесът на най-широкото честолюбие... Прочуване, чест, слава, богатство огромно, власт — всичко из един път се струпалаше на плещите му. Щастието го съкрушаваше с тежестта си...

Едвам се бе затворила вратата подир телеграмите, тя пак се отвори. Влезе един млад човек с очила и с червена брада. Той беше пътникът, с когото се срещна днес професорът. Той се озърташе свенливо.

— Позволете... Господин кметът!

Домовладиката скокна.

— Заповядайте, господине, аз съм.

— Доктор Калев! — представи се гостът и подаде ръка на кмета. — А, господин докторе, пак се виждаме! — каза той ласкаво на професора. — Позволете ми сега да се запознаем: Калев, доктор на правото, дремиградски представител.

Всичките стояха безгласни и попарени.

Те видяха страшната грешка, на която бяха жертви, защото именно новият гост беше техният избранник.

Пристигнал не преди много време от Европа, той не бе познат на избирателите от тая отдалечена от центъра колегия. Но те го знаеха по име, което скоро печелеше известност. Столичният избирателен комитет телеграфически бе дал кандидатурата му на дремиградци, които само върху неговото име можеха да се съгласят. Сега той идеше, по приетия в областта обичай, да ги благодари и да се запознае с нуждите и желанията на колегията. Както видяхме, ласкав прием му се приготви. Но возачът му, поради разкаляността ѝ, влезе в града не из главната улица, а мина през друга една, постлана с камъни, и посрещачите посрещнаха професора. Доктор Калев слезна на гостилницата, без да види някого да му каже добре дошъл. Това го слиса и огорчи, но си го обясни, едно: чрез късното време, а друго —

чрез простодушния нрав на избирателите си. Той помоли ханджият да го заведе до кмета.

.....
.....

— Чорт им зел депутатството! — бърбеше си Карло, когато остана сам в стаята си — моята фортуна и слава лежат на много по-широка основа... Добре, че дойде навреме тоя доктор Калев, дявол да го вземе с името му!

После седна и написа писмо до приятелите си в Европа. Затаям изпрати и следующата телеграма:

„Открих днес на южния склон на Балкана богата златорудна планина — Монте Карло. Това е Перу на Балканския полуостров. Възхищен и поразен. Подробности с писмо. Дайте широка гласност на това известие.

Доктор Карло“.

После сложи буците на масата, порадва им се, па заспа унесен в златните (фактически златни) сънища.

Той бе забравил да прибере при себе си и пленника.

[1] Повест от Жюл Верна ↑

VI

Карло се събуди по изгрев слънце.

Той фана да се готви за път.

Когато да положи златните буци в пътната си чанта, вратата се отвори и влезе хотелджият.

— Околийският началник! — обади той.

— Да заповяда — каза Карло и се изправи поочуден от това утрешно посещение.

Околийският началник влезе с доста сериозно лице; очите му изведнъж се втренчиха в златната руда на масата.

Той се отрекомендува, па каза:

— Господин професоре, тази ли е всичката руда! — и показва към буците.

— Тия буци са само мостра, господине администраторе, а такава руда цяла планина остая там... — каза доктор Карло усмихнато и гордо някак.

— Дека се намира тая планина?

— Тая планина се намира във вашата околия, господине мой, но само толкова мога да ви кажа... за повече извинете... — каза Карло, като зе да туря буците в чантата.

Началникът го спря.

— Моля ви, господин професоре, не можете ли отговори по-точно?

— То е секрет, господине.

— Как е името на планината? — настоя началникът.

— Това мога да ви кажа: Монте Карло.

— Как? Монте Карло ли я кръстихте! Гнездото на комарджиите от целия свят.

— Италианското Монте Карло, господине, поглъща златото, а българското Монте Карло го блюва — каза развълнуван професорът, който никому нямаше да допусне да тури пръст на славата му.

Началникът неволно се усмихна, па извади една телеграма и погледна в нея.

— Курт баир не е ли, между Доброли и Камчик махала, при Луда Камчия?

Доктор Карло приближня. Той се озърна уплашен; той диреше бай Ивана, когото от снощи съвсем бе забравил.

Той се развика въвн от себе си:

— Това е низко, господине, да подкупвате човека ми, да ми отнемате правото на великото откритие, за което аз лично и пръв път отивам днес да доложа на главния управител. Това е непростително, това е убийство и по-лошо!...

Началникът се навъси, па каза строго:

— Дайте тия буци на мене!

— Протестирам, господине! Това е грабеж сред пладне!

— Тия буци са крадени, господин професоре!

— Тия буци аз сам ги копах с ръката си из земната утроба... Вие сте страшен клеветник! — викаше Карло настръхнал.

Той виждаше, че всичките му златни сънища и надежди тоя груб началник идеше сега да ги осуети.

— Тая златна руда, господин професоре, е открадната от областния музей и аз имам телеграфическа заповед да я прибера от вас и да я проводя в Пловдив като веществено доказателство за едно престъпление.

Карло се опули прехласнат.

— Четете сами!

И началникът му подаде телеграмата.

— Това е безобразна лъжа! — извика Карло презрително.

Началникът беше издигнал една буца и се взираше в нея.

— А буцата лъже ли? — каза началникът, като му показва на нея осталия крайчец от парченце хартийка, която е била залепена там — очевидно бележка с упоменание отечеството на златната руда.

На професора лицето съвсем побеля!...

.....
.....

След малко Карло тръгваше на път с чанта, изпразнена от златните буци, и с душа, изпразнена от златни надежди.

Действително професорът беше жертва на една жестока подигравка. Някой си турчин чиновник крадеше антики, монети и златна руда от цариградския музей, които му се купуваха за нищожна

цена в Пловдив и обогатяваха начинающия се областен музей. Един разсилен при това учреждение направи като турчина: открадна буците. Па заедно с един хитър селянин ги заровили изкусно на няколко места на планината при Луда Камчия, с цел да оскубят доверчивия професор, комуто слабостта към колекции знаеха. Както видяхме, селянинът, който си даде лъжливо име, изигра превъзходно ролята си.

Но вчера случайно биде забележено липсването на буците из областния музей, разсилният се улови и изповяда всичко. Телеграмата пък на Карла не оставаше никакво съмнение в истинността на това признание, както и в пълния успех на интригата.

Доктор Карло пролежа два месеца болен.

В това време Антония изфърли из прозореца всичките му геологически съкровища.

Но доктор Карло беше вече член на едно първостепенно учено общество в Европа.

1888

ПОКОЛЕНИЕ

*В горите тъй високо ечеше песента; че
нямаше тука място, както ни се показва, ни за
тъгата, ни за враждата, ни за суетата, ни за
злобата.*

Тенисон

Рътлината Курубаглар, въпреки варваризма на името си, е едничкото място в околността на София, дето човек може да намери зелен шумалак, сянка и да чуе как шушне гората. Тя е като оазис в тая степна равнина, изгоряла, тъжна, гола като длан лете. Над София тогава постоянно стои един облак прах като дим над бойно поле, който очаква само дъжд или вятър да се пръсне.

В подобни марани еснафите хора и простата класа от софианците, щом дойде празник, бягат със семействата си на Курубаглар — за разходка, понеже не им дава ръка за Княжево, Версайлт на софийската чиновническа аристокрация. Тогава Курубаглар добива твърде засмян вид от пъстрите разноцветни облекла, що се мяркат по зеленината му, и живата глъчка и смехове на радостните му гости.

Тая кичеста местност, най-хубавата разходка на столицата, дарена ней от природата или по-добре от прежните турски бейове и богаташи — защото те са я засадили и запазили като място за зефкове, — ще има навярно бъдаще. Сега обаче тя е още доста пренебрегната и София нищо не прави за нейното похубавяване. Напротив, столичната култура от най-суровата си страна е засегнала естествената ѝ прелест: ред казарми и военни складове я запасват от запад, по течението на Перловската река. Обсаден така от начумерените каменни сгради, Курубаглар губи много от своята веселост и идилическа уединеност.

Един делничен ден, когато Курубаглар е особено пуст и меланхоличен и само птичите гласове ечат из самотиите му, аз го посетих с една книга. Гъсти редове белокори стройни ясики със сладко

фъфлене в трепливите кръгли листа, шубраки и диви шипки, засмели се белорумени трендафили забикаляха отвърст сенчестата ливада, дете седях. Тоя жив зид от зеленина тулеше ми вида към полето, но затова пазеше по-голяма тайност, очарование и свежест и настройваше душата на сладостна мечтателност. А душата на такова място не може да прави друго, освен да мечтае. Тя мечтае и плува из някакви хоризонти, вълшебни и непознати, но в които изневиделица падат и се кръстосват мили образи от твоето минало и спомени ту мъчително сладки и неуловими, ту тежки като куршум, пълни с буря, но приспани и успокоени от времето, и мъгливи сенки от мъките и тревогите на настоящето, винаги варварски прозаично, грубо и жестоко в своята креслива реалност. Но даже и върху него тая кротка, покойна и засмяна природа фърля омиротворяюща пелена: човек вижда, че извън размътения вихър, в който се борят страстите, суетата и лъжата световни, съществува друг живот — мирен, свободен, неосквернен, — животът на естеството, пълен с мир и хармония непонятна; и той неволно става причастен към тоя живот, слива се с него и гълта из широко в гърдите си жизнерадостни струи от душевен мир и целебна свежест.

Мътните ми мечтания се прекъснаха от гласовете на някои деца, които, както разбрах, беряха вишни някъде близко зад гъстака. Скоро, види се, това занятие им умръзна и те се покатериха на две големи ясики, които не виждах оттука. Това разбрах по премещането на гласовете: те се раздаваха вече отвисоко. Двете ясики приказваха сега твърде силно, викаха, смееха се, пеяха... Тия звукове на минута повърнаха мислите ми в друга, много отдалечена област: детинството.

Нахлуха в ума ми хиляди приятни спомени от оная невинна и блажена възраст, в която толкоз малко ни е било нужно, за да бъдем щастливи... Не, човек може да е разочарован от всичко, може да му е опротивяло всичко, що доставя насита или възбуждение на суетата, алчността, сладострастието, но пред вида на един бръмчащ рояк румени деца той се усеща слаб да противостои на едно сладко и парливо чувство, излязло из най-задрямалите дълбини на душата...

Сега аз дадох цялото си внимание на тоя концерт, решен да не пропусна нито една нотка от него, която ми дохождаше през листата. Любопитно и драго ми беше да чуя в какви прости, искрени и наивни слова се изразяваше радостта на тия безгрижни човеченца, да

прочета книгата на тяхната душа, незапетнена още от пръските на житейското благо.

Боже мой!

Това, което излязаше из устата на тия момченца, това, което съставяше съдържанието на техните души, беше страшно! Даже една маймуна би се зачервила от срамотиите, които се говореха и които опозоряваха въздуха, дето ечаха чистите песни на славея в близкия шумалак. В разговорите между двете ясики имаше толкова цинизъм и свободна безстидност, каквито всякъде другаде, само у деца не можеш прозря! Присъствувах на една оргия от мръсни думи и фрази, събрани сякаш от най-гнуслните кръчми и вертепи, населявани от пияната на космополитическия сброд на столицата! Мене особено ме наскърби подозрението, че в тия момченца ще има ученици: аз чух и декламации, каквито се учат изуст за годишните актове на училищата, но и тия декламации се подвеждаха към общия тон и се преплитаха безобразно със срамотни каламбури, които очевидно не сега се измисляха.

— Ето душата на тия малки човеци, неизпитали още бурите и мръсотиите на света, а омърсени вече: ето чудовищния багаж, с който влизат от детинството в живота — думам си дълбоко потресен, като оставях бързо тая атмосфера, преситена от миазмите на сокашко-кръчмарските сквернословия.

Отдека и кога бяха успели тия крехки създания да се напоят с тая нравствена отрова, която без съмнение проникваше в цялото им духовно същество? Тия подли мисли и чувства — защото мисли и чувства изражаваха тия думи — бяха се поселили в душите им, преди да падне в тях семето на добрите понятия, на чувствата за благородство и човеческо достойнство. Ето една природа, отрано покварена, заразена от влиянието на низката среда, и накуп тъжни условия, окръжающа възпитанието у нас. Възмутителни да ги чуеш и от възрастни хора, тия срамотии в устата на децата са една чудовищност! Какви хора ще излязат от тия деца? Какви граждани и какви добродетели? Какви плодове ще дадат подобни принципи? Който знай да говори мръсно, той и мисли мръсно. Тия хлапетии — предполагам, че са чирачета, — които вече говорят толкова безсрамства без свеняване, ще могат да говорят и лъжа без колебание, ще смеят да правят и подлости с леснина, с каквато ги и произнасят. Непременно такива ще са децата,

които вадят очите на малките животни, късат крилата на птичките, додето добият възможност да бъдат зли и вредоносни за хората! Чини ми се, че виждам в тях бъдащите елементи на уличната сган и на общественото купище... Или може би се лъжех в тия си зловещи заключения? Но те ми се навръзваха непобедимо сега, аз не можех други да направя! Горчивият факт не ми даваше право на илюзии... Аз вярвам, че школото ще успее да облагороди донейде тия души, но как ще се бори с живите примери извън оградата му, от които черпят порочната наука? Не ще ли остави то непокътната една утайка от смрад вдън душите на тия бъдащи членове на обществото, може би — и ръководители негови?...

Стори ми се сега, че си обяснявам присъствието на ония вулгарни чърти в нашия народен характер, които и шовинизмът не би смял да отрече; чини ми се, че си обясних и една чърта на нашия език — чърта, която ме е много озадачавала досега: извънредно богатата терминология в речника ни на думи, изражающи понятие за грозно, низко, глупаво, мръсно; служащи за инструмент на клетви, хулби, просташки нападки — при крайната бедност от народни термини, изражающи противоположните им еквиваленти!...

Аз продължих разходката си към шумака, дето се чуеше славеят. Една потребност се обади у мене, сега именно, да послушам песента му. Той чупеше гласеца си по разни начини, изтъняваше, извиваше го плавно и завършваше всяка строфа с една звънлива трел, издъхнала на висока нота.

Пленен от тая деликатна музика, аз се оставих мълчаливо да поглъщам омайната ѝ поезия. И в звучните преливи на гласа дали не слушах вълнение на сладките чувства на любовта, на радостта и чистия химн на незлобната душа? И говореше ми тая песен на славея за нещо чисто, кротко и нечовешко. И ази чувствувах под омиротворящото ѝ обаяние как изчезват из душата ми облаците, навеяни от вихъра на жизненото зло.

София, 18...

ПЪРВИ МАЙ НА Г-НА СТАРКОВ НЕВИННО РАЗКАЗЧЕ

На разкошната зелена полянка край гората на село Х. в околностите на София Димитър Старков, виден столичен чиновник, с гойна фигура и благодушен поглед, празнуваше заедно със семейството си завчера първи май.

Жена му, мила русокоса женица, със стан и движения детински, синът му, бузясто петгодишно момченце, с големи любопитни очи, и балдъза му, ученичка, която той възпитаваше, съставляваха цялото общество на това усамотено природно кътче. Да, и един славей още, който се обаждаше из шумака звънливо.

Излишно е да описвам колко беше хубава природата под светлата покривка на пролетната премяна. Полето, горите далечни, вълненията на полите им, всичко покрито със зеленина, бяха пленителни под лазурното майско небе, напъстрено с грамади настръхнали сребристи облаци.

И Старков, щастлив и изпълнен със самодоволство, егоистически гледаше на тази картина, като си сипуваше се нови чаши от плевенското вино. Обядът се беше свършил и балдъза му помагаше на сестра си да сварят кафенцето на спиртевата машина.

Внезапно вниманието Димитрово се съсредоточи в нещо отпреж и леки бръчки избраздиха челото му.

Из пътеката, която като лента се простираше през полето, надлъж покрай вълнующите се ниви, зададе се една дружина: мъже и жени.

— Гости ни идат — измърмори той в досада, — а аз избрах най-затънтеното място, за да нямам причина с никого да се кланям и разправам на първи май.

И той с трепетно лице следеше движението на дружината. Тя търсеше някаква пътека, за да дойде насам. Но нивата, висока и буйна, заграждаше пътя им, тя служеше като защитна крепост на хълма с дъбовата горица. Било че дружината се страхуваше от взора на невидимия пъдар, било че газенъето през нея я обезкуражаваше, тя се

отказа да пресече през нея, както по-рано храбро беше сторил Старков, и отмина по-нататък да търси сянка на по-достъпно място.

* * *

Старков си отдъхна. Той изсърба с наслаждение кафето, па се простря на мекий килим на тревата, когато жена му, ученичката и детето слазяха към реката долу, за да се разхождат край кристалните ѝ вълни.

Мина, не мина половин час, Старков съгледа измежду дърветата, че се подаде една странна, или по-добре страшна фигура. Това беше един селянин в шопски дрехи, но не капа или шапка, а кърпа покриваше главата му също както на абисинският цар Менелика. Приликата с този африкански владетел още повече порасте, когато Старков съгледа лицето му, черно с жълтеникав отлив на бузите, разцепено от широка уста, с дебели увиснали бърни, на които чернотата се съгъстваше от белите като слонова кост, иронически усмихнати зъби. Непознатият приближи до края на гората, с очи вперени в Старкова. Тогава той видя, че селянина над шопското си облекло носеше наметка от бяло платно, също такава, каквото има негусът! Удивлението Старково още повече порасте, когато той намери, че лицето съвсем приличаше на лицето на Менелика, което бе виждал в илюстрациите.

— Що дири той тука и кой ще е той? — попита се уплашен Старков, който съвсем ясно видя, че на пояса на непознатият лъщяха цял арсенал смъртоносни оръжия. И той почувствува, че сърцето му премира в гърдите и краката му до коленете треперят като от треска.

Между това Менелик (ние ще го наричаме така, защото и ние не знаем истинското име на този странен човек); Менелик приближи с бавни стъпки, като придържаше с дясната си ръка предниците на мантията си, като че желае да укрие от Старковия взор онова, което се нахождаше под нея. Ироническата усмивка на Менелик порасте в злобно и зверовито изкривяване, лицето му странно пожълтя, знак, че гневът се разбужда в душата, и очите му, дългнясти и лукави, придобиха съвършено грозно и свирепо изражение и бялото им порасте. Старков като прикован стоеше неподвижен, неспособен ни да

извика, ни да побегне от зловещия призрак, злодейското намерение на когото му стана съвсем очевидно.

Изведнаж злополучният Старков видя, че предницата се разтвори и един светлив ятаган блесна над главата му. Той извика и неговия вик му се стори неизмеримо силен, защото ековете го повториха отвед. Разбра Старков, че ще мре. И в тоя върховен миг, той, който никога не беше се изповядал, нито помислил за оня свят, сега неволно си припомни всичките грешки, грехове и греховце. Мина му като молния през ума и взятката, с която бе направил голямата си къща на Търговска улица, и интригата, чрез която бе зел службата на един свой приятел, и още... Но по-добре да не казвам, защото тая безмълвна изповед, като всяка изповед, налага тайна... — В същия миг големият нож на Менелика се заби в гърдите на Старков и чучур хладна кръв бликна нагоре като шадраван и засипа с червена кръв лицето му, дрехите му, косата му. Старков хъркаше в предсмъртна агония и той при всичко това чуваше ековете на тия страдалчески пъшкания, че дохождат от всяка страна и изпълнят с шумотевица въздуха. В последните минути или секунди на своя земен живот той пак чувствуваше всичко: и природата, която беше пълна с неговите предсмъртни вопли, и животът, който даваше последните си туптения. Той усещаше, че кървавият шадраван, който шурти из гърдите му, пръскаше по-силно и положително го обливаше със собствената му кръв, но странно — тя беше още по-хладна, дори студена. Вероятно тя такава му се струваше под влиянието на халюцинацията.

* * *

— Ставай! Ставай! — му извика Менелик със страшен глас и го дръпна силно за дясната ръка, вече вкоченясала.

Под действието на това дърпание той с голяма мъка отвори пак очи и видя над себе си образа... на жена си!

Тя беше, както и ученичката, както и синът й, цяла обляна от дъжда, който ги беше внезапно заварил при реката и поройно завалял при заглушителни гръмотевични удари.

Старков беше пийнал повечко и на това се дължеше тоя толкова богат и съдържателен сън, в който има близко запознаване с

абисинския цар.

Нашата дружина, мокра като мишка, тичешката фукна към селото да търси подслон от майския потоп — като получаваше по лицето водните плясъци на дъжда.

* * *

Господин Старков, като ми разказа вчера това, прибави: — Никога в живота си няма да забравя тазгодишния първи май.

Мнозина софианци, господин Старков, които бяха излезли да празнуват на полето като тебе, няма да забравят благодетелния потоп на тоя първи май. Само че техният спомен няма да бъде осияван, като вашия, от мрачния лик на Менелика.

А как беше сладък пелинът с миризлив дивисил, дето го пихме заранта на първи май!

ГОСПОЖАТА МУ

Ако днешният финансов министър прави лоши договори, за да отстрани финансово-икономическият кризис, и зима още по-лоши финансови мерки, за да го усили, то трябва да имаме куража да признаем, че той е направил едно добро нещо — направил е... един добър хотел в село Банки. Благодарение нему столичаните имат възможност да прекарат част от лятото, като се ползват от чист полски въздух, от тишината и хубостта на природата и от лековитата вода, без да изпитват лишенията и неприятностите, свързани с всичките остали курорти и летни разходки около София.

Но освен удобството на чистите стаички и сносната храна, гостилницата „Княз Борис“ има преимуществото да доставя на многочислените си летни гости и естетически наслаждения. Една гъста растителност, един павилион, дето се пие пиво и играе на табла, красиви алейки, тихи беседки, пълни в сянка и покой, тераси, морави, цветници — украсават двора, дето рояци дами в цветни леки, negligé облекла, донасят живота, суетата и поезията в това глухо кътче при полите на Люлин планина.

Извън заградата на гостилницата, по склона на голий рът, о който тя се опира, един новонасаден млад лес от акации и борчета радва погледа и обещава за в бъдаще хубава зеленина и прохладни сенки. Видът оттам е прелестен въз околните хълми, долини и планини.

* * *

Именно на този рът се запозна влиятелният в София чиновник г. Олухин с г-на Беберова и с жена му.

Г. Беберов беше дошъл вчера на Банки, от минералната вода на които г-жа Беберова имаше нужда да се лекува. Не твърде млада, но хубава жена; румънка; лице бяло, пълничко, малко дългнесто, но с антична правилност и изящество на чъртите; очите, сини и малки, светеха с една страстна сила и топлина и знаеха да заповядват властно

на сърцето, когато искаха да заповядат. Когато мъжът я представи на Олухина, той се смая от действието на погледа ѝ и още при първата му молба, подкрепена от немия поглед на жена му, той му обеща служба.

— Аз утре тъкмя да тръгвам за Чепино, защото тука ми умръзна — каза Олухин; — като се завърна, елате при мен, господин Беберов. Вий оставате тука, нали?

— Не, аз ще оставя само жената, докторът ѝ предписа поне двайсетдневно лечение тука. Ще ме задължите, ако ми дадете още сега препоръка и вашето високо покровителство...

— Но как аз сама тука? — усмихна се г-жа Беберова — ще ми дотегне, ако той се назначи още сега.

Олухин побърза да я успокои.

— Няма да скучаете, госпожо; тук е прелестно, има разходки чудесни, има и общество — вий не се ли познавате с някое семейство?

— За жалост не, господин Олухин — отговори г-жа Беберова с изражение на нежна скръб по лицето.

Олухин се замисли.

— Истина, самотията е тежка даже и в рая — каза той насмихнато, — но докторът щом е заръчал... нужда закон изменява.

Тоя разговор стана на румънски език: Беберов и Олухин го говореха свободно. После извади картичка из портфелчето си, написа няколко реда там с молив, гуди я в малко пликче, което запечата, и подаде на Беберова да го предаде в София, комуто трябва още днес.

На визитната картичка при другите думи стояха и прилагателните: честен, познат, предан (последната дума беше подчъртана).

Беберов тръгна веднага. На другия ден жена му дойде да благодари на Олухина, понеже мъжът ѝ писал, че вече е на служба. Разговорът пак мина върху условията на живота в Банки и госпожа Беберова се боеше, че не ще може да доседи, бидейки тука свършено сама. Олухин я успокояваше, като ѝ изреждаше всичките приятности на тая прелестна местност; той даже се двоуми вече: дали да я напусне тъй скоро, понеже, както узнал, в Чепино е много горещо, та и удобствата липсвали. Не, той ще остане още една неделя, главно, желае да направи разходка до манастиря Св. Иван в една живописна долина на Люлин планина. Улучи се, че и госпожа Беберова имала това

желание; но сега, като липсва мъжът ѝ, тя е длъжна да се откаже от такова едно удоволствие. Олухин любезно ѝ предложи да я придружи, манастирът е пуст винаги, посетители няма... Подир няколко свенливи двоумения госпожа Беберова се съгласи, като прибави, че е добре файтонът рано да дойде, за да се не дава причина за клюки... А на мъжа си тя самичка ще пише за това, тя не желае да крие — това не би било честно от нейна страна.

Сутринта по тъмно още един пайтон се спря пред задната порта на гостилницата „Княз Борис“. Една жена, забулена с тъмен шал, придружена от един мъж, се качиха бързо на колата и тя се изгуби с гърмеж под високите дървета, надвиснали над тъмното и пусто още шосе.

Вечерта по тъмно те се върнаха уморени и доволни. Неделя се мина, а Олухин още стоеше на Банки. Тая местност фана да добива ново и странно обаяние за него. Госпожа Беберова също намираше прелестни вечерните задружни разходки по полето, под звездното тихо небе. Често някои закъснели разхождачи съзираха силуетите на двамата приятели, че се мяркаха по голия рът в поетическа уединеност във вечерния полумрак; в хотела зафанаха надушванията, клюките. Съжаляваха Беберова... А той не дохожваше. Един ден жена му се яви просълзена при Олухина. Гостилничарят искал осемдесет лева и локанджията още толкова, а те ги нямат — Димитър едвам от петнадесет деня е на служба. Олухин се възмути от безобразната дързост на горните господа и заплати. Се по-силно и по-силно увлечен от малките сини очи, Олухин, досега важен човек, загледа на всичко през призмата на влюбените; той даже фана да пренебрегва най-простите мерки за предпазване и често очудените семейства ги виждаха, двама с госпожа Беберова, да се разхождат по срещните могили посред ден или ги заваряха по тъмна вечер в беседката на хотела, че гукаха щастливи.

— Презирам светските условности и лицемерства — казваше той на другарката си.

Понякога госпожа Беберова пееше гривоазни румънски песни. И пребиваването му ставаше по-драго тука и самата мисъл да напусне Банки го смущаваше.

В края на третията неделя от честитото запознаване с г-жа Беберова едно ненадейно обстоятелство помрачи ясното небе на идилията му. Той чу от стаята си някаква врява на двора на гостилницата и из прозореца си видя куп любопитни с ухилени физиономии, които бе привлякла врявата. Излезе да види какво е. Един възстар, брадат, лошо облечен господин беше фанал за ръката г-жа Беберова и ѝ крещеше нещо ядосано. Тая обноска на грубиянът възмути Олухина и той инстинктивно извика:

— Стражар! Фани тогова и го арестувай!

Но като не видя стражар тука, той се спусна към непознатия господин, дръпна му ръката от лакътя на плачущата жена и му каза:

— Безобразник!

— Да ми плати, господине! Двайсет и седем наполеона искам! — извика непознатият.

— Каквото имаш да искаш, искай го от Беберова, но е подло да маскириш жена му.

— Кой Беберов? Никой берберин не познавам!... Аз нея знам... Защо напусна дюкяна ми! Защо се крие?

Олухин го изгледа втрещен.

— Какъв дюкян? Ти си пиан!

— Напусна шантана ми в София, господине, тя е певачка моя!... Серена Фелдинг! От Влашко я доведох!

Госпожа Беберова се скри в стаята си разплакана и се заключи.

* * *

Високопоставеният чиновник Олухин още същата вечер изчезна от Банки заедно с идилията си. Серена Фелдинг се прибра пак в кафешантана и услажда до среднощ с песните си и усмивките си веселите гости на заведението.

Олухин, който е умен човек, има такта засега да не преследва и честния, познатия и предания Беберов. Той реши да му намери после цаката...

Не знам дали мисли да ходи идущето лято на Банки.

Г. ДОКУЗМЕРДЖАНОВ НА КАПЪНИТЕ РАЗГОВОР, ЗАЧУТ ОТ ЕДНА СТЕНА

Влажен, дъждовен ден.

В коридора на министерството тъмно, пълно с просители, с усърнали и плахи лица.

Час по час разсилният отговаря:

— Господин министърът не приема, зает е.

— Но днес е приемен ден! — забележават някои.

— Не приема! — отговаря рязко разсилният със съзнанието, че стои по-високо от всичките тия ожидници хора.

Потропват някои на една друга врата, зад която е писалището на друго едно второкласно божество, главният секретар.

Но и той не приема.

Един дебел господин с голям кожух и черна астраханска шапка минува из коридора, разтиквайки другите небрежно, почуква на секретаревата врата и без да чака отговор, вляз.

* * *

Главният секретар седи пред купове книжа. Една бръчка по челото. Той пита недоволен влезлият кой е и какво желае.

— Народен представител, Пармаклиев! — назовава се гостът с достойнство.

Секретарят става, подава ръка на госта и го поканва да седне на едно кресло.

— С една молба идем до вас, господин секретарю — зима думата гостът; но самоуверения, смел и повелителен поглед показва, че не с молба, а със заповед иде.

— В какво състои работата?

Г. Пармаклиев обажда, че ходатайствува да се даде известна служба в едно учреждение в гр. П. на едно лице.

— Но тая служба не е вакантна — отговаря секретарят.

— Нищо, направете я вакантна.

— Невъзможно! Господин Икономов е един от най-добросъвестните ни чиновници.

— Това нищо не значи — казва Пармаклиев, като запалва цигарото си.

Секретарят вижда, че има работа с някой влиятелен представител на народа.

— Можем да видим другаде някъде...

— Не, непременно там.

— Как викаха лицето, което препоръчвате?

— Павел Докузмерджанов.

Секретарят се почеса по тила, като да си припомни.

— Ах! Докузмерджанов! — извика той живо. — Но аз го знам... Той беше изпъден от служба преди време за пиянствуване и разврат, да?

— Не знам, той е почтен човек — отговори троснато, с недоволен вид Пармаклиев.

— Доколкото помня, той беше съден за злоупотреба по-после, за злоупотреба на държавни суми?

Депутатът мълчеше.

— Нали е същият — подзе секретарят, — който беше съден и осъден на затвор за изнасилване едно дете?

— Но делото още не е решено, то е в Касацията сега...

— По-рано, ако не се лъжа, г-н Докузмерджанов беше осъден окончателно за друго престъпление, за убийство, мисля, с лишение от граждански и политически права. За това писваха и вестниците.

— Нищо не значи. Нека си дрънкат... Те дрънкат всичко.

— Но той е опозорен!

— Какво разбирате: опозорен?

Секретарят не отговори, а само погледа зачудено народния представител.

— Свободен ли е сега?

— Да, помилван е.

Секретарят скръсти ръце и си опря устата на тях.

— Такава личност по никой начин не може да бъде държавен служител — продума той решително.

— Но аз искам, защото именно ще бъде полезен на държавата, както е бил полезен.

Сардоническа усмивка дигна края на горнята устна на секретаря.

— Как?

Пармаклиев стана с тържествен вид.

— Тия, дето ги изброихте, са вятър — каза той. — Но ако ги турите тях и толкова още на едната капъна, а на другата едничка само заслуга на Докузмерджанова — заслугата ще надтегне.

И Пармаклиев гледаше вторачено, почти нагло, в очите на секретаря.

— Заслуга?

— Да!

— Каква заслуга?

— Такава, каквато вий с всичките си науки и философии не можете пренесе на държавата.

— Възможно е.

— Уверявам ви.

— Но коя е?

— В деня на избора ми тоя лош за вас Докузмерджанов доведе при урните седемстотин и седемдесет избиратели! Седемстотин и седемдесет избиратели, чувате ли? Това е нещо, г-н секретарю. Аз му обещах и трябва да изпълня думата си.

— Разбирам. Но даже и да примижим, не можем да го назначим, и никъде по нашето ведомство.

— Я ми кажете защо?

— Той няма ценза...

Пармаклиев скокна гневен.

— Ценза, ценза!... Той носи на челото си ценза!... Седемстотин и седемдесет души! Това му е цензът!... Идете вий да съберете седем души!...

— Нищо не мога, законът е ясен... Аз се не наирам да докладвам за него. Явете се при господин министъра самички. Чини ми се, че и той знае за Докузмерджанова.

— И тъй ще да сторя, господин секретарю, и съжалявам, че гледате много тясно. Държавните интереси за вас не значат много.

И той стана.

— Длъжен съм да ви предупредя, че г. министъра не приема сега.
Вратата му е затворена за всички.

— Пред мен ще се отвори! Сбогом.

— Сбогом.

Пармаклиев излезе.

* * *

Секретарят дълбоко се замисли. Не първи път беше слушал неуместни ходатайства, но такава чудовищност не бе слушал. Не се мина дълго време и звънецът на телефона издрънка. Той доближи до апарата.

— Какво заповядате, господин министре?

— Пригответе веднага приказа за назначението на г.
Докузмерджанова.

— А Икономов?

— Да се уволни!

— Но той е един от най... добрите ни чиновници!

Телефонът не отговори вече.

КНЯЖЕСКИЯТ ТРАМВАЙ НАБЛЮДЕНИЯ

Двата вагона на електрическия трамвай, закритият и откритият, гърмейки екливо по релсите, напущаха Княжево, претъпкани с народ, както бива всеки празничен ден.

Пред мене пак се откри широка гледка от Софийското поле с веригата на Стара планина в дъното; бялата грамада на столицата, увенчана с високите кубета на черквите, на големите къщи и държавните сгради, сияеше, заляна от лучите на слънцето, климнало вече над Вискер планина.

Контрольорът, който преглежда билетите, мой познайник, момък с дълго чернооко лице, с фуражка, пак ме приближи във вагона, дето стоя — възглавничния, — и след като ми повръща билета, ми каза ниско сред гръмота на колелата:

— Ще паднат ли скоро тия?

Тоя честен човек винаги, колчим пътувам по княжевската линия, пошепва ми стереотипично тия думи, очаквайки отговора ми с тайна тревога в очите, и получава винаги за отговор едно нямо дигане на рамената ми, което иска да каже:

— Не се знай знай ли се...

— Дано паднат, а то тая трудна служба по трамвая... Па сега нищо, ами зимно време?

Аз съм покъртен от страстния ламтеж на контрольора да служи на отечеството, за което вярва, че трябва само едно променение на кабинета, и се чудя с каква дума да го окуража да чака храбро деня, когато съдбата ще му се усмихне; но той се бързо отмахва от мене и отива в безвъзглавничния вагон, дето произхожда някаква препирня и скарване.

От горнебанския път са нахълтали нови пътници там и изпълнили празното място между седалищата. Единът, военен доктор, се мъчи да седне между двама души и като не сполучва да си пробие място между коленете им, сяда въз коленете на едного, студент,

пристигнал от Европа, с очила. Студентът вика, протестува възмутен. Като съглежда контрольора, той му казва сърдито:

— Контрольор, аз платих тука да седя, а не да седат на мене. Дигни тоя безобразен господин.

Военният доктор скоква като оживен, цял зачървенял:

— Ти си безобразник! Язык ти на очилата!

— Язык ти на калъчката!

— Господин докторе, това седалище е само за четири души, вие не можете да седнете на него... — казва контрольорът.

— Та той не е седнал на него! — забележва усмихнат един пътник с големи мустаци и с голям корем.

Но вратата се тегли и аз вече не чувам интересния разговор.

Вниманието ми привлича разговора на влашки, който става в моя вагон. Срещу мене са две млади хубавички госпожи българки, а до тях един господин и една кресливо накичена с евтина премяна млада жена с вулгарно лице и коси развени под огромната сламена капела; до нея прав стои друг един млад господин във вехти дрехи, с лице зачървеняло и с глас полупиян. Тия последните троица влязоха на изпразнените места при Павлово и между тях ставаше влашкия разговор, твърде жив.

Правият казваше на госпожата с огромната капелина:

— Разбери, драгичка (dragolitza), че аз ти говоря от сърце и не желая да се сърдиш от шегите ми... Аз само се шегувах. Но ти знаеш моята любов към тебе колко е голяма. Нали знаеш?

— Знам — отговори ниско на влашки тя, като погледна изпод вежди към другите пътници.

— Аз знам, че знаеш, затова не искам да ми се сърдиш... Обичаш ме, нали? — казваше правият, като се клатушкаше и държеше с лява ръка за ремика, превесен от потона.

— Обичам те, но не прави така, срамота е — отговори тя, като погледна пак изпод вежди.

Другарят им забележи по влашки:

— Мълчете, тука има хора, ще чуят...

— Те не знаят влашки — отговори правият.

Аз неволно се усмихнах при тия думи; погледнах двете българки госпожи — и те се усмихнаха при тия думи и се спогледаха лукаво;

погледнах двамата цивилни и офицера на моето седалище — и те се ухилиха и спогледаха лукаво.

Значи всичкият свят във вагона знаеше езика на Михай Витязя!

Румъните забележиха усмивките и разбраха значението им. Зачървиха се. Седналият румънин потикна леко към вратата въздиhaющият Ромео, като му каза:

— Иди навън да изпушиш едно цигаро.

— Не пуша — опираше се правият, като впиваше очите си в засрамената румънка.

— Иди да те земе малко вятъра или ще те земат дяволите!

И той стана и изкара сантименталния си, веселичък от павловско пиво приятел на преднята платформа.

Като спаси по тоя енергически начин от по-нататъшното излагане румънската чест, благоразумният господин седна на мястото си и ни погледна с мек, знаменателен поглед, като че искаше да ни каже:

— Не обръщайте внимание; в празничен ден павловското пиво много упоява...

Дамата вече гледаше се из прозореца, почървеняла и смутена. По косата ѝ бяха остали шушки и листца от акациите, под които си бяха правили пикникът.

Осталата дружина се разговаря нещо и разговорът дохожда на разбойниците, що ежедневно обикалят и обират около София.

— Та ние сме в Турция! — казва ядосано един.

— Или в Гърция — преди шейсет години, в Хаджи Ставросовата Гърция — казва друг.

— Има си хас да нападнат трамвая, както притъмнява — дума трети.

— На ориентът на нищо се не чуди и всичко очаквай — казват големите мустаци с големия корем.

— Некадърна власт — въздиша офицеринът.

Тия думи дават тон на нов разговор по днешното политическо положение. Няколко време той остана върху тая нервозна почва. Не, от лошо по-лошо! Няма сигурност, няма пари. Няма управление!... Сенат е нужен — монархическо управление трябва, нали? Да си съберем ума в главите!

Един се обръща към оногова, който изрази последното желание, и му казва усмихнато:

— Вие сте от реформаторската партия?

От заднята платформа е влязъл един дрипав горнобански шоп, видял тук по-свободно място и внесъл една идилична атмосфера от миризма на лук и потно тяло, неизмито осем години. Той се фана за ремика. Веднага ресевьорът дойде при него строг.

— Тук се не стои!

Шопът го гледа ухилено-умолително.

— Там ме натискат бе, братко!

— Тука не може!

— Да си доплатим, джанъм? Колко — пет пари? Десет пари още? И сяда на свободното място до дамата с огромната капела. — Булката няма да се гневи, нали? — и той я погледва учтиво.

Внезапно румънката се наведе, погледна под седалището под краката си, после занаднича под нашето седалище безпокойно.

— Ауу! — изписка тя и скокна уплашена.

— Що има? Що има? — питат присъстващите.

— Клеопатра! Клеопатра! — вика тя.

Влизат другарите ѝ бързо.

— Клеопатра забравихме в градината!... — И тя прави знакове отчаяни, за да се върне, за да спре трамвая.

Обясняват ѝ, че трамвая не може да спре, даже да би поискала самата египетска царица.

Във вагона е натиск, тревога.

Но трамвая спря сред пътя, на място, дето не съществува разминувка.

Господинът с големите мустаци и с големия корем негодува и вика към ватмана пламнал.

— Молим, само за едно куче спирате! Тръгвайте.

Трамваят не тръгва, румънката се сили да изскочи, напразно задържана от другарите си при входа.

Отвън се чува глъчка във вечерната дрезгавина.

— Що спират?

— Какво има?

— Има нещо важно! — отговори някой.

Мъчат се да видят из прозорците.

— Дерайлиране стана? — вика господинът с големите мустаци.

— Няма дерайлиране — вика друг.

— Де чиновникът? Викайте го да ни обясни!

— Господа, трамвая са спрели разбойници! — каза офицеринът, като стана и улови сабята си машинално.

Тая дума „разбойници“ вдърви всички. Румънката забрави Клеопатра.

Одевешният разговор за върлуването на разбойници в най-близките околности на столицата беше настроил вече въображенията и никой не се усъмни, че трамваят е спрял от злосторници.

Дамите фанаха нервно и несъзнателно висящите на корзетите им златни верижки от часовниците.

— Полиция! — викаше един.

Разбойниците не влязоха.

Кондукторът влезе и обади, че биле сложени, вероятно от деца, камъне по релсите, та трамвая спрели, доде ги дигнат.

Отдъхнаха си всички.

Румънката пак се развика за Клеопатра и я затърси изново под седалището.

Шопът ѝ казва:

— Стой, мари невясто, ще паднеш някому на коленете, не огрешавай хората.

Но Клеопатра се подаде от безвъзглавничния вагон. Румънката я грабна истерично и я стисна на гърдите си.

— Блестемата!

И тя стисна още по-нежно Клеопатра.

Накрай София румънската дружина, с Клеопатра заедно, слезе. Слезе и шопът да иде на близкия хан.

Трамваят пак полетя и загърмя из Алабинска улица, осветлена вече от електрическите лампи.

Не помня кой беше казал, че човекът е един свят. С по-малко изглед на парадоксалност би могло да се каже това за един вагон на княжевския трамвай.

При първия празничен ден, който иде, аз пак ще пътувам за
Княжево...

PANEM ET CIRCENSES!
ЕДИН РАЗКАЗАН ИЗЛЕТ — ДО СОФИЙСКИТЕ
ЦИРКОВЕ

„Посещавате ли цирковете? — попита ме веднаж уволненият чиновник К. — Не? Зле правите. Идете ги вижте. Тяхната атмосфера е богата със силни впечатления и с много поучения — не само с миризма от кон. Аз в нея се утешавам за злополучието си, което приех и търпя храбро, като истински патриот: какво да се прави — трябваше един курбан, за да се избави България от финансовата катастрофа.“

И чиновникът продължи:

„Аз присъствувах в цирк «Вариете» на пантомимното представление на Войната между Италия и Абисиния. То беше привлякло цяла София, жадна да ръкоплещи на победоносния император Манелика, царят на царете, синът на Соломона, победителят при Адуа. С трепетно сърце гледам войната. Ето италианците, в бяла военна униформа, с бели гетри, махат войнствено сабите си; ето генерал Баратиери излиза на кон, с голямо перо на шапката и триумфално изражение на лицето. Бедният, мисля си, ще присъствувам сега на унищожението на армията му — тя състои всичко на всичко от седемнайсет души. Излизат младички италиански вивандиери. Пред боят те играят на кадрил с войниците. Бедните войници, нека се повеселят: това е последният ден от живота на повечето от тях! Поиграват си, каквото си поиграват, па се скриват.

Излизат абисинците. Те са полуголи, телата им имат боята на индийските червенокожи. И главите им са окичени с пера, като на индианците. Тая несъобразност малко важи. Публиката, понеже не е виждала абисинци, зема ги за абисинци. Те се въртят като побеснели и размахват дивашки голите си ножове на арената. Ето излиза един индиански главатар, гол до кръста, меднолик и главата окичена с пера. Не, това не е индиански главатар, а сам Менелик! Който не иска да го земе за такъв, може да си затвори очите. Ето изкарват харема му — млади жени с червени фесове. Харемът му е многочислен, колкото и

войската му. Разбойникът недни! Я го виж какъв сладострастен варварин.

Излизат италианците с триумфалния Баратиери начело. Става ужасен бой на арената. Победа! Поражение! Унищожение пълно! Чернокожата войска на Менелика повалена мъртва, Менелик — роб, а най-важното — харемът му пленен от победоносния неприятел. За награда на храбростта им Баратиери подарява на всеки италиански войник по една Менеликова жена! В цирка шумни ръкопляскания и смях, ръкоплеца и аз. Слава богу, победихме абисинците — в цирка!“

* * *

В цирка „Итало-Ориентал“, продължи чиновникът, който бе пренесен курбан за спасение българските финанси, аз най-много останах доволен от палячовците. Тия развеселяющи хора, нацапани по лицата с пудра и разни бои, в шарени шалвари и с големи кауци, за да бъдат смешни, пръскаха в цирка неодолима тъга и скука. Безконечни бутания, падания, тръкалияния, криволения, крещения — не, много блудкаво! Не е смешното смешно, а смеховитото. А тук го нямаше. Кога се скараха, публиката си отдъхна и за благодарност изръкопляска. Те излязоха да се по-клонят. Тогава именно предизвикаха искрен смях!

Настаха конските игри. Бедните животни бяха принудени да земат най-неестествени и уродливи пози, за да възхитят зрителите. Караха ги да коленичат и да си завират главите в пясъка, да се изправят, друскат на задните крака, да играят валс, да земат сладострастни пози, да лягат на гръб с крака, корем и срамоти, обърнати към ложите, пълни с напети и любопитни дами. Най-после г. Пиерантони си приближи лицето до главата на благородното унижено животно, уж да му пошъпне нещо. Но конят във възмущение изпръха шумно и попръска го с плюнки. Вероятно той искаше да му каже: „Глупец, ти не си чел Бюфона. Знаеш ли какво казва той: «Ако кучето е най-верния другар на човека, конят му е най-благородния!»

Не, тъжно, ужасно тъжно, по-тъжно от смехориите на палячовците. Аз исках да запуша, за разтуха; но големи надписи по стените гласят: «Пушенето забранено!» Но виждам, че на местата до

вътрешния вход — отдето излизат артистите, конете и тъжните палячовци, светулкат няколко цигари, въпреки строгите надписи. Ободрен, изваждам папироска и се озъртам около мене не пуши ли някой — да запаля, да се насладя от забранения плод. Съглеждам на третия чин зад мене под ложите в полумрака свети едно цигаро. Пуши го един стражарин.

— Приятелю — казвам тихичко, — дайте да си запаля и да смукна крадешком няколко пъти.

Стражарят ми подава грациозно цигарото си. Какъв добър човек!

Игрите продължават. Акробатствата, гимнастиката и пр. Но голяма част от публиката е устремила погледите си към едно друго представление в цирка. Това представление дават посетителите, които пушат свободно при вътрешния вход. Познах в тия щастливци чиновници от разни дипломатически агентства. Пред тия напети, свежообръснати и с помадосани мустачета бисмарковци се трупаха цирковите момичета артистки в чървени фракове и с коси дигнати алакок. Любезни приятелски разговори между дипломацията и изкуството, смехове, мили закачки — признаци на тясно приятелство, запечатано другаде... Тая мила сценка от Cabinet Particulier пред две хиляди любопитни очи имаше неизразима прелест на нещо много оригинално, много любопитно и много очарователно.

Ах, този добродушен «ориент». Всичко позволява и всичко пренася!

Аз гледах това представление, неписано в програмата, смях се като всичките, па плюнах и излязох.“

* * *

— Не, идете, идете в цирка: там ще извлечете от смешното скука, от любопитното досада, от пошлото веселост. Не, много знаменателно е — казваше ми курбанът на българската хазна, като се разделяше от мене при вратата на Градската градина.

ИСТИНСКИЯТ ПРОГРЕСИСТ ИСТОРИЯТА НА Г-НА ПАНДЕЛКИНА

Той е прогресист.

О, не мислете, че искам да кажа, че е от цанковистката партия, от която дядо Цанков тържествено се отрече в Камарата! Не, господин Панделкин е настоящ прогресист.

Господин Панделкин върви с времето си, той е рожба на обстоятелствата, привърженик на всякакво ново течение — а имат ли край те в страната?

Той е човек модерен, той пуца платната на лодката си по всеки нов вятър, който лъхва въз обширното блато на нашия общественно-политически живот.

Аз го помня г-н Панделкин в първите години след Освобождението, когато мътната струя на руския нихилизъм пръв път протече бързо в реката на свободомислящото течение у нас. Той ликуваше тогава за трагичната смърт на цар освободителя; г. Панделкин беше тогава нихилист, защото това в известна среда беше на мода тогава.

Но скоро мътната струя се изпари под лучите на благодатното българско небе, под което не виреят подобни чуждици. Г-н Панделкин не можеше, по напредничавата си природа, да остане в застои и чужденец на новите обстоятелства. Той потърси около себе си с проникателния си поглед онова поприще за своята деятелност, дето да може с полза да изхарчи големия запас от енергия, и съгледа това поприще.

В България (Северна) се сюспендирваше конституцията и знаменитият московец Ремлинген върлуваше с бича си по българските градове и села, за да укрепи новото положение на нещата.

За г. Панделкина това беше една причина да направи нова крачка напред: той стана разпален работник на новото дело. Аз го помня, когато в Ловеч, в качеството си на околийски началник, палеше на мегданя машали от катранени толуми в чест на княза Батемберга, за да

му засвидетелствува народната признателност от унищожението на Търновската конституция.

Как беше величествен и представителен тогава г. Панделкин и в блясъка на полицейската униформа, с жилавия си бич в ръка, назначен за вироглавите българановци!

Като си спомням, дохождам в умиление.

Но събитията бързо вървяха. Като укрепил княжеството, той дойде подир няколко време в Източна Румелия, дето също имаше работа за неговата неуморна деятелност, за нова акция по нова посока. Избухна преврата за Съединението. Г. Панделкин прегърна Съединението и се посвети да служи на идеалите на България. Той успя дотам в своята усърдна деятелност, щото стана един от главните вождове тогава. И понеже Южна България тогава, както е известно, беше пълна с предатели, които денонощно крояха адски планове за революция против Съединението, г. Панделкин спаси народното дело, като тури в ръката пак стария си бич, даден нему от Ремлингена да укротява Търновската конституция.

В Сръбската война г. Панделкин не зема участие, по едно дълбоко убеждение, че целостта на кожата му е необходима за щастието на България, а самата война е едно ретроградно нещо, та посвети дарованията си в списване на вестник в София, с който поддържаше огъня на патриотизма в душите на българите. Тая деятелност напълно отговаряше на напредничавия му дух и на дълбоко-человешкият му инстинкт за самосъхранение.

Един прекрасен ден, който носи в историята ни име 9 август, г. Панделкин се озова ненадейно пред едно ново положение. Той и този път не измени на себе си. Пред балкона на руското консулство неговият ясен тенор най-звънливо изскачаше из гърмежът на русофилските ура. Новото течение го повлече във вълните си, но когато то се удари о бряг и спря, г. Панделкин, покорен на неодолимото чувство за постоянен прогрес, фана новото течение, и с каква разпаленост! Другарите му от овацията пред руското консулато още могат да четат следи по телата си от ремлингеновия камшик.

България в тревожния живот, който заживя след туй, минавайки през разни фазиси, даде възможност на г. Панделкина да земе видно място в прогреса на събитията. Той вика пред балкона на Стамболова

„ура“ на 17 май 1894 г. и „долу!“ на 19 май. Се напред, се напред! Тая стремяща се напред натура не можеше да се връща назад.

При режима на Стоилова той се почувствува сконфузен да остане повече с едно правителство, което го изгони от служба за някаква си незначителна кражба от няколко хиляди лева, една мизерия просто! — И стана социалист. Тая жедна за прогрес душа обаче скоро съзря, че това течение не е за него, понеже социалистите го хранеха само с книги и списания, затова той си отдаде таланта и услугите на либералното правителство и продължи пътя си напред и остави завиден спомен в историята на Дуранкулашкия сеч. Трябваше да се запази Конституцията от посегателството на тъмната селска тълпа!

Либералното правителство се смени от сегашното. Г. Панделкин не можеше да се върне назад и продължи се напред. Той пак спасява България...

Виктор Хюго, като го укорили в непостоянство, че той от роялист достигнал на старо време да стане комунист, бе отговорил „J'ai grandi!“

Г. Панделкин би могъл да отговори:

— Аз отначало и докрай съм с прогреса.

В ТОПЛИТЕ ВЪЛНИ БАНСКИ НАБЛЮДЕНИЯ

Историческите анали мълчат по въпроса, при кой римски император е направена минералната баня в нашата столица. Вярното е, че тая благодатна вода е била позната, прибрана в окропа и покрита с кивгирен свод още в първите времена на римското владичество в Балканския полуостров. Защото тия сластолюбиви римски завоеватели, молепсани от разкоша на победена Азия, са били страстни любители на баните — място за техните политически свиждания, веселби, оргии, както ни разказва Сенкевич в своят роман „Quo vadis?“ Вярното е още, че самата София дължи съществуването си на тия топли извори в полите на Витоша; по едно време те насмалко са щели да съблазнят самия Константина Велики да я направи столица на Източната Римска империя. И дали не тия скъпоценни извори именно са привлекли през 805 година Крума с дивите му пълчища, та София една от първите е паднала под ударите му? И когато ние седим до чучура ѝ и си плискаме рамената с горещите струи, нито ни иде на ума, че може би преди единайсет века на същото място е стоял нашият див, велик и сладострастен цар и е правил същото; че може би и харема му да се е плискал в тия вълни и да е делил нашето удоволствие и чувство на блаженство!

Аз го изпитвам всеки вторник това блаженство, като си мисля с гордост, че ни една столица в Европа не владее подобно съкровище, нито пък има подобно другаде тъй занемарено. И понеже не живея в ония стари времена — и слава богу — и не мога да видя нито Крума тук, нито шумния хор на тлъстите му съпруги, аз се задоволявам да гледам новите хора, които в дядовото Адамово облекло се мяркат в облак на парата.

И всеки вторник аз ще видя някои от се същите лица като мене гости тука през него ден.

Ето величественият мой приятел П. с величествения корем, с гойните плещи, с дебелите гърди, които се тресят над водата. Той тежи

колкото негово величество английския крал Едуард VII — 104 кила! От най-напред той се безпокоял от тая си пълнота, но се успокоил, когато се научил, че и великобританският повелител я има. Тая прилика го прави да се гордее... И подир първите поздравителни думи П. веднага докарва разговора върху католишката пропаганда в България. Той е решил да се опълчи против тая опасност, която заплашва православието на българския народ и за тая цел... Но омивачът му обади, че е негов реда, и той ме напусна и остави в неведение как мисли да спаси православието...

Виждам там между две мършави тела едно твърде дебело, късо, набито, което подава валчеста глава над водата. Щастливият обладател на тая глава и това тяло е моят приятел Z. Приближавам го и го поздравявам. Аз повтарям още два пъти поздравлението си, додето го изкарам от унесеното състояние, потопен цял в блаженство, вперил очи в прозорчетата на свода. Той се стряска и ми подава ръка, която прилича на крило на акула. С него винаги разговорът ни пада още от първия път на политиката. Сега той ме попита какво е моето мнение върху бъдащите допълнителни избори. Понеже аз съм се зарекъл поне в банята да не мисля за политика, оставям нему думата. Е добре, Z. съвсем не вярва в сполуката на правителството. Той е против монопола. А заем със залагане монопол и с контрол още — е нещо отвратително и той по никой начин не дава одобрението си... Улучи се, че едно от мършавите тела било пък за монопола! То възрази. Но Z. издигна и другото крило на акулата и с много разпалени движения фана да убеждава антитезът си... Аз бях принуден да оставя на най-интересното място политическото прение, защото една грамадна ръка се стовари на рамото ми, и аз се извърнах.

Видях една голяма рунтава глава, с дълги коси по рамената като на самодива, с рошава сплъстена брада, от която шуртяха топли струи подир гуркането ѝ във водата. Това беше един поп, когото не познавах. Рунтавата глава също ме погледна сепнато, па продума:

— Извинявай, господине, ние те зехме за един нашенец!

И без да чака да цалуна ръката му, власатият човек пак се изгуби под водата, като остави над себе си мехурчета и краища от коси, после се появи на повърхността и заплува между две води с ловкостта на делфин.

Когато се обърнах към прежния си приятел — видях, че прението с мършавото тяло беше се обърнало на силно каране; но не се намесих да ги разтърва, защото си помислих, че Z. може би нарочно се трови с политика по съвета на лекаря си, за да изпусталее...

Понеже моя ред за омиване при курната още не е дошъл, аз пак се подлагам под чучура, но скоро се отместям от жежчината на четирийсетте и два му градуса температура. Тогава виждам отдясно, че е седнал на зида един мой софийски познайник, г. П. — не първия П. — Видът на тоя приятел, който ми подава суха, дълга, жилиста ръка на един скелет от анатомическия кабинет, ме смущава. Аз му стискам десницата, изпитвам студени тръпки по гърба от това прикосновение. И докато той ми разправи, че обиколил безполезно всичките европейски бани, и Херкулесбад, и Францесбад, и Мариенбад, и Абация, и най-последно намерил файда в софийската, аз му гледам и броя всичките ребра, виждам до най-голяма подробност състава на костника му; лишен от кръв, месо и мускули, и си припомням неволно гладующите индийци, изобразени в илюстрациите... Ненадейно тия говорещи кокали ми обаждат, че си дали кандидатурата за предстоящите избори в град X., но се бояли за успеха си от шайките на противния кандидат. Аз си мисля:

„Добри человече, защо ти трябва политика! Храни се по-добре с пражоли: сега е и евтино говеждото месо в София“.

Ето защо с истинско удоволствие видях, че се топна в банята един друг приятел, г. П. — моля, този е друг П.! — комуто сърдечно стискам дебелия космата ръка. Тоя достоен човек е настоящ човек: никога не ми говори в банята за отровни и скучни работи, а за онова, що е най-интересно за един човек, който съзнава задачата на живота. И сега — той ми съобщава, между две потапянета огромната си глава, че най-прясната и вкусна шунка той намервал в месарницата на Клоучека, но бил принуден снощи да чака половина час там поради многото купувачи. Той ми обади още, че е дошла и лакерда риба — тука ли си! — и ме посъветва да бързам, че може да не остане. (Той ми пошушна на ухото името на дюкяна, за да не чуе скелетът!)

Между това банята се пълни с нови лица — по-добре с нови тела, — защото лицата не личат добре в парната мъгла. Познавам само г. Х., бивши министър, който влиза с цигаро в устата, провесва си влакнастите крака в окропата, пухти намръщен и сърдит като човек, когото го е била жена му... Внезапно някой се фърли във водата и пръските ѝ умокриха цигарото му. Той се разсърди, гледа зачуден към безчинника и търси с поглед около себе си някой стражарин, за да му поръча нещо, но веднага се сеща, че не е вече министър, и казва на бай Ганя:

— Господине, това е безобразие!

— Платили сме си, господине — казва ухилено шопът, като си привързва пищимала...

— Конституция ли за вас? Сопа! — гневи се бившето величие.

Омивачът вече ми е наплескал лицето със сапун и аз не мога да виждам повече сцената. Този омивач е македонец и понеже сме близки приятели, пита ме пак почтително, като ми залива главата, знаейки, че аз съм в тайните на високата политика:

— Дали ще скоро да се освободи нашата Македония, господине?

Мене ми дохождат на ума думите на един герой на Алека Константинов и му отговарям:

— Вярвам да я освободи султана някой път...

— Дай боже, ама да ще!...

И енергически пак фаща да ме сапунясва.

През шума, който произвежда тая операция, аз пак чувам гърлестия глас на бившия министър, седнал от другата страна на курната, който гълчи сърдито и споменува конституция, камшик, сопа и други сладости... Една слънчева луча, паднала из едно око на свода, играеше по още развълнуваната вода.

Издание:

Автор: Иван Вазов

Заглавие: Събрани съчинения

Издател: Български писател

Град на издателя: София

Година на издаване: 1976

Тип: Разкази

Националност: българска

Печатница: ДПК „Димитър Благоев“, София

Излязла от печат: 30.IX.1976 г.

Главен редактор: Петър Динеков; Илия Тодоров

Редактор: Славка Иванова

Художествен редактор: Елена Маринчева

Технически редактор: Цветана Арнаудова

Художник: Евгени Клинчаров

Коректор: Виолета Рачева

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/4383>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.